T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKÂN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE 2000 YILI SONRASI MÜŞTEREKLER SİYASETİ

EMİRCAN YAŞA

2501131200

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. E. ZEYNEP SUDA

İSTANBUL-2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	EMİRCAN YAŞA	**Numarası**	:	2501131200
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER	**Danışmanı**	:	DOÇ. DR. EMİNE ZEYNEP SUDA
Tez Savunma Tarihi	:	14.06.2017	**Saati**	:	13:00
Tez Başlığı	:	"MEKAN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE 2000 YILI SONRASI MÜŞTEREKLER SİYASETİ"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR. H. BİRSEN HEKİMOĞLU		Kabul
2- DOÇ. DR. EMİNE ZEYNEP SUDA		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. ÇAĞDAŞ DEDEOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AYŞEGÜL KOMSUOĞLU		
2- YRD. DOÇ. DR. CANGÜL ÖRNEK		

ÖZ

MEKÂN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE 2000 YILI SONRASI MÜŞTEREKLER SİYASETİ

EMİRCAN YAŞA

Tezin amacı kapitalizmin içerisine girdiği krizlerden her seferinde çıkabilmeyi başarmasının arkasında yatan nedenin kapitalizmin var olan mekâna sermayenin aşırı birikiminin kaydırılmasıyla yayılması ve böylece var olan mekânı dönüştürerek kendi mekânını üretmesi olduğu temelinden yola çıkılarak; neoliberal kapitalizmin günümüzde yarattığı tahakkümden kurtulmak için mekân kullanılarak alternatif yolların nasıl üretilebileceğini Türkiye bağlamında tartışmaktır.

İlk bölüm çalışmanın teorik kısmını oluşturan mekânın tarihsel gelişme içerisinde kapitalizmin etkisiyle nasıl değiştiğinin açıklandığı, ardından mekân kavramına getirilen farklı yaklaşımların tartışmasından oluşmaktadır. Bu bölümün bir diğer başlığı olarak mekânın siyaset ile olan ilişkisi örnekler bağlamında tartışılacaktır.

İkinci bölüm çalışmada neden 2000 yılı sonrasının temel olarak alındığının belirtilmesi amacıyla bu döneme kadar olan tarihsel gelişim içerisinde iktisadi durum değerlendirilerek, neoliberal ideolojiyi ve esnek üretime dayalı neoliberal küreselleşmeyi ortaya çıkaran durumlar ele alınacak, özellikle sermayenin birikim aracılığıyla kentlerde nasıl yoğunlaştığı ve bu bağlamda 1980 neoliberalizm dalgasının günümüze kadar Türkiye'nin mekânsal dönüşümüne etkisi ortaya konulacaktır.

Son bölümde mekân üretmenin toplumsal hareketlerin oluşumundaki etkilerinin neler olduğu, toplumsal hareketlerin mekânsallığı, kapitalizmin mekân üretimine karşı alternatifi olacak müşterekler siyasetinin pratik deneyimleri üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Mekân Üretimi, Neoliberal Küreselleşme, Müşterekler, Müşterekler Siyaseti.

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN SPACE AND POLITICS: POLITICS OF COMMONS POST 2000'S IN TURKEY

EMİRCAN YAŞA

In this thesis, it will be argued via to Turkish experience, how can produce alternative ways of using space to get rid of the recent crisis situation of neoliberal capitalism with regard to the fact that the reason behind the success of overcoming the crisis that capitalism has gone through spreads to the existing space by shifting the excess of accumulation of capital to produce its own space by transforming its existing space.

The first chapter explains which consisted of theoritical parts in historical development of space and how has changed with effects of capitalism, this part also includes discussions on different approaches in concept of space. Besides; examples are given regarding to space and politics as another title, the relationship between space and politics reveals.

In the second chapter, in order to clarify the reason why this study used the years post 2000's as base, economic conditions in the course of history to date will be re-examined, and the conditions that have led to neoliberal globalisation which is based on neoliberal ideology and flexible production will be discussed in order to put forth how the capital in cities have increased by means of savings and the effects of neoliberalist waves to the spatial transformation in Turkey.

At the last chapter, we will deal with the effects of space production on the formation of social movements, and spatiality of social movements on the basis of pratical experiences of politics of commons as an alternative space production towards capitalism.

Keywords: Space, Production of Space, Neoliberal Globalisation, Commons, Politics of Commons.

ÖNSÖZ

Günümüzde Türkiye'de yaşayan, özellikle de 90' kuşağı olarak adlandırılan gençlerin, toplumsal tarihin getirdikleri bakımından 'apolitik' oldukları önyargısı vurgulanmaktadır. Ancak 21. yüzyıla girilmesinin ardından dünya genelinde ve Türkiye'de son yirmi yıllık süreç içerisinde yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel gelişmeler bu gençliğin üzerinden apolitik olma yaftasını silip atmış, genel çerçeve bakımından yer yer aktif olsa da genellikle nahif, mizah yüklü, yumuşak bir güç ile siyasallaşmalarını sağlamıştır. Bu çalışma, bu gençliğin bakış açısından içerisinde yaşadığı dönemin getirdiklerini, yeni bir mücadele anlayışı içerisinde yoğurması ve böylece kapitalizmin tahakkümünden farklılıkların birleştirilmesiyle müşterek bir şekilde çıkılmasını mekânsal bir perspektiften anlatmaya çalışmıştır.

Çalışmam süresince her zaman sabır ve güler yüzlülükle desteğini devam ettiren, yardımlarını ve fikirlerini cömertlikle paylaşan tez danışmanım sayın Doç. Dr. E. Zeynep SUDA'ya çok teşekkür ederim. Akademik yaşamına sadece bilime olan inancı ve tutkusu ile devam etmesi, benim için de bu yolda küçük yaşlarımdan itibaren yol gösterici olması sebebiyle merhum sayın Prof. Dr. Muzaffer GÜRAKAR'ın aziz hatırasına saygılarımı sunarım. Elbette bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki fikir dünyamı yarattıkları ve umut ilkesinden vazgeçmemizi aşılayan, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki tüm hocalarıma başta akademiye korkmadan adım atmamı sağlayan sayın Yrd. Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ olmak üzere teşekkürü borç bilirim. Çalışma sürecinde girdiğim olumsuzluklarda yıllardır yaptığı gibi her daim yanımda olarak mentörlük yapan cancanım Fatmagül KURT'a, çalışmaya başlamamda ve devam eden süreçte tezi bitirebilmem için desteğini ve moralini eksik etmeyen değerli dostum Haydar Eren AKIN'a ve son olarak bu süreçte hem manevi hem de emeğiyle verdiği destekten dolayı İpek GELMEZ'e teşekkür ederim.

En büyük teşekkür ise bugünlere kadar gelmemdeki emekleri, fedakârlıkları ve gerektiği zaman benimle sabahlamayı, gerektiğinde uzun yollar yapmayı göze alan; manevi destekleri ile bu süreçten başarılı çıkmamı sağlayan kıymetli Annem, Babam ve Teyzem olmak üzere bütün ailemindir. Bu çalışma onların sevgisine adanmıştır, iyi ki varsınız…

... bak ben seni nereden kurtaracağım şaşacaksın.
Şimdi bu taşları biz çektik değil mi ocaklardan…
Bu asfaltı biz döktük, biz onardık değil mi?
Bu yapıları on iki kat yapmak bizim aklımızdı.
Biz kurduk, istersek umursamayız ya…
... (abluka burada başlıyordu çünkü)
Ekmek yiyelim, tereyağı yiyelim, çocuk büyütelim…

Turgut Uyar.[1]

[1] Turgut Uyar'ın *Büyük Ev Ablukada* isimli şiirinden alınmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ …… iii

ABSTRACT …… iv

ÖNSÖZ …… v

KISALTMALAR LİSTESİ …… ix

GİRİŞ …….. 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂN KAVRAMINA TEORİK GİRİŞ …… 4

1.1. MEKÂNIN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ …….. 6

1.1.1. Mekânın Sermaye Aracılığıyla Dönüşümü …… 6

1.1.2. Mekân Nedir? …… 10

1.1.2.1. Modernite Öncesi Mekâna Yaklaşımlar …… 10

1.1.2.2. Mekân Üzerine Marksist Yaklaşımlar …… 13

1.1.2.3. Mekâna İktidar İlişkileri Bağlamında Yaklaşımlar … 24

1.2. MEKÂN SİYASAL MIDIR? …… 28

1.2.1. Mekân, Ulus İlişkisi …… 32

1.2.2. Mekân, Sermaye İlişkisi …… 34

İKİNCİ BÖLÜM

2. NEOLİBERAL KAPİTALİST KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA 2000 YILI SONRASI TÜRKİYE …… 42

2.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE NEOLİBERAL GELİŞME … 43

2.1.1. 1914-1973 Fordist Dönem …… 46

2.1.2. 1973-1980 Post Fordist Dönem ve Esnek Birikim …… 49

2.1.3. Neoliberal Düzenin Doğuşu …… 55

2.1.4. Neoliberal Dönemin Mekânsal Bağları …… 60

2.2. TÜRKİYE'DE NEOLİBERALİZM DENEYİMİ ……. 62

2.2.1. 1980 Sonrası Dönem …… 62

2.2.2. Türkiye'de Neoliberal Mekânsal Dönüşüm …… 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜŞTEREKLER SİYASETİ 74

3.1. TOPLUMSAL HAREKETLERE TEORİK GİRİŞ 75

3.1.1. Kitlesel Eylem Olarak Toplumsal Hareketler 77

3.1.2. Yeni Toplumsal Hareketler 79

3.1.3. Kentsel Toplumsal Hareketler 82

3.2. MÜŞTEREKLER NEDİR? 91

3.3. TÜRKİYE'DE MÜŞTEREKLER SİYASETİ 101

3.3.1. Ekolojik Müşterekler 103

3.3.2. Kentsel Müşterekler 108

3.3.2.1. Kent Bostanları 110

3.3.2.2. Hafıza Mekânları 113

3.3.3. Emek Müşterekleri 118

3.3.4. Kültürel Müşterekler 122

SONUÇ 127

KAYNAKÇA 133

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

Bkz.: Bakınız

ÇED: Çevre Etki Değerlendirmesi

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

DÜRTÜK: Direnen Üretici Tüketici Kolektifi

DYP: Doğru Yol Partisi

FOÇEP: Foça Kültür ve Çevre Platformu

HES: Hidroelektrik Santrali

IMF: International Monetary Fund

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

Mm: milimetre

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organization for Economic Cooperation and Development

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SOFAR: Songs From A Room

TOKİ: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı

YEGEP: Yeşil Gerze Çevre Platformu

v.b: ve benzeri

GİRİŞ

Günümüzde kullanılan modern fotoğraf teknolojisinin daha önceki zamanlarda yapılan çeşitli denemelerden azade, yaklaşık olarak 19. yüzyılın başlarında ilk adımları atılmış ve 20. yüzyılda da hızla ilerleyerek günümüzdeki haline gelmiştir. Bu ilerleme süreci içerisinde milyonlarca fotoğraf çekilmiş, milyonlarca an ölümsüzleştirilmiştir. Işıkla boyama sanatı olarak da adlandırabileceğimiz fotoğrafçılığın en önemli aracı olan fotoğraf makinelerinin temel çalışma prensibi ise; fotoğrafını çekmek istediğimiz görüntünün ışık vasıtasıyla objektiften içeri süzülerek önce makine içerisindeki aynaya gelmesi, buradan yansıma ile de *penta prizma*ya ulaşarak 35mm'lik film ya da sensör üzerine düşmesi ile gerçekleşmektedir. Böylece yaşanılan anı zamansızlaştırarak, sonsuza dek durdurulabilen yapay bir görüntü oluşturulabilir. Bu işlem temelde yaşanılan zamanın, rasyonel bir seçim aracılığıyla görmek ve göstermek istenilenleri 35mm'lik bir mekânda sıkıştırılmasını gerçekleştirmiş olur. Metaforik olarak fotoğraf üzerinden bir mekân anlatısı yapmak elbette indirgemeci ve basit olacaktır ancak burada önemli olan mekânın ne anlam ifade ettiğinin vurgulanmasıdır. Buna göre; bir mekânı mekân yapan, fotoğraf makinesi örneğinde olduğu gibi 35mm ile sınırlandırılmış verili, sayısal bir yapı ya da kap değil aksine bu yapının içerisinde var olan deneyimler, birikimler, ilişkiler gibi ezcümle sosyal alana ait olan özelliklerdir. Bachelard'a göre mekân, zamanın sıkıştırılması işine yarar, bunun için vardır. Ona göre mekân her şeyin anlamıdır. Çünkü bellek, zamanı tekrar yaşayamaz ancak hatırlama yoluyla tekrar düşünebilir ve canlandırabilir. Anılar ise hareketsizdir, mekâna ne kadar sağlam tutunurlarsa o denli sağlamlaşırlar (Bachelard, 1996: 36-37). Bu bağlamda insan ilişkilerinden yoksun mutlak bir mekân yalnızca fiziksel sınırları bildirebilir ancak bu sınırların içerisinde gerçekleşen insan eylemleri sosyo-ekonomik, arkeolojik, siyasal vb. birçok farklı mekân tahayyülü yaratabilir. Mekân sadece Öklidyen geometrik ölçü ve Kartezyen düşünce ile açıklanamaz, önemli olan insan ilişkileri üzerinden toplumsal mekâna dair yapılacak bir anlamlandırma çabasıdır.

Sermayenin aşırı birikiminin kentsel mekâna yayılıp, kendine özgü mekânları üretmesiyle kapitalizm doğası gereği girmiş olduğu krizlerden çıkmayı başarmıştır. Bu

başarı kapitalizmin kendine özgü mekânlar üretmesine, dolayısıyla sınıfsal mücadele içerisinde alt konumlarda olan bireylerin kentsel mekânın dışında kalmalarına neden olmaktadır. Bu dışlanmışlık beraberinde her iktidar ilişkisinde olduğu gibi kendi karşıtını yaratmakta, böylelikle sermaye tahakkümüne karşı geliştirilen toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal hareketlerin günümüz siyasetinde yeni sayılabilecek karşılıkları oluşmakta, özellikle sermayeye ve küreselleşmeye karşıt gelişen bu hareketler alternatif antikapitalist bir toplum yaratma tahayyülü ile ortaya çıkmaktadırlar. Bu çalışma eleştirel bir bakış açısıyla kentsel mekâna yaklaşarak, son dönemdeki toplumsal hareketlerin potasında erittiği farklılıklardan oluşan bir gelecek için çözüm yolları sunmaktadır. Bunu gerçekleştirirken çalışma iki aşamalı olarak düşünülmüştür; birinci aşama çalışmanın teorik yapısını oluşturan 'mekân teorisi', ikinci aşama ise pratik yapısını oluşturan 'müşterekler siyaseti'dir. Bu sebeple çalışma genelinde teorik yaklaşımlarda mekâna ilişkin düşüncelere yer verilirken; müşterekler siyaseti bağlamında ise pratik örnekler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümü son dönemlerde ortaya çıkan kentsel toplumsal hareketlerin gerçekleştiği mekânların, teorik olarak siyaset ile olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bölüm tezin esas anlamda teorik kısmını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak mekânın kavramsal olarak ne anlam ifade ettiğinden hareketle sermayenin mekânın dönüşümünde oynadığı rol ortaya konulacak, mekân teorisine ilişkin Antik Yunan'dan modern düşünürlere kadar uzanan bir skalada farklı yaklaşımlar açıklanmaya çalışılacaktır. Yalnız sermaye açısından değil mekânın toplumsal bir varlık olarak algılanmasında rolü olan diğer mekân teorilerinin de yardımıyla bu noktada çalışmanın birinci bölümünün yaratılmasını sağlayan cevap bekleyen sorular vardır. Bu soruların başında mekânın fiziksel olarak değil, toplumsal olarak ne anlam ifade ettiğinin cevaplanması yer alır. Mekân bizim için neden önemlidir; sermaye mekânı kendisi için neden önemli bir fenomen olarak görür, en önemlisi mekânın siyasal olup olmadığıdır. Diğer taraftan mekânın sermaye ve kapitalizm ile olan ilişkisinin dinamiklerinin çözülmesi ve kapitalizmin tarihi boyunca girmiş olduğu krizlerden mekân sayesinde nasıl kurtulduğunun farkına varılması, iktidar kavramının mekânda tecessüm etmesinin mekânların toplumsal yapısında ne gibi farklılıklar yarattığı, mekânın kültürel anlamda ihtiva ettiği özelliklerin sermaye

ile nasıl dönüştürüldüğü de cevap bekleyen diğer sorulardır. Bu çalışma kentleşme teorisi ya da kentleşme sorunları ve tarihi üzerine yapılmış bir araştırma değildir, seçilen mekân teorisyenleri getirdikleri yaklaşımların hem toplumsal hareketler ile hem de müşterekler siyaseti ile olan ilişkileri bakımından uygun kavramsallaştırmaya ulaştıracakları için seçilmiştir. Bu bölümün diğer başlığı ise mekânın siyasal bir özelliği olup olmadığının tartışıldığı başlık olacaktır. Burada mekânın ulus kavramı, iktidar ilişkileri ve sermaye ile arasındaki ilişki incelenecektir.

İkinci bölümde ise çalışmanın neden 2000 yılı sonrasına odaklandığının somutlaşabilmesi için neoliberalizmin dünya ekonomisindeki gelişimi ele alınmaya çalışılarak, neoliberalizmin ve küreselleşme süreçlerinin; Türkiye ekonomisi, sosyal yaşantısı ve mekânsal değişimi üzerindeki etkileri incelenecektir. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de neoliberal ekonomi politikalarının artışa geçmesi her ortamı etkilediği gibi mekânı da etkilemiş ve dönüştürmüştür, bu dönüşüm ilerleyen dönemde günümüz kentleşmesinin ve mekânsal dönüşümlerinin hem hukuki hem de sosyal temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda ikinci bölümde neoliberalizmin etkisiyle Türkiye'de iktisadi, siyasi, kültürel hangi değişikliklerin olduğu, günümüzü nasıl etkiledikleri, Avrupa ve dünya ile olan benzerlikleri ya da farklılıkların olup olmadığı tartışılacaktır.

Son bölüm ise çalışmanın pratik kısmını oluşturmakta olup neoliberalizmin ve küreselleşmenin etkisiyle yaşanan dönüşümün 2000 sonrası toplumsal hareketlerin pratiklerinde nasıl etkide bulunduğunu öncelikle eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki farklar ortaya konularak çözümlenmeye çalışılacak, ardından kentsel toplumsal hareketlerin mekânın siyasallaşmasını nasıl sağladıkları ortaya konulacaktır. Bu bölümün başlıca soruları; 'içine doğulan mekân ile sonradan üretilen mekânın toplumsal hareketlerin pratiklerine etkileri var mıdır? Mekân üretmenin toplumsal hareketlerin söylem ve pratiğine katkısı var mıdır?' olacaktır. Bu bölümün esas kilit noktası olarak, kapitalizmin mekân üreterek krizlerden kurtulmasına karşılık olarak üretilecek alternatif mekânların nasıl üretilmesi gerektiği konusu araştırılacak, bu bağlamda son birkaç yıldır Türkiye'de yaşanılan toplumsal hareketlerin dinamikleri incelenerek, alternatif bir sistem kurma amacıyla müşterekler siyasetinin teorik çerçevesi, uygulanabilirliği ve pratik örnekleri tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂN KAVRAMINA TEORİK GİRİŞ

Mekânı sözlükte yer alan kelime anlamları ile tanımlamak istersek Türk Dil Kurumu (TDK) (http://www.tdk.gov.tr) üç ayrı tanım vermiştir; uzay, ev-yurt ve bulunulan yer. Uzay anlamı ile mekânı ele aldığımıza karşımıza genellikle bir sonsuzluk algısı çıkmaktadır. Ancak bizi ilgilendiren bu sonsuzluğun belirli bir rasyonellik içerisinde sınırlandırılmasıdır; insan ilişkilerinden uzak, verili mutlak bir mekânın da tanımlanabilmesi için rasyonel bir seçiş ile bu sonsuzluğun sınırlandırılmaya ihtiyacı vardır. İnsan ancak bulunduğu ortamı sınırlandırdıktan sonra deneyimleri ile algılayabilir, anlamlandırabilir. Görünmeyen, deneyimlenemeyen bir yerin mekân olarak tanımlanması olanaksızdır, insan ancak deneyimlediği kadar bilebilir aksi halde bu durum bir boşluk belirtmekten öteye geçememektedir.

> "Bütün toplumlar bir mekân üzerinde varlık kazanır, kitleler işgal ettikleri mekânlar üzerinden bir kolektif kimlik üretir, devletler görünür veya görünmez duvarlarla çevreledikleri mekânlar üzerinden bir varlık mücadelesi sürdürür… Sözü edilen bu mekân, bir bölge, bir ülke, bir sınır veya kent olabileceği gibi, bir köy, bir meydan, bir sokak, hatta zaman zaman bir bina da olabilir" (Al, 2016(3): 585).

Al'ın da belirttiği üzere mekânların bireyler üzerindeki etkileri kimlik kazandırmaktan başlayıp, belirli bir kolektif hareket etrafında söylem ve pratiğe etki etme özelliğine kadar uzanmaktadır. Harvey'nin de belirttiği üzere (Harvey, 2012b: 337) "üst üste yığılmış mekânsal imgeler kolajı içinde yer-kimliği önemli bir konu haline gelir, çünkü herkes kendini başkalarından ayıran bir mekân işgal eder, (…) kendimizi başkalarından nasıl ayırdığımızı ise kimliğimiz belirler". İnsanlar bulundukları mekânları kendilerine kimlik yaparlar. Türkiye'de de fazlasıyla yaygın olan hemşehrilik bağları ve yardımlaşma dernekleri bu mekânsal kimliklerin tezahürüdür. Mekân üzerinden kimlik kazanımları, bazen bu mekânın dışında kalanları ötekileştirmenin aracı olurken, bazen de statünün sembolü olabilmektedir. Diğer taraftan mimari estetik olarak bir mekânın, binanın inşası elbette önemlidir. Fakat bu inşa, mimarın estetik kaygılarını taşımasının yanı sıra inşa etme eylemine yönelik

olarak da bir rasyonel seçiş tanımlar. Yapılan tasarımın bir gazetecilik terimi olan *5N1K*'sı, yani bu yapının "Ne? Ne Zaman? Nerede? Nasıl? Neden? Kim?" sorularına verdiği cevaplar önemlidir. Bu bağlamda etrafımızda gördüğümüz bazı yapıların örneğin *fallik* bir obje olarak barındırdıkları erillik ile ihtişam, güç vb. gibi sembolik özelliklere sahip olarak iktidar kimliğini temsil etmeleri tesadüf değil bir dışavurumdur. "Binaların içleri, toplumsal düzenin ve onun içinde süregeldiği varsayılan toplumsal süreçlerin doğası hakkında birçok işaret verir. Bir ortaçağ kilisesinin tasarımı, sosyal hiyerarşinin doğasıyla ilgili birey ve mekân ilişkileri hakkında önemli bir dayanak noktasıdır (Harvey, 2013b: 36). Örneğin Rio de Janeiro'daki Kurtarıcı İsa heykelinin tüm kente hâkim bir noktada bulunuyor olması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu sebeple estetik kaygılarla fiziki olarak üretilen yapıların ve mekânların; Öklid geometrisi, son teknoloji mühendislik teknikleri barındıran beton ağlar olmasının arkasında toplumsal, siyasal, ekonomik seçişler de mevcuttur, önemli olan bu seçişlerin kime, nasıl ve ne için yarar sağlandığının farkına varılmasıdır. Bir diğer anlama baktığımızda mikro ve makro ölçekteki iki mekân anlayışını görmekteyiz. Toplumsal mekânın somut bir şekilde tecessümünün ilk ayağı esas olarak mikro ölçekte evdir; mikro ölçekten makroya doğru gidildiğinde yani evden çıkıp yurt kavramına vardığımızda insan eli ile yaratılmış ilk yerleşim alanlarını, kırsal yerleşim alanlarını, kentleri, ulusal sınırları ve günümüz metropollerinden, küreselleşen şehirlere kadar uzanan bir yelpaze görmekteyiz. Mikro ölçekte baktığımızda toplumsal olarak kullanılan birçok farklı mekân tasvirinin olduğundan bahsetmek mümkündür, özellikle her üretim biçiminin kendine özgü yaratılmış mekânı olduğu temelinden yola çıktığımızda genel geçer bir mekânsallıktan bahsedilemeyeceği aşikardır.

İnsanoğlu var olduğu zamandan itibaren dışsal ihtiyaç olarak öncelikle barınma sorununu çözmeye çalışmış ve mağaralardan günümüz güvenlikli sitelerine kadar uzanan yolculukta kendisine belirli mekânlar yaratmıştır. Bu mekânlar ile hem barınma ihtiyaçları karşılanmış hem de beraberinde yaratılan pazar alanları, ibadet alanları, tarım alanları, kültür alanları vb. yerler ile insanlık tarihinin gelişiminde rol alan önemli yerler inşa edilmiştir. Bu şekilde insanoğlu bitmek bilmeyen inşa ve iskân

döngüsüne girmiştir. Heidegger için ise inşa ve iskân karşılıklılık ilişki içerisinde olmasına rağmen farklı anlamlar taşımaktadır:

> "Köprüler ve hangarlar, stadyumlar ve elektrik santralları binadır, ama mesken değildir; tren istasyonları ve otoyollar, barajlar ve haller inşa edilmiştir, ama mesken değillerdir. Buna rağmen bu binalar iskân alanımız içindedir. […] Kamyon şoförü otoyolda evindedir, ama barınağı orası değildir; işçi kadın iplik fabrikasında evindedir [!], ama orası meskeni değildir; başmühendis elektrik santralinde evindedir, ama orayı mesken edinmez. Bu binalar insanı barındırır. İnsan onların içinde yaşar [*inhabit*], ama ikamet etmez [*dwell*]. […]" (Heidegger, 1971: 145-146, akt. Sharr, 2013: 40).

Heidegger'e göre "bir kişi binaları gün boyu işgal edebilir, ama oralarda kendini evinde hissedemez," (Sharr, 2013: 40) burada önemli olan içine doğulan mekân ile yaratılan mekân arasındaki fark olarak görülebilir. Duygusal bağlılık açısından içine doğulan mekân birey açısından daha önemlidir. Çünkü birey dış dünyayı ilk olarak içine doğduğu mekânda algılamaya başlamış, sınırları burada öğrenmiş ve bu mekânı deneyimlemesiyle kendisine bir bellek yaratarak hafıza mekânı yaratmıştır. Bu tür hafıza mekânları içine doğulan alanların olmasının yanı sıra sonradan yaratılması yoluyla da mümkün olabilmektedir (bu konu üzerinde ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde durulacaktır). Böylece mikro ölçekte ev, önemli bir mekân olmuştur.

1.1. MEKÂNIN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

1.1.1. Mekânın Sermaye Aracılığıyla Dönüşümü

"Mekânın tarihi varsa, mekânın dönemlere, toplumlara, üretim tarzlarına ve üretim ilişkilerine göre özgüllükleri varsa, bir kapitalizm mekânı var demektir; yani burjuvazinin yarattığı ve hâkim olduğu toplumun mekânı vardır" (Lefebvre, 2014: 148). Bu durumda mekânın tarihi anlatılırken bir nevi kapitalizm tarihi anlatmak durumunda kalırız, bu tarihin başlangıcı ise mekân kavramının en geniş anlamda tecessüm ettiği kentlerin, oluşum aşamasından günümüz metropollerine kadar ki olan süreç içerisinde sermaye yoğunlaşmasının nasıl merkezi oldukları ve metalaşma sürecine hangi yollar ile dahil olduklarını anlama çabasıyla gerçekleşir. Günümüzde olduğu gibi eski dönemlerde de kentler, toplumsal artığın dolaşıma girmesiyle kapitalizmi besleyen en önemli alanlar olmuştur. Yaratılan ilkel pazarlardan günümüz

alışveriş merkezlerine, toprak üzerinden kazanılan rantlardan günümüz maket üzerinden satın alınan konutlara kadar tüm süreç kentlerin içerisinde gerçekleşir. Bu bağlamda tarihsel olarak ele alınması gereken konu sermayenin *ancient* Roma'dan günümüze gelen süreçte kentlerin içerisinde mekânsal yoğunlaşmasını nasıl gerçekleştirdiğini görmektir. Bu çalışma temelinde geniş anlamda bir kentleşme literatürüne ve tarihine değinmek konu bütünlüğü düşünüldüğünde çok kapsamlı ve detaylı olacağı için kentleşme literatürü özellikle dışarıda bırakılmıştır. Elbette mekânın günümüzde somutlaştığı en geniş alan kentlerdir, buradan hareketle bu çalışma kapsamında "mekân" kavram olarak makro ölçekte, uzay mekânının belirtilmesi haricinde kentsel mekân olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde ise mekânın tarihi sadece sermayenin mekân içindeki yoğunlaşmasının nasıl gerçekleştiğinin kısa bir özeti olarak ilerleyen bölümlere temel olması için anlatılacaktır.

Toprak rantı üzerinden yani mekâna bağlı olarak gerçekleşen insan ilişkileri yeni değildir, feodal dönemde *serfler* topraklarından bağımsız olarak düşünülemezdi. Bütün bağımlılıkları ve sorumlulukları çalıştıkları toprağa karşıydı, köle olarak çalışıyor olsalar da aslında sahiplikleri toprağın sahibi olan feodal beylerine karşı değil, bakmakla ve üzerinde çalışmakla yükümlü oldukları toprağa karşıydı. Topraklarından bağımsız olarak satılamaz, toprağı da bırakıp gidemezlerdi. Feodal beyin toprağı satma ihtimaline rağmen toprak üzerinde göreceli özerkliğe sahip olarak, yeni beyin kölesi olmayı beklerlerdi. Aynı şekilde malikane sahibi olan feodal beyler de topraksız olarak düşünülemezdi, bey olmak için toprak sahibi olmak gerekiyordu (Huberman, 2008: 16-21). Ancak bu bireysel malikaneler toprak sahibine aittir ve tarımcı bir mekânda kodlanmış, yasalar ile güvence altına alınmış bir özel mülkiyettir (Lefebvre, 2014b: 262). Henüz bu dönemde toprağın özel mülkiyeti ortaya çıkmaya başlamıştır ancak bu mülkiyeti kapitalist olarak görmekten ziyade kooperasyonel bir mülkiyet olarak da görmek mümkündür. Dönemin tek toprak sahibi gücü feodal beyler değil, en büyük toprak sahibi olan Kilisedir, bu durum çoğu zaman kilisenin kutsal iktidarı *auctoritas* ile dünyevi iktidarın yani *potestasın* sahibi olan imparatoru karşı karşıya getirmekteydi. Toprak sahipliğine bağlı anlaşmazlıklar ileriki süreçte yeni toprakların fethi ve yağma hareketlerine zemin hazırlayarak Haçlı Seferleri'nin gerçekleşmesine sebep oldu. Bu seferler sonucunda Batı için yeni yerlerin keşifleri,

yeni pazar alanlarının sağlanması ve yeni toprak kazanımları getirdi. Böylelikle dönemin yerel panayırları, yabancı malların olduğu ticaret alanlarına açılma imkânı sağladı, bu sayede 12. yüzyıl sonrasında çok pazarlı ekonomiye geçişin adımları atıldı. Ticari büyüme ise beraberinde şehirlerde de büyümeyi getirdi; öncenin kırsal yerleşmeleri giderek daha gelişkin alanlar haline gelerek, ticaret ağlarının, toprakların daha verimli olan yerlerine ve korunaklı yerlere doğru genişlemeye başladı (Huberman, 2008: 31-37). "12. yüzyılda Batı Avrupa'da doğan ve yavaş yavaş genişleyen (Fransa, İngiltere, Hollanda, Almanya ve İtalya) mekân, birikimin mekânıdır, onun beşiği, doğum yeridir" (Lefebvre, 2014b: 273). Dışarıdan yerel pazarlara yabancı tüccarların ve malların gelmesi ile ticaretin mekânsal olarak genişlemesi beraberinde de kendi mekânsal örgütlenmesini yani lonca sistemini (Huberman, 2008: 37) getirmiş oldu, böylece mekânın sermaye aracılığıyla dönüştürülmesi sonucu mekânda bireylerin toplumsal bir refleks göstererek mekânı kendi yerellikleri doğrultusunda örgütleme pratiği de ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ticari büyüme, şehirlerin gelişmesi, kolonileştirme hareketleri beraberinde tarıma açılabilecek yeni topraklar da getirmiş, bu durum *serflere* de para karşılığı toprak sahibi olma imkânı vermiştir. Böylelikle beylerin topraklarında değil kendi topraklarında daha fazla çalışarak kendi birikimlerini sağlama düşüncesi geliştirerek birçok isyana konu oldular. 14. yüzyılda gerçekleşen veba salgını ise emeğin azalmasıyla emek değerinde artış getirince isyanların başarısı da ortaya çıktı ve daha önce feodal beylerin tekelinde olan toprakların herhangi bir meta gibi alınıp satılması ve serbestçe mübadele edilmesinin başlaması ile feodal dünyanın sonu için çanlar çalmaya başlamıştır. Endüstrinin gelişmesi kendisi ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yalnızca ev içi üretimi yapan üreticileri de etkiledi ve onlar da şehre inip dükkân açarak, atölyelerde dış pazarlar için üretim yapmaya başlamışlardır. Tüm bu üretim süreci içerisinde üreticiler üretim araçlarının mülkiyetine sahip bir şekilde üretimi gerçekleştirirken yeni bir orta sınıf da doğmaya başladı (Huberman, 2008: 54-68). Orta sınıfın ve loncaların güçlenmesi ise feodal beylere karşı birlik olmuş meslek erbaplarının öncülüğünde üst sınıflara yaradı, böylelikle yönetme gücü feodal beylerin elinde zengin şehirlilerin eline geçmiş oldu. Ortaçağın sonuna doğru başta toprakları koruma işinin artık paralı askerler tarafından yapılmasının zorlaşması, beraberinde maddi değerlere değil manevi değerlere öncelik veren ulusların ortaya

çıkmasını hızlandırdı. Bu durum da orta sınıfın düzen ve güvenlik isteğine karşılık olarak merkezi otoriteyi yani kralları güçlendirdi (Huberman, 2008: 71-85). Bu noktadan baktığımızda günümüz güvenlikli sitelerinin ve refah adacıklarının temeli olan güvenlik duygusunun Lefebvre'a göre (Lefebvre, 2014b: 278) ortaçağ mekânı ile birikimin sonucu olacak kapitalizm mekânı arasında geçişi yaratan şehirin kurulmasına öncülük yaptığını görebiliyoruz. Böylelikle şehir köylüleri koruma ve onların artık emeklerini temellük etme tekelini feodal beylerin elinden almıştır. 15-16. yüzyıllardaki coğrafi keşifler mekânın küreselleşmesi ve yeni yerlerin pazar alanlarına dahil edilmesi noktasında büyük önem taşımıştır (Huberman, 2008: 106). Bu durum yeni ticari şirketlerin kurulmasını ve yeni sermaye sahibi toplulukların oluşmasını sağladı, alt sınıflar ise giderek daha da fakirleşmeye başlamışlardı. Bu durumun en önemli sonucu olarak fiyatların yükselmesiyle krallar dahi üst sınıflardan borç almaya başlarken, zenginler rantın sabit kalması sebebiyle ellerindeki topraklardan rant sağlamaya çalıştılar. Böylelikle ilk çitleme hareketi (*enclosure*) ortaya çıkmış, zenginler ellerindeki tarlaları bir çitle hatta duvarla çevreleyerek kendilerine ait bir alan yaratmakta ve özellikle çok işçi çalıştırdıkları tarım faaliyetlerini bırakarak daha kârlı bir iş olan koyun yetiştiriciliğine geçmeye başlamışlardı (Huberman, 2008:121). Bu durum en çok tarlalarda çalışan işçileri topraklarından ederek onları sadece hayatlarını idame ettirebilmek için emeklerinden başka satacak bir şeyleri olmayan proleterler haline getirmişti, böylelikle kapitalizm mekândaki yerleşmesinin ikinci ayağını da tamamlamış oluyordu. Kapitalizmin mekândaki örgütlenmesinden bir diğeri ise eve iş verme sistemi ile kendisini göstermeye başlamıştır (Huberman, 2008: 127). Eskiden atölyesinde hem üretim araçlarının mülkiyetine sahip olarak hem de hammadde sahibi olarak küçük çapta üretim yapan zanaatkarlar, aracılık kurumunun gelmesiyle hammadde sahibi olma durumundan soyutlanmaya başlamışlardır. Ancak esas dönüşüm eve iş verme sisteminin bir üst merhaleye geçerek henüz 16. yüzyılda Jack of Newbery ismindeki kapitalistin yaptırdığı bina ve içindeki üretim araçlarıyla bugünkü fabrikaların temelini atması ve bu sayede işi işçilere götürmeyi değil, işçiyi işe getirme sisteminin temelini atmasıyla olmuştur (Huberman, 2008: 131). Bu durum kapitalizmin mekânı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden üretmesinin de ilk nüveleri olmuştur.

Devletlerin ticaret yoluyla büyük sayıldığı bu dönem özellikle de merkantilizmin yükselişini beraberinde getirmiş, yeni kolonyal alanlar yaratılarak pazar alanı kapışması yapılmış ancak tüccarların özellikle serbest ticareti savunması çeşitli anlaşmazlıklara hatta kitlesel hareketlere konu olmuştur. Bu durum sonucunda burjuvazi, önderliğini yaptığı halk kitleleri ile beraber 1789'da Fransız Devrimi sürecinde başarılı olmuş, politik iktidarı burjuvazi kazanmış ve soyluluk ayrıcalığını ortadan kaldırılmıştır (Huberman, 2008: 172). Bu sayede feodalizm yerine serbest ticareti savunan, kâr amacı peşinde olan yeni bir toplum burjuvazi tarafından kurulmuştur ve bu toplum 19. yüzyılın başında çitleme adetini yeniden canlandırmaya başlamıştır. Kapitalist toplumun bu geriye dönüşü beraberinde aslında kapitalist üretim için gerekli emeği sağlayacak olan üreticilerin mülksüzleştirilmelerinin de tarihini yazacaktır. Önceleri fetih ve talan amacıyla gerçekleşen savaşlar, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemde birikim etrafında gerçekleşmiştir. Bu savaşların gerçekleştiği mekânlara ise daha sonra sanayi yerleşir ve devletli sanayi mekânı yaratılır. Kapitalizm ve dünya pazarı ekonomisi ile birlikte şiddet de birikim sağlama aracı olarak kendisine yer edinir (Lefebvre, 2014b: 284). Burjuvazi de bir kez iktidar olduğunda önemli şehirlerin yaratılmasını ve hızlı şehirleşmeyi beraberinde getirerek kentlerin ülkede hâkim olmasını getirmiştir (Harvey, 2012c: 441). Bu hakimiyetin temel sonucu olarak emek güçleri kendilerine özgü mekânlarda toplanmaya başlamıştır, şehir sermayeyi belirli bir yerde yoğunlaştırarak bu bölgeleri başta fabrikalar gibi çalışma bölgelerine ayırmış, bu toplaşmalar ise beraberinde proletaryanın ortak çıkarlarını fark etmesine ve örgütlenme bilinci kazanmasına yol açmıştır. Zira "kentsellik toplumsal artık-ürünün önemli bir miktarının mekânda belirli bir noktada yoğunlaşmasına bağlıdır" (Harvey, 2013b: 207).

1.1.2. Mekân Nedir?

1.1.2.1. Modernite Öncesi Mekâna Yaklaşımlar

Modernite öncesinde mekân hakkında farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. İlk olarak antik Yunan felsefesine baktığımızda mekân ile ilgili ilk yazılı örneklerin *Herodotos Tarihi'nde* yer aldığını görüyoruz. Bu eserinde Herodotos genellikle gezdiği yerlerden edindiği mekân bilgilerini belirtirken özellikle kullanmış olduğu

mekânsal yaklaşımını ölçülebilen verili bilgilerden oluşan mutlak mekân üzerinden yapmaktadır. Böylece mekânın toplumsallığını göz ardı ederek mekânın sadece ölçülebilen fiziksel bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir düşünür olan Hesoidos ise mekânı ayrı bir kavram olarak ele almasa da maddenin özünde her şeyden önce bir boşluk olduğunu belirterek bu boşluğu *khaos* kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre her şeyden önce bir boşluk vardır ve bu boşluk topraktan önce oluşmuştur (Kılıç, 2011: 3-7). Bu bağlamda aslında Hesoidos ortaya koyduğu *khaos* kavramı ile mekânın ilk sözlük anlamında olduğu gibi bir boşluk, sonsuzluk olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Mekânı esas olarak felsefi bir şey olarak inceleyen Pitagorasçılar ise mekânın hava ile özdeş olduğunu ifade ederek, soyut bir mekân algısının temellerini atmışlardır (Kılıç, 2011: 10). Bu noktada bizim için önem arz eden esas olarak Platon ve Aristoteles'in mekân anlayışlardır, çünkü ilk defa Platon'un önderliğinde mekânın, yerin ve boşluğun kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği ortaya konulmuştur. Platon için mekân oluşun ve yok oluşun gerçekleştiği yer yani kullandığı kavram olan *khora* olarak önem taşımıştır. Bu bağlamda Platon mekânı geometrik yüzeylerle sınırlı, maddenin yer kapladığı evrensel kap olarak tasavvur etmiştir (Kutluer, 2003: 551). Böylece her türlü oluşun bir kap vazifesi gören mekân içerisinde gerçekleştiğini ve mekânın ezeli olarak bu oluşları kapsadığını vurgulamıştır. Aristoteles ise Platon'dan farklı olarak mekânı *khora* olarak değil yer anlamına gelen *topos* kelimesi ile ifade etmeyi tercih etmiştir (Kılıç, 2011: 25). "Aristoteles'e göre cisimler yer değiştirdiğine göre *toposun* içerdiği cisimden farklı olması gerekmekte olup mekân 'kaplayan cismin hareketsiz ilk sınırı' şeklinde tanımlanmalıdır (Kutluer, 2003: 551). "Aristotelesçi geleneğe göre, hissedilir olguları adlandırmayı ve sınıflandırmayı mekân ve zaman sağlıyordu" (Lefebvre, 2014b: 33). Bu bağlamda Lefebvre mekânın içine konulan şeyi ilgisizce kabul etmek zorunda kalan bir şey değil aksine mekânın bir toplumsal morfoloji olduğu üzerinde ısrar etmiştir (Lefebvre, 2014b: 118).

İslam dünyasındaki mekân ile ilgili görüşlere baktığımızda ilk olarak mekân kelimesinin kökenine de bakmamız gerekir. Mekân kelimesi Arapça'da "herhangi bir varlığın şu veya bu şekilde bir yerde var olması anlamına gelen *kevn* kökünden türemiştir (Lefebvre, 2014b: 7). İslam düşünürlerinin arasında ise bazı istisnalar dışında çoğu düşünür mekân konusunda Aristoteles'i takip etmiştir. Bu isimlerden ilki

olan Ebu Bekir er-Razi, Platoncu bir yaklaşımla mekânın içinde bulunan cisimlerden bağımsız olarak varlığını sürdürdüğü için mutlak olduğunu bu sebeple ebedi ve sonsuz bir uzay olduğu fikrini savunmuştur (Kutluer, 2003: 551). Farabi ise daha net bir mekân tanımı ortaya koymaya çalışarak kaplanan cismin dış yüzeyi ile kaplayan cismin iç yüzeyine mekân tanımlaması yapar (Kutluer, 2003: 551), böylelikle aslında mekânın verili olarak sınırlanması gerektiğini bu sayede oluşturulan alana mekân tanımlaması yapılabilineceğini belirtmiştir. İbni Sina için ise "mekân madde ve suret olamaz çünkü cisim mekânından ayrılırken madde ve suret kendisinden ayrılmaz, mekânı cismin üç boyutuyla veya boşluğun boyutlarıyla tarif eden görüşler de yanlıştır; zira boyutun kuşatıcı olma niteliği yoktur" (Kutluer, 2003: 551) demiştir. Diğer taraftan Aristotelesçi geleneğe son veren ise Descartes olmuştur. "Mekân kavramının ve özgürleşmesinin oluşumunda belirleyici bir evre olarak (…) Kartezyen akılla birlikte mekân mutlak olanın alanına girmiştir" (Lefebvre, 2014b: 33). Daha sonradan gelen filozoflar da mekân ile düşüncelerini bu nitelikte ortaya koymuştur, bu geleneğe son veren Immanuel Kant olmuştur. Kant, Aristoteles'in kategori düşüncesini yeniden ele alarak; "mekânın bütün görülerin temelinde bulunan zaruri apriori bir tasavvurdur (…) mekânın olmadığı hiçbir zaman tasavvur edilemez, ama içinde objelerin olmadığı bir mekân pekâlâ düşünülebilir" (Akarsu, 2014: 118) olduğunu belirtmiştir. Böylelikle mekânın içinde bulunan şeylerden bağımsız olarak var olabilen, dış duyumsallıkla algılanan bir fenomen olduğu fikrini öngörmüştür. Mekân üzerine gerçekleşen tüm bu fiziksel ve sonsuzluk temelli düşünüşlerin son bulduğu yerde Hegel'i görmek mümkündür. Hegel'e göre mekânın önemi, tarihsel zamanın devletin yayıldığı ve egemenlik bulduğu mekânı yaratmasından dolayıdır. Ona göre tarih varlığını bireylerin içerisinde değil belirli bir sınıra, toprağa sahip olan ulusal devletlerin yarattığı mekânlar içerisinde gerçekleşir (Lefebvre, 2014b: 51).

Mekân üzerine düşünen bütün isimlerin ortaya koydukları fikirler elbette çok değerlidir ve günümüz mekân anlayışının gelişmesi için temel olmuştur. Ancak çalışmanın savunduğu ana görüş açısından yetersizlikleri ortadır. Buna göre önemli olan tarihsel olarak gelişimi anlatılan sermayenin kentlerdeki mekânsal yoğunlaşmasını açıklayabilecek ve bu sayede mekânın varlığının, mekânın üretiminin ve mekânın örgütlenmesinin kapitalizme ne gibi katkılar ya da zararlar sağladığının

açıklamasının yapılabilmesidir. Bu bağlamda mekân üzerine geliştirilen Marksist yaklaşımların incelenmesi önem taşımaktadır.

1.1.2.2. Mekân Üzerine Marksist Yaklaşımlar

Kapitalist üretim modelinde mekânın önemli bir yer tuttuğunu defalarca vurguladıktan sonra atılması gereken ilk adım kapitalist üretim, kapitalist birikim ve artık değer gibi kavramlar üzerine teorisini inşa etmiş olan Karl Marx'ın ve Marksizmin bakış açısından mekâna ve kente bakılması olacaktır. Marx'ın çalışmalarına baktığımız zaman kent mekânının sınıf bilinci temelinde önemli olmasının ötesinde çok fazla önem atfedilmemiş bir kavram olduğunu görmek zor değildir. Bu sebeple kentlerin Marksist yorumlanışı şehirlerin kapitalist birikim ile dönüşmelerinden çok sonra yapılmaya başlanmış erken dönem Marksistler şehrin kendisinden ziyade şehir içerisindeki sınıf mücadelelerine odaklanmışlardır.

> "Marx ve Engels'in çalışmalarında kent olgusu ikili ve ilk bakışta da çelişkili bir konuma sahiptir. (…) Çünkü her toplumsal ilişki ve süreç gibi kent mekânı da diyalektik bir nitelik arzetmektedir. Gerici unsurları taşıdığı ve bunlara aracı olduğu ölçüde bir engel teşkil eden kent mekânı, yeni olan ve dönüşüm potansiyeli olan güçlerle iç içe geçtiğinde devrimci bir potansiyeli taşımaktadır" (Şengül, 2001(2): 9-31).

Marx kentlerin barındırdığı anlamlara odaklanmak yerine, kırdan kente doğru değişen üretim ilişkileri içerisinde kentli sanayi proletaryasının ortaya çıkmasına dikkat çekerek sınıfsal mücadelenin olanaklılığını ön plana çıkarmıştır. Ancak bu literatür azlığına rağmen Marx'ın kapitalizmin doğası ile ilgili getirdiği; birikim, artı değer, meta fetişizmi gibi kavramsallaştırmalar ise ödünç alınarak mekânın ve kentin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda kullanılabilmektedir. Lefebvre için kent stratejisinin oluşturulması, siyasal çözümlemenin Marx'tan beri bilinen genel kurallar ile işlemesi ile gerçekleştirilebilir (Lefebvre, 2014b: 137). Buradan hareketle daha sonraki bölümlerde anlatılacak olan müşterekler konusunun temelinin de Marx'tan ödünç alınan bu kavramlara dayandığını söylemek yanlış olmaz. Ancak Marx, *Kapital*'in sadece bir bölümünde sermaye birikimi ile kent süreci arasında bağ kurar;

> "Kapitalist birikim hızı ne kadar büyük olursa işçi sınıfı barındıkları yerlerde bir o kadar sefil ve perişan olur. (…) bir sanayi ya da ticaret merkezi olan kentte sermaye ne denli

> hızlı birikirse, buralara sömürülebilir insan malzemesinin akışı ne denli hızlı olursa, işçilerin sığınmak olduğu konutlar da o derece sefil ve perişan olur" (Merrifield, 2012: 64-65).

Marx böylece sermayenin kentlerde yaptığı akış ile işçilerin zor şartlarda yaşadıklarını vurgularken, diğer taraftan da sermayenin şehir merkezlerine gelmesiyle birlikte bu merkezlerde yaşayan daha alt sınıfların şehrin çeperlerine atılacağını işaret ederek mutenalaştırma *(gentrification)* araştırmalarının da temelini atmıştır. Ancak Marx'ın mekân ve kent ile ilgili olarak bize yol göstermesi buraya kadardır. Kentlerin içsel yapısıyla yine derinlemesine olmasa da esas olarak ilgilenen Freidrich Engels'tir.

Engels kent üzerine düşüncelerini *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu* (1845) başlıklı çalışmasında inceleyerek, sermayenin yerleştiği kapitalist kent hakkında Marksist yazın için daha somut bilgiler vermektedir. Engels'e göre kapitalizm sömürüsünü yalnız üretim alanında göstermez aynı zamanda yeniden üretim alanı da kapitalizmin sömürüsünün izlerini taşır. Bu bağlamda Engels'in özgün yanı yaşam mekânı ve yeniden üretim süreçlerine de sınıf mücadelesi içerisinde dikkat çekmesidir (Şengül, 2001(2): 12). Engels'in çalışması temel olarak Manchester kentindeki işçi sınıfının mekânsal durumunun ortaya konulması olmuştur, bu çalışma ile sermayenin mekânı sınıfsal özelliklere göre nasıl düzenlediğini ve buna karşılık olarak da işçi sınıfının kendine ait mekânı dönüştürerek kendilerine özgü bir yaşam alanı kurmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Buna göre burjuvazi ile işçi sınıfı kent mekânında mümkün olduğunca birbirleriyle ilişkiye girmeden yaşamaktadırlar, bu durum ise işçi sınıfına merkezi kontrolden uzak olan kendi mekânlarını kendilerine özgü şekilde düzenleme fırsatı vermiştir (Şengül, 2001(2): 13). Kentin sermaye tarafından massedilmesi ve artan kira rantları gibi durumlar beraberinde proleterlerin konut sorununun olmasına ve giderek daha kötü yerlerde yaşamasına sebep olmuştur. Bunun için Engels aslında konut sorunu diye bir şey olmadığını söyleyerek çözüm için binaların mevcut burjuvazi sahiplerinden alınarak onların mülksüzleştirilmesi ile yerlerine proleterlerin yerleşmesini öne sürmüştür (Merrifield, 2012: 97). Burada Engels'i önemli kılan, Manchester üzerine yaptığı analiz sırasında henüz Marx ile tanışmamış olması ve dolayısıyla Marksist kuram hakkında kavramsal olarak bilgisi olmadan kentte gördüklerini bu doğrultuda yorumlamaya çalışmasıdır. Kapitalizmin vahşi bir çağı olan İngiltere'nin bu döneminde kapitalizmin ilk mülksüzleştirme süreci,

tarımdaki işçilerin mülksüzleştirilmesi ile geride kalmış ardından sanayi devrine geçebilmek için gereken ikinci mülksüzleştirme dönemi gelmiştir. Bu bağlamda işçiler aile emeğiyle ev içi üretimde sahip oldukları üretim araçlarının mülkiyetlerini kaybederek fabrika işçisi olmuşlardır. Ancak mülksüzleştirme sadece bununla kalmaz aynı zamanda kent arazisinin de çoğunluğu toprak sahiplerine aittir ve bu durumda üretici barınmak amacıyla toprak sahiplerinin mülklerini kiralamak durumunda kalır (Boratav, 2015a: 174-175). Engels kapitalizmin yarattığı metropollerin sıkıntılarını görmekteydi, bu sebeple de kentleşme alanında Marksist yazında önemli eser veren ilk düşünür olma özelliğini taşısa da onun için kent mekânı sahip olduğu bu çelişkilerden kurtulabilmek için sınıfsal mücadele vererek kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırmak durumundaydı, ancak eğer bu başarılamazsa bile Engels için kapitalizm barındırdığı bu çelişkiler yüzünden yarattığı kent mekânı ile birlikte çöküp gidecektir. Ancak bu çöküşün böyle kolay olmayacağını aksine kapitalizmin mekânda çelişkilerini atlatarak daha sağlam tutunduğunu ve böylece kendisini mekân üzerinden yeniden üreterek güçlenen bir mekanizma olduğunu ortaya koyan, en önemli mekân teorisyenlerinden Henri Lefebvre olmuştur.

Lefebvre için en temel olan gündelik hayatın dönüşümüdür. O'na göre kapitalizm üretim faaliyetlerini dönüştürdüğü kadar, boş vakitleri de düzenleyerek kapitalizmin özel hayatın içerisine kadar girmesine neden olmuştur. Bu dönüşümü yapabilmesinin yolunu ise mekânın organizasyonunu sağlayarak başta mekânı dönüştürmek ile sağlamıştır (Elden, 2007: 105). Bu temelden yola çıktığımızda ilk olarak Lefebvre'nin mekânı bir kap olarak değil aksine dönüştürülebilecek, üretilebilecek bir toplumsallık olarak algıladığını görmekteyiz. Lefebvre için mekân nedir sorusunun yanıtını aradığımızda karşımıza doyurucu bir cevap çıkmaktadır, buna göre;

> "Mekân pasif boş bir şey olarak, ya da 'ürün' gibi, karşılıklı mübadelede bulunmaktan, tükenmekten ve yok olmaktan başka anlamı olmayan bir şey olarak düşünülemez. Bir ürün olan mekân, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder: Üretken emeğin örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağları… Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve (iyi kötü örgütlenmiş) üretici güçlere dahildir. Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalamaz, diyalektikleşir (Lefebvre, 2014b: 24)."

Bu paragraf tek başına Lefebvre'in mekâna dair olan yaklaşımının manifestosu gibi de okunabilir. Mekân bir sonsuzluk, bir yalıtılmışlık değildir. İçinde barındırdığı nesnelerden bağımsız düşünülemeyeceği gibi bu nesneler ile arasında bir ilişki, bir korelasyon mevcuttur. Mekânın üretime müdahale etmesi, üretici güçlere dahil olması onun bir mülkiyet ilişkisi içerdiğini göstermektedir. Bu sebeple mekân yalnız bir fiziksel sınır belirtmez aynı zamanda kullanım ve mübadele değerine sahip bir meta olarak alınır, satılır ürün haline gelmektedir. Mekânın bu şekilde metalaşmış bir ürün haline gelmesi elbette kapitalizme içkindir, Lefebvre de Engels'in gözden kaçırdığı noktayı vurgulayarak kentsel mekânın nasıl olup da kapitalizmin çelişkilerinden daha da güçlenerek çıktığını ortaya koymuştur. Her üretim tarzı kendi mekânsal düzenini üretir ve örgütler, bu şekilde üretim tarzları gerçekleşir. Kapitalist üretim tarzı da önce var olan bir mekâna yerleşir ve ardından işgal ettiği bu mekânları kendisine ait toplumsal üretim ilişkileri doğrultusunda yeniden üretmeye başlar (Lefebvre, 2014b: 28). Kapitalizm var olan bu mekânları kendisi için dönüştürmeye başlamıştır, dönüşümün yetmediği yerlerde ise sermaye birikimine ve kapitalist kâr maksimizasyonunun devamı için kendi mekânlarını üretmeye başlamış, bu sayede kendisi için yeni mekânlar üreterek, yeniden üretim yoluyla egemenliğini korumuştur. Ancak Harvey'e göre kapitalizm yalnızca mekân üretimi sayesinde ayakta kalmamıştır, mekân üzerinde daha güçlü hakimiyet kurduğu için de varlığını sürdürmüştür (Harvey, 2016: 92).

Burada Lefebvre'nin yapıt ve ürün arasına getirdiği farkı anlamak da önemlidir; doğanın yarattığı mekânları yapıt olarak görürken insan eliyle yaratılmış olan mekânları ise ürün olarak görmektedir. Çünkü bu sayede üretilmiş olan mekânlar tekrarlanabilir, mübadele edilebilir ve planlar üzerinden inşa edilirler (Lefebvre, 2014b: 102). Burada üretilebilen mekânların neler olabileceğini de bilmek faydalıdır; yollar, limanlar, binalar, milli parklar, fabrikalar, kentler gibi mimariden çok şehir planlamasının alanına girerek siyasal bilinçle yaratılan ve mübadele değeri olan metalaşmış alanlar birer üründür. Mekânlar diğer mübadele ürünleri gibi üretilmez, bunların bulunduğu bir üstyapı olarak da üretilmez.

> "Mekân üstyapının koşulu ve sonucudur: Devlet ve onu oluşturan kurumların her biri, bir mekân varsayar ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre düzenler. Dolayısıyla, mekân, kurumların

> ve bu kurumların tepesinde bulunan devletin önsel koşulundan başka bir şey değildir" (Lefebvre, 2014b: 110).

Bu durumda mekânın tüketilmesi için bilinçli olarak üretilen bir ürün olduğunu anlayabiliriz, bu da mekânın kendi ilişkisi içerisinde bir üretim aracı tanımladığını, mübadele ağları, hammadde akışı gerçekleştirdiği ve üretim sürecini mekânsal özelliklerine göre şekillendirdiğini ve şekillenebildiğini görebiliriz. Lefebvre mekânı tarihsel olarak tanımlayabilmek için üçlü bir dönemselleştirme getirir (Çoban, 2015: 52):

Mekânın üretiminin sağlanması için mekânın alınır satılır bir meta haline gelmesi yani menkulleştirilmesi gerekir. Bu süreç topraktan başlar, toprağın geleneksel mülkiyetten, miras yoluyla aktarılmasından sökülmesi gerekir. Bu geleneksel mülkiyetin olduğu dönem Lefebvre için mekânın **mutlak** olduğu zamana denk gelir, bu dönem geleneksel üretim ilişkilerinin olduğu tarımsal üretim sürecinin işlediği bir nevi doğa durumunda olan dönemdir. Köylülerin göçebe ya da yarı göçebe olarak yaşadıkları, çalıştıkları zamana denk gelen bu mekânın kullanımı ve üretimi ise dönemin efendileri ve fatihlerinin tasarrufu kadarıyladır, canlılar üzerindeki mutlak iktidarın mekânı olarak da kullanımının önemli kısmı hükümdarların elindedir. Neredeyse bütün toplumlarda **mutlak mekân** bu özellikleri sebebiyle iktidarın, tehditlerin, cezalandırmaların olduğu duygularla yönetilen bedenlere hitap eden bir yerdir, bu mekân tasarlanmış değil, yaşanılan bir mekândır. Lefebvre için doğru mekândır, aynı zamanda mutlak mekân bir hakikat mekânıdır, aşırı faal bir mekândır ve toplumsal güçlerin bir araya gelmesini sağlar (Lefebvre, 2014b: 247-248).

Ortaçağ toplumu ise feodal üretim tarzıyla birlikte kendine özel mekânını da yaratmıştır. Önceden oluşan mekânı korumuş ancak onun üzerine kendi üretim tarzının özgüllüklerini inşa ederek kendisini bu mekân üzerinden tanımlamaya başlamıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere feodal ortaçağın mekânsal düzenlemesi ilk başta mutlak mekânı temel alırken sermayenin keşifler ve fetihler ile yayılarak yeni alanlar keşfetmesi ve şehirlere akarak yoğunlaşması ile bu döneme özgü bir üretim ve tüketim mekânı ortaya çıkarmıştır. Bu yeni mekânlar hem ihtişamın yer aldığı malikaneler, şatolar ile iktidarın temsiliyetini mekâna yayarken, diğer taraftan da şehirleşmenin

sermayeyi biriktirmesi Batı Avrupa'da birikimin başlangıç mekânı haline gelerek bir ara dönem olan **tarihsel mekân**ların olduğu dönem olmuştur. (Lefebvre 2014b: 81).

Lefebvre'nin tarihsel sıralamasının yer aldığı son mekân ise **soyut mekân**dır. "Kapitalizm ve neokapitalizm, 'meta dünyasını', o dünyanın 'mantığını' ve dünya ölçeğindeki stratejilerini, aynı zamanda da paranın ve politik devletin gücünü kapsayan soyut mekânı üretti. Bu mekânların sermayenin eliyle yaratılmış olan bankaların, iş merkezlerinin, büyük üretim birimlerinin devasa ağlarına dayanır" (Lefebvre, 2014b: 81). Bu yeni mekân şekli geleneksel mutlak mekândan feodal çağa geçişte oluşan tarihsel mekânın yarattığı şehirleri sermaye birikiminin merkezi haline getirerek şehirleri parçalamış ve yeni bir kentselliğe doğru geçişi sağlamıştır. Soyut mekân zihinde tasarlanan bir soyutluk olduğu için değil aksine sermayenin mutlak mekân içerisindeki birikimi sonrası kapitalizmin bilinçli dönüştürmesine uğradığı için soyuttur. Aygıt olarak kabul edilen soyut mekân, esas olarak doğanın yeridir ancak bu yer diyalektik içerir çünkü kapitalizm doğaya hâkim olduktan sonra onu yok etmeyi hedefler, bu hedefin aracı ise soyut mekândır. Bu durum kent mekânının doğal mekândan kopuşunu temsil eder, kullanım değerine sahip olan doğal mutlak mekân artık metalaşmış bir ürün olarak mübadele değeri ihtiva eder bu sayede hem kapitalizmin yeniden üretiminin aracı olmasına alan sağlarken hem de kendisi bir sermaye birikimi aracı haline gelir. Eskiden yalnızca toprak mülkiyeti satılır, alan kişi de bu toprağın kullanımını kendi isteği doğrultusunda konut olarak kullanmak ya da tarımsal arazi olarak kullanma konusunda yetkiye sahiptir. Ancak mekânın metaya dönüşerek mübadele değeri ihtiva etmesi satılan ürünlerin de yapısını değiştirmiştir; "bugün üç boyutlu bir cisim -daire, konut, odalar, katlar, teraslar, çeşitli donanımlar (havuz, tenis kortu, park yeri)- (kiralanmaktansa) alınıp satılıyor" (Lefebvre, 2014b: 341). Yani günümüzde artık toprağın toprak olarak var olagelişinin önemi kalmamıştır; mübadele değeri taşıyarak arz talep ilişkisi içerisinde alınır satılan olan toprağın üzerinde üretilmiş mekânlar, yapılar ve binalardır. Böylelikle mekân kullanım değeri özelliğini mübadele değeriyle değiştirerek soyutlaşmıştır. Meta dünyası da kendi başına var olamaz, bunun için bir emek gerekir çünkü meta üretici faaliyetin yani yabancılaşmış emeğin yarattığı faaliyetin bir sonucudur. Bu bağlamda her meta

bir üründür, ürünün somutlaşması içinde mekânsallaşma gerekir dolayısıyla metaya da mekân gerekir (Lefebvre, 2014b: 346).

Lefebvre çalışmalarında gündelik hayatın kapitalizmin kuşatması altında olduğunu belirtirken aynı şekilde gündelik hayatın mekânı olan **toplumsal mekânın** da bu kuşatmanın parçası olduğunu vurgulamaktadır (Elden, 2007: 105). Tarihsel gelişimi içerisinde mekânların sahip oldukları özellikleri vurgulayarak kapitalizmin mekâna yerleşimini anlatan Lefebvre, aynı zamanda gündelik hayatın mekânı olarak toplumsal mekânı ortaya koymuştur. Bu anlayış onun için mekânın Öklidyen ve Kartezyen bir bağı olmadığını, Aristoteles gibi mekânın kap vazifesi görmediğini aksine içerisinde sınıfların, insan ilişkilerinin gerçekleştiği bir diyalektiklik olarak toplumsal bir varlığa denk düştüğünün en önemli dışavurumu olmuştur. Mekân üretiminin kendisi yeni bir kavram değildir, sermayeye ve iktidara sahip olan gruplar her zaman için özel mekânları, kır ya da şehirlerin mekânını kendi görüşleri doğrultusunda üretmişlerdir. Ancak şu an için yeni olan toplumsal mekânın toptan üretimidir (Lefebvre, 2014a:147).

> "(…) *(toplumsal) mekân bir (toplumsal) üründür* (…) her toplum (dolayısıyla içerdiği çeşitliliklerle birlikte her üretim tarzı, genel kavramın kendini gösterdiği tikel toplumlar) bir mekân üretir, kendi mekânını üretir (…) toplumsal mekân, *toplumsal yeniden-üretim ilişkilerini,* yani ailenin özgül örgütlenmesiyle birlikte, cinsiyetler, yaşlar arasındaki biyolojik-fizyolojik ilişkileri ve *üretim ilişkilerini,* yani işbölümünü ve örgütlenmesini, dolayısıyla hiyerarşikleşmiş toplumsal işlevleri içerir" (Lefebvre, 2014b: 60-61).

Böylece toplumsal mekân gündelik hayatın ilişkilerini, çelişkilerini, çatışmalarını içeren sınıf temelli olduğu kadar iktidarı, kültürel farklılıkları, toplumsal cinsiyeti barındıran bir ortam halindedir; bu durum bir anda oluşan bir şey değil bir süreçtir. Mutlak mekândan soyut mekâna kadar uzanan mekânsal örgütlenmelerin içerisinde yer alan toplumsal bir kesişimler noktası olarak insani süreçleri barındırır; bu bağlamda toplumsal mekân, toplumun mekânıdır. Buradan hareketle toplumsal mekânın; ilk olarak üretici güçler arasında yer aldığını görmekteyiz, bu yer alış aynı zamanda toplumsal mekânın hem meta olarak kitlesel bir tüketimin parçası olduğunu hem de geniş alanlardaki üretim süreçleri aracılığıyla üretici gücün de bir parçası olduğunu görmekteyiz. Bu özellikleri onun üretim ve mülkiyet ilişkilerinin yeniden

üretimini destekleyen bir yapıda olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır (Lefebvre, 2014b: 352). Toplumsal mekânın farklı unsurlardan bir araya geldiği düşünüldüğünde tek bir toplumsal mekândan söz etmek olanaksızdır. Toplumsal mekânlar iç içe geçer ya da üst üste binerler, bireyin olduğu her yer bir toplumsal mekân haline gelir; fabrikalar, çitlerle çevrilmiş özel mülkiyetler, yeri geldiğinde ev, bir bahçenin mekânı, her yer toplumsal mekâna dahildir ve kendi toplumsallığını yaratır. (Lefebvre, 2014b: 111-112). Bu bağlamda değerlendirildiğinde toplumsal mekân formunun bir buluşma yeri olduğu ortaya konulabilir, bireyler toplumsal mekân içerisinde bir karşılaşma anı yaşarlar (Lefebvre, 2014b: 125). Bu karşılaşma anları belirli mekân formları içerisinde gerçekleşir, toplumsal mekânı anlamlandırabilmemiz için de Lefebvre üçlü bir diyalektik içerisinde mekânın üretim süreci içerisinde katmanlaştığını ortaya koymuştur. Bu diyalektik de kendi içerisinde zihinsel olarak fenomenolojik ve materyalist göstergebilimsel olarak kendi içerisinde bir diyalektik daha içerir.

İlk olarak fiziksel ve materyalist olan bir **mekânsal pratiğin** olduğunu ileri sürmüştür. Mekânsal pratik; mekânın duyumsal olarak kavranabileceği, fiziksel yapısının bulunduğu kategoridir. Burada etrafımızda olup biten olayların farkına mekân aracılığıyla varmaya başlarız, yaşayan bir mekânı ifade eden mekânsal pratik 'algılanan' mekân olarak kendisini diyalektikleşir. Bu mekân formu gerçek olarak algılanan, kullanılan ve bu sayede insanların kentin fiziksel olarak nesnel bir varlığı olduğu mekânda, insanlar dışında toplumsal yaşantının pratiklerinin döndüğü dükkanlar, karşılaşma-buluşma alanları, eğlence mekânları, tatil mekânları, pazar yerleri, tarımsal araziler vb. gibi bireyin yaşamsal pratiklerinin bulunduğu mekân olma özelliği taşır. Mekân üretimindeki ikinci boyut ise **mekânın temsilleri**dir. Bu boyut düşünülen bir mekân olma özelliği taşır, bu da bu mekâna ait olan üretimin bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin yarattığı ve üretim tarzının egemen olduğu mekân özelliği taşımaktadır. Böylece mekân temsilleri maruz kalınan özellik taşımaktadır. Her toplum sahip olduğu üretim tarzına göre mekânı üretirken yapmakta olduğu bir mekân temsili yaratmaktır. Bu durum antik çağlarda mutlak bir mekân olarak *polisin*, feodal dönemde tarihsel olarak şehirlerin, modern dönemde ise kapitalizmin mekânı dönüştürmesiyle soyut mekânı yarattığı kentselliğin oluşturulduğu mekânsal üretim

boyutudur. Böylece kent kavramı Lefebvre 'de şehirlerden ayrılmakta, kent daha çok kapitalizm ve sermayenin eliyle şehirlerin dönüştürülerek bir kentsellik yarattığı temeline dayanmaktadır. Bu durum sonucunda mekân temsillerinin kendi iç diyalektiğinde bir 'tasarlanan' mekân anlayışı getirdiği söylenebilir. Mekân üretimi üçlü diyalektiğinin son boyutu ise hem materyalist hem de düşünsel olarak kavranan bir toplumsal mekân algısı olarak **temsil mekânları**dır. Bu boyut algılanan mekânın tasarlanmış mekâna geçiş sürecinden sonra bu mekânlarda oturanların, kullananların bulunduğu yani 'yaşanan' anlamında bir mekândır. Bu mekân doğrudan mekânın kendisine anlam yüklemez, başka bir üst belirlenim üzerinden mekânın anlamını vurgulamaya çalışır. Bu belirlenim sınıfsal ilişkiler, kültürel farklar, eğitim seviyeleri gibi farklı değişkenlerin birleşiminden ortaya çıkan bireysel özelliklerin kolektif bir hale gelerek mekânın iktidar erkinde, kutsal alanlarda, devlette tecessüm etmesiyle anlamlandırılan yerlerdir. Bu sebeple bireyler gündelik yaşamlarında bu mekânı tecrübe ederler, toplumsal mekân esas anlamıyla burada somutlaşır, burada mekân kendi ontolojik varlığıyla yer almaz aksine içerisinde yer alan insanların deneyimlerine maruz kalarak özellik kazanır (Lefebvre, 2014b: 67-68). Sonuç olarak temsil mekanlarının tecrübeyle anlaşılması ve toplumsal mekân olmanın süreçlerinden olduğu göz önüne alınınca Lefebvre için bir karşılaşmalar mekânı olan "kent daima somut ve pratik bir tecrübedir; onu kullanan ve kendi gündelik pratiklerinde sahiplenen sakinlerinin yeridir" (Schmid, 2014:85). Mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları; mekân üretimine, niteliklerine ve özelliklerine göre, her toplumun farklı üretim tarzının getirdiği özellikler doğrultusunda değişik şekillerde müdahalede bulundukları söylenebilir (Lefebvre, 2014b: 74).

Manuel Castells ise Lefebvre'nin getirdiği mekân kuramına Althusserci bir anlatı içerisinde yanıt verme çabasına girmiştir. Castells'in mekâna ve dolayısıyla kent sorununa getirdiği bakış açısı daha çok emek gücünün yeniden üretilmesi kavramsallaştırması ile değerlendirilebilir. Castells kentsel mekânın modern topluma özgü kent biçiminin doğasının nasıl olduğunun kuramsal sorununu aydınlatmaya çalışır (Gottdiener; 2001(2); 250). Lefebvre'nin söylediği üzere her üretim tarzı kendi mekânını yaratmaktadır, ancak Castells bu önermeye karşı çıkarak kentlerin üretim süreçlerine göre değil, üretim gücünün yeniden üretim süreçlerine ilişkin olarak

açıklanması gerektiğini ileri sürmektedir. O'na göre; ileri kapitalist toplumlarda mekânı yaratan, üretim gücünün kendisini yeniden üretme kapasitesi ile ilgilidir, bu sebeple kentsel mekân sadece olayların geçtiği fiziksel bir yer *(loci)* değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı etkileyen önemli bir fenomendir (Castells, 1977, 237). "Bu nedenle Castells'e göre kent, işgücünün yeniden üretiminin mekânsal birimidir" (Gottdiener, 2001(2): 251). Castells mekânın çevrede yer alan diğer nesnelerle birlikte etkileşime giren materyal bir ürün olduğunu söyler; bu etkileşim ise mekâna bir şekil, sosyallik ve fonksiyon katar ancak bu durum mekâna sosyal teori içerisinde yer edinecek kesin bir teorik tanım getirmez (Castells, 1977: 115). Kentsel mekânı kullanım değeri ve mübadele değeri üzerinden çözümleyen Castells, (Çoban, 2015: 54) kent ve ekoloji sorununun gelişmiş kapitalizmde toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal değişikliklerin temeli haline geldiğini söyler, ancak bu iki konuyu da mekânın örgütlenmesi olarak tanımlamak yerine toplumsal sınıflar arası mücadelenin üzerinden tanımlamıştır (Castells, 1997: 13). Castells'in mekânın kuramsal olarak tanımlanmasına ilişkin düşünceleri fazla değildir aksine mekânı daha çok siyasal olarak kavramayı denemiş bu sebeple mekânın teorisi ya da mekânın nasıl üretildiğinden çok mekânın tezahür ettiği kentsel mekândaki sorunların kaynağını araştırmak ve bunlara karşı çözümler geliştirmek üzerine çalışmıştır. Ancak yine de mekân kuramına ilişkin yaklaşımında, Althusser'i temel alarak yapılı çevrenin açıklanmasına çalışmıştır. İkinci ve önemli olan yaklaşımı ise devletin mekâna ne şekilde müdahale ettiğini araştırarak bu durumu devletin kitle tüketim süreçlerini düzenlemesiyle başardığını ortaya koymuştur (Gottdiener, 2001(2): 252). Mekânı toplumsal bir yapının ifadesi olarak analiz edebilmek için ekonomi, siyaset ve ideolojinin birlikte yer aldığı sorunların toplumsal pratiklerinin araştırılmasının önemini göstermiştir (Merrifield, 2012: 244).

David Harvey, mekânın işgücünün yeniden üretimi ile açıklanabileceğini ortaya koyan Castells'ten farklı bir yaklaşım getirerek mekânı ve kenti sermaye birikiminin yoğunlaştığı, toprak rantının ve mülk edinme piyasalarının sert biçimde çalıştığı ve kapitalizmin sermaye birikimi sonucu girdiği krizlerden mekân aracılığıyla nasıl kurtulduğunun teorisini ortaya koyarak Lefebvre geleneğine daha yakın bir çizgide ilerlemiştir. Harvey için fiziksel zaman ve mekâna ait nesnel özellikler, maddi

süreçlerin özelliklerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Buna göre de "zaman ve mekân (…) toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve süreçler aracılığıyla yaratıldığını iddia edebiliriz" der (Harvey, 2012b: 230). Mekân içerikten ve dokudan yoksun, kendinde bir varlık olarak görülemez, içerisinde barındırdığı nesnelerin hem bu nesneler arasındaki ilişkileriyle hem de doğrudan bu nesnelerle kurduğu ilişkiler bütünü olarak kavranmalıdır. Onun için önemli olan günümüzde yaratılmış bir mekânın varlığının olmasıdır, mekânlar mülkiyet sistemi ile tekel kontrolünün elinde olan mekânlar haline dönmüştür. Bu bağlamda kentsellik ve toplumsal mekân arasındaki ilişkiyi anlamak insan eylemlerinin mekân kavramı ihtiyaçlarını nasıl doğurduğunu ve gündelik mekânsal pratiğin mekânın doğasına nasıl yansıdığını çözmeye yarar. (Merrifield, 2012: 286-287). Mekânın fethi onun kullanılabilir, işlenebilir dolayısıyla insan eylemleriyle tahakküm altına alınabilir bir şey olduğunun kabul edilmesiyle başlar, bu şekilde anlaşılan mekân bir mal olarak alınıp satılabilir bir meta haline gelebilecektir (Harvey, 2016: 249-250).

Harvey mekân üzerindeki teorik çerçevesini kapitalizmin sermaye birikimi aracılığı ile mekânlara hâkim olması ve böylece egemenliğini sürdürmesi bakımından kurmuştur. Kapitalizm para ve zaman ile mekân üzerinde hakimiyet kurmaya çalışırken giderek mekânın meta olarak mübadele edilebilir bir hal almasını ve bu yolla kendisinden güçsüz kesimleri mülksüzleştirerek hakimiyetini giderek artırmak düşüncesindedir. Ancak kapitalizm doğası gereği krizlere ve engellere haizdir, mekânsal engeller ise yalnız yeni özgül mekânların üretilmesiyle mümkündür (Harvey, 2012b: 262). Kapitalizmin bu mekânları üretmesinin amacı ise "kapitalizm tarihin belirli bir noktasında ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla nispeten sabit bir fiziki ve sosyal çevre yaratır; bunun tek nedeni, ileriki bir noktada daha fazla sermaye birikimine yer açmak için söz konusu çevresel koşulları yenme zahmetinden kurtulmak istemesidir" (Harvey, 2012c: 277). Bu durum kapitalizm için bir yaratıcı yıkımı da beraberinde getirir, zira kapitalizm massettiği çevreyi çelişkileri ile birlikte yok ederken diğer taraftan kendi kurtuluşu için yeni bir yaratım peşindedir. Harvey'in mekân üzerine, özellikle sermayenin kentlerde yoğunlaşması ile birlikte mekânın nasıl birikim yoluyla dönüştüğü, postmodern dönemde zaman mekân sıkışması arasındaki ilişki ve mülksüzleştirmelerin yarattığı etkiler ilerleyen bölümde tartışılacaktır.

1.1.2.3. Mekâna İktidar İlişkileri Bağlamında Yaklaşımlar

Modern Marksist kuramcıları geride bıraktıktan sonra mekâna ilişkin mikro ilişkileri anlamlandırmak açısından, mekânın iktidar ilişkileri bakımından nasıl kurgulandığı ve kullanıldığını görmek önemlidir, bu yolda ilk olarak ele alacağım kişi Pierre Bourdieu'dur. Bourdieu tam olarak mikro mekân araştırmacısıdır, ona göre mekân toplumun kendisini ifade ettiği bir bağıntısallıklar yumağıdır bu açıdan mekân varlıkları birbirlerinin karşısında konumlandırarak diyalektik bir ilişki içerisinde birbirini kurar (Çoban, 2015: 56). Bunu kurmayı sağlayan kavramlar ise *habitus* ve alandır. "*Habitus* kavramının amacı 'toplumsallaşmış bedenin (ki birey ya da kişi olarak adlandırırız) toplumla karşıtlık içinde olmadığını, toplumun var olma biçimlerinden biri olduğunu göstermektir (Bourdieu 1980c: 29, akt: Swartz, 2013: 138). Bu bağlamda *habitus*, nesnel yargıların üretken prensibi olmasıyla birlikte, toplumsal pratiklerin de sınıflandırıldığı bir sistemdir. Yani bu sistem hem ilişkileri nesnel özelliklerine göre sınıflandırır, hem de bu pratik ve ürünleri değer biçme yoluyla ilişkilendirir (Çoban, 2015: 56-57). Yani bu kavram bireylerin bedensel ve zihinsel olarak yaptıkları eylemlerin, alışkanlık haline getirilmesini sağlayan, kültür gibi yer edinmesinin sağlandığı, mekânlar içerisindeki üretici bireylerin kültürel, gündelik davranışlarını açıklayan bir kuramdır (Bourdieu, 1996: 17). Kuramın özelliği sadece mekânların içerisinde bulunan bireylerin özelliklerini açıklaması değil mekân ve birey arasında bir dolayım kurarak mekânın birey üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurarak açıklama yapmasıdır. "Habitus, bireyleri 'düzene dolaysız itaat'e yönlendirerek toplumsal ve ekonomik 'zorunluluğu' 'erdem'e dönüştürür" (Bourdieu, 1990h: 54, akt. Swartz, 2013: 150). Bu bağlamda *habitus* zihinsel ve psikolojik bir süreç sürdürmektedir ancak bu süreci bireylerin dolayımladığı mekân içerisinde de gerçekleştirerek onların bulunduğu marjinal, atıl, soyutlanmış alanların dahi kendi eylemlerinin cezası sonucu olabileceğini gösterebilecek kapasitededir. Bourdieu'nun diğer kavramı olan 'alan' ise *habitus*un etkin olduğu toplumsal mekânın yapısını belirler (Swartz, 2013: 167). Alan somut ve ilişkisel bir kavramdır, farklı üretim tarzlarının, sermayenin yaratığı mekânsallık ile şekillenir. "Alan kavramı daha ziyade, piyasadaki sermaye dağılımının, rekabeti eden bireyler, gruplar ve örgütler arasındaki hiyerarşik bir iktidar ilişkileri kümesini yansıttığı bir kuvvet alanına işaret

eder (Swartz, 2013. 170). Alanlar içerisindeki bireyler arasında *habitus*un yarattığı sınırları bilişsel düzeyde aşılamayan ve alışkanlığı beraberinde getiren belirli iktidar ilişkileri ve hiyerarşik konumlandırmalar bulunur, bu durum alanı düşünselin somutlaştığı mekân haline getirir ancak bu alanlarda mekâna sahip olan iktidar ile bu iktidara tabi olanlar karşı karşıya gelir. Bourdieu için önemli olan iktidar alanlarıdır, çünkü iktidar alanı hem farklılaşmanın ve mücadelenin düzenleyicisi olur hem de bu alana sahip olan hâkim toplumsal sınıfı ifade eder, çatışma toplumsal hayatın temelinde vardır ve tüm toplumsal düzenlemelerde iktidar mücadelesi vardır (Swartz, 2013: 192).

İktidar ilişkilerini mikro ölçekte gören bir diğer isim Michel Foucault'dur. Foucault için genel bir iktidar varsayımı üzerinden gidemeyiz çünkü ona göre tek bir iktidar kaynağı yoktur, iktidar her yerdedir; insan ilişkilerinin olduğu her alan parçalanmış mikro ölçekteki iktidar ve tahakküm ilişkileriyle çevrilidir. İktidarı genel anlamda sadece bir devlet iktidarı olarak görmek yeterli bir tanım sağlamayacaktır. İktidar mekanizmaları basit, hukuksal yargılardan çok daha geniştir ve çok daha fazla tahakküm ilişkisi içerisinde uygulanmaktadır, iktidar sadece devletin aygıtlarıyla vatandaşlara uyguladığı bir ilişki değil aynı zamanda ev içerisinde babanın çocuklarına, erkeğin kadına karşı uyguladığı iktidar, fabrikalarda patronların işçilere uyguladığı iktidar, öğretmenin öğrenciye uyguladığı iktidarlar gibi birden fazla iktidar çeşidi mevcuttur. İktidarın tek bir verili kaynağı yoktur, burjuva sınıfının mevcut iktidar ilişkilerinin tamamını kendi lehine kullandığının da verisi yoktur fakat toplum içerisinde sınıfsal olarak aşağıdan ya da yukarıdan fark etmeksizin bir iktidar ilişkileri ağı olduğu açıktır (Foucault, 2012: 162). Foucaultgil bir mekân okuması yapılacağı zaman öne çıkan iki kavram vardır; **disiplin mekânları** ve **güvenlik mekânları**. Hükmetme sınırlı bir toprak bütünlüğü içinde etkilidir, disiplin bireylerin bedenleri üzerinde uygulanarak onların istenilen ideal kişiler olması amaçlanır, güvenlik ise bir nüfusun tamamına uygulanır, ancak bu uygulama zaman zaman belirli mekânların güvenliğinin sağlanması amacıyla belirli mekânları ötekileşmiş ve güvenliksiz ilan edebilir.

"Disiplin geniş anlamda kullanıldığında bina etme, inşa etme üzerine kuruludur (…) bu inşa boş ve yapay mekân üzerinden çalışır ve bu mekân baştan sona inşa edilir" (Foucault, 2013: 19-21). Bu inşa etme eylemi mekânın iktidar aracılığıyla denetlenmesi işlevine de aracılık yapmakta olup bu yüzden önemlidir, zaten mekânlar iktidarların da tarihidir. İktidar mekanizmaları ise en rahat eylem alanı olarak insan bedenini kullanmaktadır, bu sayede insan bedeninin cinselliğinden, zihinsel üretimine kadar tüm eylemleri kendi tahakküm alanı içerisine almak için modern disiplin teknikleri geliştirmiştir (Foucault, 2003: 39 akt. Al, 2016(3): 591). Bu tekniklerin başında Foucault, mekânın denetimi için Jeremy Bentham'dan aldığı kavramsallaştırma olan panoptikonu kullanmaktadır (Foucault, 1992: 251). Bu sayede iktidar hapishane içerisinde tek bir gözetleme kulesinde yer alıp birçok noktayı denetlerken, mahkumlar iktidarın kaynağını göremedikleri için mekâna yayılmış iktidarlar ağının ortasında kalmıştır. Bu daha önce belirtmiş olduğu iktidarın disiplin etme amacıyla kendine özgü binalar, yapılar inşa etmesinin özelliklerinin en başında gelendir. Diğer taraftan mekânı kullanarak disipline etme aracı olarak kapatılmanın kullanılması da Foucault'da önemli bir yer tutmaktadır; cüzzamlı hastaların hastanelere kapatılmaları, delilerin akıl hastanelerine kapatılma süreçleri sürekli bir disipline etme amacı taşırken bunu kapatma yada kovma süreçleri (Al, 2016(3): 583-608) ile sağlamaya çalışır toplumun geri kalanını da bu insanlardan kurtardığı varsayımıyla güvenlikli bir hale getirdiğini ileri sürer ancak bunu yaparken iktidar mekanizmasını kullanarak kendine yaramayanı kendi üretmiş olduğu güvensiz, soyutlanmış bir mekânda bırakmaktadır.

Dışlamanın gerçekleştiği mekânlar için heterotopya kavramı öne çıkmaktadır, mekân bir üretici olarak yeni alanlar üretirken diğer taraftan oluşan bu alanların dışında kalan alanları da üretir. "Heterotopyalar, genelleştirilmiş disiplin düzeninin dışında kalan, farklılıkların farklı karakterleri değil toplumsalın sınırlarını tarif ettiği ötekinin alanları olarak tanımlanabilir" (Stavrides, 2016: 151). Heterotopyalar gerçek bir mekâna sahiptir, dünya üzerinde farklı kültürler farklı insan toplulukları var olduğu sürece de tek bir heterotopya mekânından bahsetmek olanaklı değildir, her kültür kendi heterotopoloji alanını kendisi yaratır. "İçinde yaşadığımız, bizi kendi dışımıza çeken, özellikle yaşamımızın, zamanımızın ve tarihimizin erozyona uğradığı mekân, bizi

kemiren ve aşındıran bu mekân, heterojen bir mekândır" (Foucault, 2014: 294). Heterotopyalar karmaşık düzenler barındırabilir ancak bu durum onların toptan düzensiz oldukları anlamına gelmez aksine bulundukları iktidar tahakkümü alanı içerisinde yönetimden farklılaşarak bir anti düzenin doğuş mekânları (Stavrides, 2016: 152) da olmaktadırlar. Heterotopyalar düzensizlik içerisinde farklılıklar üreterek farklılıklar üzerine kurulmuş bir düzen yaratma amacındadır, bu da bu mekânları ötekiliklerin mekânı yapmaktadır. "Böylece heterotopyalar, süreksizlik alanları olarak (…) yeni doğan toplumsal ilişkilere alan süreçlerde bir araya gelen intizamsız mekân ve zaman fragmanları olarak doğarlar" (Stavrides, 2016: 158). Heterotopyalar temel olarak toplumun büyük bir kısmından görece özerk olarak kendisini yalıtmış, kimi zaman pejoratif olarak kimi zaman da özel mekânlar olarak kullanılan alanlardır, bu sayede yaratılmış bir heterotopya toplumdan tamamen dışlanabilecek bir durumdan topluma örnek teşkil edebilecek bir konuma gelebilir, bu sayede hâkim düzenin içerisinden ayrılarak yaratılmış bir özgürlük mekânı olarak da karşımıza çıkabilir. "Heterotopyanın, birçok mekânı, birçok mevkii kendi içlerinde bağdaşmaz olan birçok mekânı tek bir gerçek yerde yan yana koyma gücü vardır" (Foucault, 2014: 298).

Son olarak mekânın üretici güçler, sermaye, kapitalizm, iktidar gibi değişkenlerin temelinde ele alınışlarından farklı olarak, mekânı bir kültürel sembol, imgelem olarak ele alan Pierre Nora'ya da değinilmesi yararlı olacaktır. Nora'nın mekân literatürüne yaptığı katkı 'hafıza mekânları' kavramsallaştırması ile gelişir. Geçmişimizde bireysel ya da kolektif olarak yaşadığımız anlar, yaşanılan mekân içerisinde sabit kalarak orada bir hafıza yaratır. Çalışmanın başında Bachelard'ın söylediği gibi, bellek zamanı tekrar yaşayamaz ancak hatırlatama yoluyla bilebilir, bu bilme sürecinin sağlanması da anıların bir mekâna yerleşmesi ve bu sayede imgelem yoluyla tekrar hatırlatılmasının sağlanmasıdır. Bu noktada hafıza mekânları yaşanıp tüketilmiş anları tekrardan hatırlamanın en önemli aracıdır. "Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, buluşma yerleridir (…) tarih bunlarla oluşur; tarih, mekânların araçları, üretilişi ve işleyişini konu alır" (Nora, 2006: 10), bu alanlar hatırlatmaya yarayan anıtsallıklar değil hafızanın ortaya çıktığı yerlerdir. Ancak hafıza mekânlarının ortaya çıkmasının sebebi artık hafızanın olmamasıdır (Nora, 2006: 18); bunun sebebi kapitalizmin sermaye akışının devrini artırmak için hıza duyduğu büyük açlık sonucu

ortaya çıkan küreselleşmenin ve etkilerinin günümüz tarihini popülerleştirerek hem geçmişi unutturmakta hem de günümüzü kaybettirmektedir. Her üretim tarzının bir mekânı olduğunu ve kapitalizmin bu mekânları kendisine göre yeniden üreterek ayakta kaldığını belirtmiştik, hafıza mekânlarının günümüzdeki durumu da bu ilişkilerden etkilenmektedir. Bu bağlamda Nora'nın hafıza mekânları kavramsallaştırması, çalışmaya teorik katkılarından çok kavramını ödünç alarak ileriki bölümlerde kapitalizmin mekândaki tahribini açıklayıcı olması amacıyla dahil edilmiştir.

Buraya kadar olan bölümde mekân üzerine ortaya atılmış mekânsal teorilerin çalışmam açısından önemli olacak teorisyenleri belirli bir yöntem dahilinde seçilerek açıklanmaya çalışılmıştır, bu sürecin devamı olarak bir diğer önemli konu olan "mekânın siyasallığı" tartışması ele alınacaktır, bu doğrultuda mekânın siyaset ile olan ilişkisi, mekânın siyasal bir özne olarak nasıl kullanıldığı, siyasetin mekânsal olanakları tartışılacaktır.

1.2. MEKÂN SİYASAL MIDIR?

Siyasalın ve siyasetin ne anlam ifade ettiğine dair Antik Yunan'dan günümüze kadar uzanan derin bir literatür vardır. Bu literatür içerisinde iyi devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenenlerden, siyaseti sadece yönetim mevhumuna indirgeyen yaklaşımlara, kamu-özel alan ayrımının yardımıyla siyasal olanın mahrem hayatın başladığı noktada bittiğini söyleyen yaklaşımlardan, siyasal olanın üretim araçlarının sahipleri ile sermaye arasında gerçekleşen artı değer ilişkilerinin etrafında şekillenmesine ve son olarak siyasetin iktidar sahibi olanların tahakkümlerini uyguladıkları mecra olarak her yerde olduğunu ortaya koyan anlayışlara kadar birçok farklı tanım yapılabilir, ancak bu çalışma bu kavramların teorik olarak hepsinin inceleneceği bir siyaset teorisi çabası olmadığı için siyasalın kavramsal anlamı ve siyasetin ne olduğu ile ilgili olarak belirli bir temelden hareket edecektir.

Siyasalın ne olduğuna ilişkin tartışmalar fazla olsa da temelde siyasal kavramını iki boyutlu olarak düşünebiliriz; Hannah Arendt gibi özgürlük ve müzakere alanı olarak kamusal alan-özel alan ayrımı yapan kuramcıların ekolü ve siyasalın bir iktidar mücadelesi alanı olarak uzlaşmanın, çatışmanın, direnişlerin alanı olduğunu ortaya koyan kuramcıların ekolü (Mouffe, 2013:16). Kamusal alan-özel alan ayrımı

yoluyla siyasetin ne anlam ifade ettiğini açıklamaya çalıştığımızda anlam kargaşaları arasında kalma ihtimalimiz yüksektir. İşin içine kamusallık girdiği zaman bu yapıyı devlet erki olan kamu gücünden bağımsız anlatmaya çalışmak eksik olacaktır, bu sebeple kamusal alan imgelem olarak özel alanın karşısına devletin, bürokrasinin alanını çıkarmaktadır. Bir an için kamusal alanda devlet erkinin olmadığını düşünerek bu alanların özelliklerine baktığımızda kamusal alana dahil olmak için ilk şartın sahip olduğumuz özel mülkiyetimizin sınırlarının dışına çıkmamız (Habermas, 2013: 60) gerektiğini görürüz, sınırları aşarak girdiğimiz alan ise bize farklı bir dünya sunacaktır. Bu dünyada tercih edilen mekânın özelliklerine göre sınırlandırılmış bir etnografik, sınıfsal, kültürel farklılıkların olması mümkündür, diğer taraftan Habermas'ın da belirttiği üzere "kamusal alanlar kendilerini klik olarak sınırlamaz, daima mülkiyet ve tahsil temeli üzerinde yükselen pazara hâkim olmak isteyen şahıslardan, okuyuculardan, seyircilerden yani farklı insanlardan da oluşabilir" (Habermas, 2013: 107). Ancak tüm bu koşullar altında özel alandan çıkarak kamusal alanda var olmak bir kimlik sahibi olmayı gerektirir. Bu kimlik bazen bir mülk edinme ilişkisini, bazen sınıfsal statüler vb. gibi farklı konular barındırabilir. Bu farklılıklar kamusal olarak adlandırılan yerleri bir sınıf için 'kamusal alan' olarak isimlendirirken farklı bir sınıfın kamusallığı 'varoşlar, çökelti alanlar' olarak kullanılabilir. Kamusal özel alan ayırımı baştan sınıfsal damgalarla doğmuştur, bu sebeple ilerleyen bölümlerdeki müşterekler siyaseti konusunun kapsamını düşündüğümüzde kamusal alan olarak adlandırılan bölgelerin 'ortak alan/olan' şeklinde kullanılmasını öneriyorum. Bu noktada temelini aldığım görüş siyasalın bir iktidar alanı olarak tasvir edilmesi ile insan ilişkilerinin bulunduğu her yerde tahakküm ilişkilerinin olduğu varsayımdan yola çıkarak mekânın bu iktidar ilişkileri dolayımıyla nasıl düzenlendiğinin ortaya konulması ve böylelikle mekânın siyaset ile olan ilişkisinin hangi pratikler sonucu her türlü tahakküm ilişkilerinden soyutlanabileceğinin tartışmasını yapmak olacaktır. Önemli olan siyasal olduğunu öne sürdüğümüz alanın sadece nasıl ve kimlerden oluştuğunun ayrımı yapmak değil aksine bu alanlardaki bireylerin arasındaki ilişkilerin nasıl gerçekleştiğini anlayarak mekânların bu tahakküm ilişkilerine nasıl reaksiyon verdiğinin ortaya konulmasıdır.

Aristoteles *zoon politikon* kavramı ile insanın siyasal bir hayvan olduğu düşüncesini ortaya koymuş, bunun sonucu olarak da bireylerin bilinçli olarak bireyler topluluğu içerisinde siyasal olarak birlikte yaşadığını vurgulamıştır (Berktay, 2010: 14). Foucault'a göre iktidarın tanımını yukarıda vermiştik, buradan hareketle bireylerin arasında gerçekleşen iktidar ilişkileri, çıkar ilişkileri, vb. gibi olaylar insan ilişkilerinin olduğu her yere yansımıştır, bu yansımanın sonucu olarak da bireyin olduğu her yerin aslında siyasal bir özellik taşıdığını belirtmek ileri gitmek olmayacaktır. Bu yansımanın mekânsal olarak ilk tecessüm ettiği yer aile ve aile ilişkilerinin yaşandığı evdir. Sermayedarın, orta sınıfın ve bir proleterin mülkiyeti kendisinde olsun ya da olmasın barınma ihtiyacını karşıladığı bir mekânı yani evi vardır. Ev mekânında bulunmak da bu noktadan sonra siyasal bir edim kazanmaktadır; bir proleter için yaşanılan ev, emek sürecinde kazandığı değer ile doğru orantılıdır, bir orta sınıfın da aynı şekilde kazandığı değer ile evinde kullandığı tüketim nesneleri arasında korelasyon vardır.[2] Aile içerisindeki özellikle hiyerarşik, ataerkil iktidar ilişkileri ev özelinde mekânın nasıl toplumsallaştığının göstergesi olmaktadır. Kadın hareketinin vurguladığı "kişisel olan politiktir" sözüyle ev mekânında gerçekleşen iktidar ilişkileri toplumsal cinsiyetin mekândaki yansımasını görmek açısından önemlidir. Ev yaşantısında gerçekleşen demokrasinin, dışarıdaki demokrasi için bir önkoşul olması özellikle kadınların dışarıdaki yaşantıya katılmalarının ev içerisindeki yaşam kaliteleri ile doğru orantılı olmasını beraberinde getirmektedir (Phillips, 2012; 115-123). Kadınların ev içerisindeki yaşantısının kalitesi, örneğin çocuk bakımı, ev işleri vb. gibi vakit alan işlerinin kadının üzerinde olması onun birey olarak evin dışındaki sosyal, ekonomik ve kültürel hayata katılımını etkilemektedir. Bu bağlamda ev mekânı kadın için bir "kapatılma mekânı" (Foucault, 1992) haline dönüşerek disipline etme aracı olarak da kullanılmaktadır. Yunan toplumlarında bu sınırlama kocanın mülkü olarak görülen ekili bir tarlayla sınırlanmış, kadının yeri evin içi olarak belirlenmiştir (Lefebvre, 2014b: 258). Diğer taraftan ev mekânının tasarımına baktığımızda neolitik çağda dahi "yuva ve anne" kavramlarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. "Mısır hiyerogliflerinde "ev" ya da "kasaba" için bireysel ve kolektif çocuk bakımı işlevleri arasındaki benzerliği onaylarcasına anne simgesi yerine

[2] Semtlerden topladığı çöpler ile tüketim ilişkileri arasında bağ kuran Umut Yiğit'in çalışması bu konuda değerlidir. http://www.cnnturk.com/yasam/coplerden-semt-analizi

kullanılmışlardır" (Mumford, 2013: 24-25). Ev içi mekânın organizasyonu aile içi güç ve toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında da bilgi verir. Hiyerarşik otorite ya da imtiyaz ilişkileri mekânsal organizasyon ve sembolizm sayesinde ifade edilir. (Harvey, 2016: 263). Özellikle ev içi kullanım alanları ataerkil olarak da ayrılabilmektedir; mutfak alanının kadına ait olduğu genel görüşü evin hiyerarşik olarak bölünmesini beraberinde getirirken ev içi tasarımın da mahremiyete göre yapılmasına neden olmaktadır.[3]

> "Mimar ise mevcut toplumsal ilişkileri (…) yoğunlaştırır. İstese de istemese de binaları, gelirin (ücretler ve işlemlerin) zorlamalarına, bütünleştirme ve karıştırmanın iyi niyetle istendiği durumlarda bile ayrışmayla sonuçlanan sınıf normlarına ve değerlerine, yani sınıf kriterlerine göre yapar" (Lefebvre, 2014a: 87).

Mimarların binaları inşa etme süreçlerini sadece fizik ve estetik ile sınırlandırmaz Lefebvre, ona göre inşa edilmiş binaların simgesel anlamları da vardır. İnşa edilmiş her şey birer bilinç taşıyarak inşa ettiği nesneye bunu aktarır, özellikle kapitalizm bu durumu kendi lehine kullanarak mekânları işgal edip özgül mekânlar halinde üretmektedir.

> "Geometri, mekânsal biçimi anlamak için önemli bir simgesel dil sağlar fakat mekânsal biçimin kendisi olamaz. (…) Her toplumsal eylem biçimi kendine özgü mekânı tanımlar, böyle mekânların Öklidyen olduklarına ya da birbirleriyle eş olduklarına dair kanıt yoktur. Toplumsal mekân ile fiziksel mekân eşbiçimli değildir. (…) Toplumsal bir mekân bireyin etrafında yer alan simgesel mekâna karşı olan tepkilerinin, duygularının ve deneyimlerinin oluşturduğu bir bütündür" (Harvey, 2013b: 33-38).

Siyasetin mekâna yansıması sadece kapitalist üretim ile gerçekleşen dönüşümler şeklinde olmaz, gündelik hayatta gözümüzden kaçan çoğu şey aslında anlamlar barındıran önemli veriler içeriyor olabilir. Mimari sembolizmin kendisini gösterdiği tek yer mekân siyasetinin konusu olması değildir; başta roman, sinema gibi kültürel faaliyetlerin içerisinde de binaların barındırdığı sembolik özelliklere vurgular yer alır. Türk romancılığının muhafazakâr özlemi genellikle konak simgesi üzerinden anlatılır, sinemada ise senaryosunu Umur Bugay'ın yazdığı ve Zeki Ökten'in yönettiği, Kemal Sunal'ın başrolünü üstlendiği 1976 yapımı, türü komedi olan

[3] Bu konuda daha fazla bilgi için derlemesini Ayten Alkan'ın yaptığı *Cins Cins Mekân, Varlık Yayınları, 2009.* adlı çalışmaya başvurulabilir.

Kapıcılar Kralı filmi dönemi için önemli bir araştırma alanı da barındırır. Mekânsal yerleşmelerin sınıfsal farklılıklar ve hiyerarşiler taşıdığını sadece bir apartman bloğu üzerinden anlatan filmin en önemli karakteri olan kapıcı Seyit; binanın işlerini gören, mülkiyetsiz ancak apartmanın bodrum katında kötü sayılacak bir yerde ailesi ile yaşamaya çalışan, kurnazlığı ile ön plana çıkmış bir proleterdir. Üst kata doğru çıkıldığında girişte borç batağında olan ve sürekli alacaklılardan kaçan memur karakterini buluruz, onun üzerinde birinci katta ikamet eden apartmanın yönetiminden sorumlu sivil bir mesleğe sahip olan ilk başkan ve karşı komşusu olarak apartmandaki olaylarla ilgilenmeyen bir sarhoş karakteri vardır. Sivil apartman yöneticisinin olduğu katın üzerinde araba tüccarı olan muhafazakâr bir karakter ve son iki katta, emekli bir albay ve karşısında müdür ile en üst katta apartman sahibi tefeci, sermayedar yer almaktadır. Tüm bu mekânsal sınıflamalar bir tesadüf değil aksine 1976 yılı itibari ile dönemin konjonktürüne uygun bir sembolleşmedir, sivil apartman yöneticisi yönetimi beceremediğinden yerine geçen albay karakteri, apartmanı da bir kışla edasıyla yönetme işine girişmiştir, çocuklar televizyon seyretmek için müdürün evinde toplanmaktadır ki dönemin koşullarında televizyon her evde olan bir ürün değildir. Son olarak filmin bitişi kurnaz ama bir o kadar da çalışkan bir emekçi olan kapıcı Seyit'in, apartmanın mülk sahibinin birden fazla kilitle korunan evinden çalınan paraları kurtarması ve kahramanlaşmasıyla apartmanın hisselerinin ve yönetiminde söz sahibi olmasıyla film biter. Burada önemli olan filmin içerisinde barındırdığı bu sembollerin mekânlar üzerinden okunmasının doğru yapılabilmesidir, dikkatli gözle bakıldığında mekânsal sembollerin gündelik hayatın işleyişine yönelik yansımalar taşıdığının fark edilmesi zor olmayacaktır.

1.2.1. Mekân, Ulus İlişkisi

Siyasal olan mekânın tarihini anlamak için Lefebvre'a göre (Lefebvre, 2014b: 134-135), ulus ve milliyetçilikler de incelenebilir. Ulusu oluşturan iki durum; ticaretin mekânları olan pazarların, yerel ve bölgesel olanları merkezileşerek ulusal pazarlar haline gelir, böylece pazarın yoğunlaştığı bölgelerde gelişmişlik artarak başkente doğru evrilir. Diğer moment olan şiddet ise mekânı üretmek için iktidara yardımcı olarak ulus devlet mekânlarını yaratır. Avcı göçebe toplumları tarihsel olarak getirdikleri özellikleri ile yerleşik bir mekânın güvenliğinden ziyade kendilerini yeni

fethedecekleri yaşamsal alanlar üzerinden tanımlarlar. Yerleşik ulus devlet mekânları ise bir sınırlandırma içerir bu sınır güven duygusunun temelidir, devlet sınırları içerisindeki vatandaşlarına bu yaşamsal alan içerisinde güvende oldukları taahhüdünü yerine getirebildiği sürece devlet olur. Örneğin Alman yerleşim politikası olan *lebensraum;* Alman halkına ideal bir yaşam alanı tasarlayan bir askeri mekânsal politika olarak, 20. yüzyılın başında bir uluslararası ilişkiler politikası şeklinde kullanılmıştır (Durgun, 2013(3): 11). Burada Harvey'nin de belirttiği üzere "faşizmin, klasik göndermelere (mimari, politik, tarihsel) ne kadar güçlü bir biçimde yaslandığını ve mitolojik anlayışlarını bunlara uygun biçimde inşa ettiğini kaydetmek oldukça öğreticidir" (Harvey, 2012b: 49). Özellikle Hitler Almanya'sı ve Mussolini'nin İtalya'sında faşist yönetimlerin iktidara geldikten sonra yaptıkları en önemli işler mimari alanlarda ve mekân düzenlemelerinde kendi sembollerini yerleştirmek olmuştur, mimari ve anıtsallık ideolojik yayılmanın aracı olarak kullanılmıştır. Hitler, mimari çizimlere de ilgi duyup kendi çizimlerini de yapmış, iktidara geldikten sonra anıtsallıklar ve kamusal mekân dizaynları ile ilgilenerek ilk iş olarak sokak ve caddelerin isimlerini değiştirmiş daha sonra da kamusal belleği yerleştirmek için 'Hitler meşeleri' ve 'Hitler Ihlamurları' ile yeni bir kimlik inşasına girmiştir (Sağlam, 2011: 63). Özellikle yapıların küçüklüğünden yakınarak, binaların daha ihtişamlı ve büyük gözükmesini ön plana almış, yeni yaptırdığı şansölye binası ile yabancı devlet temsilcilerini etkilemeyi amaçlamıştır (Sağlam, 2011: 66). Mussolini'nin Roma'sı ise tam anlamıyla İtalyan faşizminin karakterini ve kimliğini yansıtmak amacıyla yeniden inşa edilmiştir, bedenin ideal üretimini sağlamak amacıyla yapılan büyük spor alanlarından üniversiteye, postane binalarına kadar özellikle de paranın ve gücün göstergesi olacak diğer yapıların inşası Mussolini'nin de Hitler gibi faşist ideolojisinin göstergesini mekânda tecessüm ettirmeye çalıştığını göstermektedir (Painter. Jr., 2005). Lefebvre'e göre ise anıtlar baskının temsilidir, belirli bir kurumun merkezidir ve bu merkeziliği gittiği mekânda da örgütlemeye çalışarak o mekânı baskına altına alıp sömürgeleştirmeye çalıştırır (Lefevbre, 2014a: 25). Mekânın siyaset aracılığıyla dizaynının en önemli örneğini *Paris, Modernitenin Başkenti* kitabında anlatan Harvey, şehir planlamacısı olarak Haussmann'ın kentsel toplumsal hareketlere karşı Paris'in sokaklarını barikatların kurulması ve işgal edilmesinin önüne geçilmesi amacıyla nasıl düzenlediği, demiryollarının şehir merkezine sermayeyi taşımasıyla birlikte şehir

merkezinde yaşayan alt sınıfların da periferiye doğru nasıl gönderildiğinin tarihini anlatmıştır (Harvey, 2012a). Ancak bu düzenleme sonunda başarılı olamamış ve dışarıya atılan proleterler 1871 Paris Komünü ile merkezi mekâna tekrar geri dönmüşlerdir. Aynı şekilde mekânın düzenlenerek depolitizasyona uğraması Türkiye'de de kendisini göstermiş, Türkiye'nin başkenti olan Ankara'nın en önemli kamusallık alanları Kızılay Meydanı, Ulus ve Sıhhiye bölgeleri farklı şekillerde şehir planlamasının kurbanları olarak politik siyasal mekân olarak toplanma alanı olmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Sargın, 2012).

1.2.2. Mekân, Sermaye İlişkisi

Lefebvre'e göre ideolojiler mekânı yaratmaz, mekânın içindedirler, mekânı hâkim iktidar ideolojisine göre düzenleyebilirler ancak toplumsal mekânı üreten üretici güçler ve üretim ilişkileridir (Lefebvre, 2014: 224). Mekânın tam anlamıyla üretimi soyut mekânda gerçekleşir bu mekânın en temel özelliği kullanım değerini mübadele değeri ile değiştirmesidir, günümüzde kapitalizm büyümesini ve gelişmesini ise mekâna yayılarak gerçekleştirmektedir. Bu yayılım sıfırdan başlayarak yeni bir mekânda olmaz, kapitalizm daha öncenin tarihsel mekânlarına önce hammaddenin aracılar yoluyla dağılmasını sağlar; orta çağın ev içi üretimiyle geçinen şehirli zanaatkarı da ilk olarak bu aracılar ile tanıştıktan sonra hammadde üzerindeki mülkiyetini kaybetmiştir. Kapitalizm ardından mekânda var olan yer üstü nesnelerine, yani binalar, fabrikalara, inşaatlara kısacası mekânlara yayılır. Önce ev içi üretimi dağıtır, ardından işçiyi işe götürerek, üretim araçlarını da kendi binalarının içine yerleştirerek işçileri üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun bırakır. Teknolojinin de yardımıyla makineleşmenin gelmesiyle birlikte elindeki tek mülkiyet olan üretim gücünü de elinden almaya başlar ve hayatta kalabilmesi için emeğinin de mülkiyetini satmaktan başka yolu kalmayan proleterler haline döndürür. Tüm bu süreç kapitalizmin yeni bir mekân üretmesi değil, var olan mekânları kendi çıkarları doğrultusunda yeniden üretim sağlaması ve yeni bir mekân yaratmasından ibarettir. Kapitalizm aslında burada dönüştürdüğü mekânların mülkiyetinin kimde olduğuna bakmadan hareket eder, bir işçi evinin mülkiyeti yine işçide kalır ancak işçinin elindeki emeğin mülkiyetini kendi üzerine alarak emekten gelen artı değerin kendisi için kullanılmasını sağlar, aynı şekilde bir fabrikanın da dönüştürülmesi bu duruma tekabül

eder, önemli olan fabrikanın ya da üretim yerinin mülkiyetinin kimde olduğu değil bu mülkün üzerinde emeğini harcayanların emek mülkiyetinin kime ait olduğudur. Bu üretim kapitalizmin mekânı mikro boyutta ele geçirmesidir, "kapitalizm sadece önceden var olan mekânı, Dünya'yı ele geçirmekle kalmadı, kendi mekânında da üretmeye yöneldi (…) dünya pazarının baskısı altında kentleşme aracılığıyla ve kentleşme dolayısıyla" (Lefebvre, 2014b: 331). Böylece toprağı, mekânı, şehri ve kırı yok ederek doğayı ve doğal olanı tüketerek kendi yayılımını sağlamaya çalışmıştır.

> "Modernleşmiş kapitalist üretim tarzına bütün mekân girer: Artı-değer üretimi için kullanılır. Toprak, yer altı, yer üstünde hava ve ışık, üretici güçler ile ürünler arasına girer. Kent dokusu, çok sayıda iletişim ve mübadele ağlarının dokusu, üretim araçlarının parçasıdır." (Lefebvre, 2014b: 350).

Bu bağlamda kapitalizm mekânda bulduğu her nesneyi sermaye birikimi için kapitalist üretim tarzının nesnesi haline getirmekte beis görmez. Daha önceden mutlak mekânın yani doğa durumunun mekânları olan parklar, ormanlar, denizler gibi doğanın mekânları kapitalizmin mekân üretimiyle birlikte birer meta haline gelmiştir, bir evin deniz görmesi evin değerini arttırırken, ormanların kesilerek lüks konutların, otellerin yapıldığı araziler daha sonra 'doğanın yanın başında' denilerek reklam malzemesi yapılmaktadır. Kapitalizmin bir diğer ilginç tarafı kendi ihtiyacını yapay olarak kendi yaratmasıdır, krizlerinden de böyle kurtulur. Kent merkezlerinde inşaat yapacak arazilerin kalmaması inşaat sektörü sermayesini kentin çeperlerine yönlendirir ancak buradaki araziler ulaşım açısından sıkıntılıdır; fakat kapitalizm burada da kendi mekânını üreterek ulaşım ağları içinde bir sermaye akışı sağlayarak hem krizinden kurtulur hem de yeni yaptığı konutları 'Ulaşım Araçlarına, Havaalanına 5 Dakika Mesafede' sloganlarıyla pazarlayabilmektedir. Kapitalizmin mekân üretimi konusundaki başarısı sadece konut alanlarında değil, üretim alanlarına da sirayet etmiştir. İlkel dönemlerin yerleşim stratejisi verimliliğin ve yaşamsal döngünün korunabilmesi için verimli tarımsal arazilerin, su kaynaklarının kenarları ve korunaklı bölgeler gibi kullanım değerini düşünerek gerçekleştirirken, günümüzde fabrikaların kurulacağı alanların kapitalist sermaye açısından hangi bölgelerin daha az maliyetli olacağı, üretimin daha verimli şekilde olması için nasıl bir mekânsal yerleşim yapılması gerektiği, bu gereklerin başında üretim gücünün çıkarlarının düşünülerek

değil tersine sadece sermayenin kâr fayda maksimizasyonunun nasıl sağlanacağı üniversitelerin lisans düzeyi işletme derslerinin bile konusu olmuştur (Kobu, 2010: 189).

Bu noktada Lefebvre'nin teorisinin özgünlüğü ortaya çıkmaktadır. Teorisinin temelinde kapitalizm, çelişkilerinden dolayı girdiği krizlerden daha önce yerleşerek dönüştürdüğü ve böylece ürettiği kendi mekânları sayesinde kurtulmuştur, bu kapitalizmin ayakta kalmasının sırrıdır (Lefebvre 2014b: 28). Buna göre bununla mücadele etmenin yolunu da gösteren Lefebvre için yapılması gereken kapitalist mekâna karşılık bir sosyalist mekânın üretilmesidir. Yeni bir mekân üretemeyen devrim başarısız olur, hayatı değiştiremez sadece ideolojik üst yapıları, kurumları ve politik aygıtları değiştirebilir (Lefebvre, 2014b: 82). Bu bağlamda kapitalizmin ürettiği mekânları etkisiz kılmak için, sosyalist üretim tarzının da kendi mekânlarını üreterek antikapitalist bir mücadele vermesi gerekmektedir. Bu mücadelenin gerçekleşeceği yer ise kapitalizmin yerleşip dönüştürdüğü kentsel alanlardır.

> "Kapitalizm ve neo-kapitalizm, 'meta dünyası'nı, o dünyanın 'mantığını' ve dünya ölçeğindeki stratejilerini, aynı zamanda da paranın ve politik devletin gücünü kapsayan soyut mekânı üretti. Bu "soyut mekân, bankaların iş merkezlerinin büyük üretim birimlerinin devasa ağlarına dayanır (…) Bu mekân içinde, birikim eşiği, zenginlik yeri, tarihin öznesi, tarihsel mekânın merkezi olan şehir parçalanmıştır" (Lefebvre, 2014b: 81).

Bu noktada Lefebvre'nin mekânı bir fetiş nesnesi olarak görüp, meta fetişizmine kaydığını iddia eden görüşlerde ortaya atılabilir, ancak Lefebvre için mekânın kapitalist üretimi sadece bir mekânsallık içermez aynı zamanda bir sınıf mücadelesi de barındırır. "Sınıf mücadelesi mekânın üretimine sınıflar, sınıf fraksiyonları ve grupları olarak üretime müdahale eder, sınıf mücadelesi günümüzde her zamankinden daha çok mekânda yaşanır (…) toplumsal üretim ilişkileri mekânsal varlık oldukları için toplumsal varlıklardır, kendilerini mekâna yansıtırlar ve böylece mekân üretiminde pay sahibi olurlar (Lefebvre, 2014b: 83-150)". Son olarak burada kısa da olsa değinmemiz gereken Lefebvre için şehir-kentsel düşünüm farkının ortaya çıkışının duraklarıdır, zira Lefebvre için kapitalizm mekâna yerleşimiyle birlikte yeni bir mekân üretmeye başlamıştır ve bu yeni mekân şehirlerin sonunu getirerek bir kentsellik yaratmaktadır. Lefebvre için şehirler bir yapıttır, bilinçli şekilde bir üretim

tarzının üretimi değil, kullanım değeri temelinde tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden şekillenmiş, içerisinde üretim güçlerini ve mülkiyet ilişkilerini barındıran, bir meta olmaktan ziyade daha çok bir sanat eseri gibi değerlendirilebilecek, kendisi bir üretim değil ancak içerisinde insan tarafından insanların üretimini ve yeniden üretimi barındıran bir yerdir. Duyusal olarak algılanır, somut ve mimariye ilişkin bir veridir (Lefebvre, 2016: 64-67). Ancak kentsellik, kent toplumu sanayileşmeden doğmuştur (Lefebvre, 2014a: 8). Sanayileşme şehirlere ucuz emek ve kapitalist pazarlara yakın olmak için gelmiştir, bunun devamı olarak sanayileşmenin kente yayılması beraberinde neokapitalist dönüşümleri ve tüketimi getirmiştir. Kentin bir bütün olarak kapitalin kullanım alanına açılması şehirden farklı olarak onu kullanım değeri olan bir sanat eserinden çıkartarak mübadele değeri olan bir metaya dönüştürmeye başlar. Kentsel mekânın meta olması onun bir toprak olarak değer içermesinden değildir, kastedilen şey mekânın toplumsal bir mekân olarak alınıp satılır hale gelmesidir.

> "Mekân artık yalnızca kayıtsız bir alan, artı-değerin oluştuğu, gerçekleştiği, bölüşüldüğü yerlerin toplamı değildir. Toplumsal emeğin, yani üretimin çok genel nesnesinin ve sonuç olarak artı-değerin oluşumunun ürünü haline gelir. Üretimin bizzat neo-kapitalizmin çerçevesinde toplumsallaşması, işte bu şekilde ve bu yoldan gerçekleşir" (Lefebvre, 2014a: 146).

Bu durum beraberinde bütün toplumun her birlikte kentselleşmesini beraberinde getirir, sadece üretim alanları, tüketim merkezleri değil bütün kent topyekûn olarak kapitalizmin üretiminin gerçekleştiği kentselleşmenin parçası haline gelir. Kentin yaşandığı en önemli alanlar olan sokaklar bile kapitalist sömürgenin araçları haline gelir, kapitalizm böylece yerleştiği şehir mekânını kendi üretim tarzına göre tekrar şekillendirerek üretir.

Castells ise burada daha farklı bir teori ortaya koyarak mekânın siyaset ilişkisini kent sorunu etrafında şekillendirmiştir. Kent sorunun toplumun gündelik hayatında yer edinen ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi sorunu olduğunu belirterek; konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi araçlar gelişmiş kapitalizmde tüketimin toplumsallaşması ile birlikte tüketim araçlarının üretimi arasındaki çelişkiler sebebiyle siyasi sorunlara yol açtığını ve bu sebeple kentsel

toplumsal sınıflar arasında protesto hareketlerine sebebiyet verdiğini belirtir. Bir diğer sorun ise kapitalizmin gelişmesinin çevreye verdiği zararların getirdiği ekolojik sorunlar da aynı toplumsal hareketlere sebep olmakta ve bu da yine günlük yaşamın örgütlenmesinin temelinde yer alan ortak tüketim araçlarıyla ilgili sorunlardan kaynaklanmaktadır (Castells, 1997: 14-15).

> "Kapitalizmin yaşadığı kent krizinin temelinde sermayenin geleneksel olarak hem üretim sürecini hem de işçilerin taleplerini karşılamak için gerekli olan işgücünün yeniden üretim araçlarını kârlı hale getirememesi olarak ortaya çıkmaktadır" (Castells, 1997: 81).

Bu bağlamda kent, üretici güçlerin işgücünden faydalanma konusunda sıkıntı çekmezken, esas olarak üretici güçler yeniden üretimlerini sağlayacak olan ortak tüketim araçlarına ulaşmakta sıkıntı çekmektedir, bu durumda devletin ortak tüketim araçlarından kâr elde edememesine neden olmakta böylelikle kapitalizmin krize girmesine ortam hazırlamaktadır. Bu durum bir eşitsizliğe de sebep olmaktadır, üretim ve tüketimin yoğunlaştığı kentlerde varlıklı sınıflar ortak tüketimin mallarına daha rahat ulaşırlarken alt sınıfların buna imkân bulamaması sınıfsal eşitsizliklerin kentsel mekânda gün yüzüne çıkmasını da beraberinde getirir. Bu bağlamda kenti bir mekânsal sorun olarak algılamaktan çok, kentsel sorunu bireylerin yeniden üretimin ortak tüketim araçlarına ulaşmadaki eşitsizliği üzerinden tanımlanması beraberinde bir sınıf çatışmasını da getirir. "Toplu tüketim, kentsel çevrede karşımıza çıkan sosyal çatışmayı, (…) sınıf çizgileriyle kesişen toplumsal ayrılıkları ortaya çıkarır" (Gottdiener, 2001(2): 257). Bu eşitsizlikleri ve çatışmayı ortaya çıkaran ise toplu tüketim mallarını devlet müdahalesi ile eşitsiz bir biçimde dağıtan devlettir. Bu toplu tüketim mallarının başında konutlar gelmektedir, konut piyasasındaki uçurumların üretici sınıfın karşılayabileceğinden çok fazla olması bir eşitsizlik yaratmaktadır. Ayrıca Castells'in kapitalizmin geliştiği alan olarak gördüğü mekân, kır ve kentsel ayırımını ortadan kaldıran metropoliten alanlardır. Burada Lefebvre'dan farklı olarak kentselliğin ve metropoliten alanın, kapitalizmin belirli bir üretim tarzından üretim yoluyla ortaya çıktığını değil aksine teknolojik gelişmelerin yaşanmasının sonucu olarak binaların yükselmesine ve ulaşımın gelişmesine bağlamaktadır (Castells, 1997: 42). Bunun bir sonucu olarak da metropoliten alanlarda çalışanların yoğun trafik ve toplu taşıma araçlarındaki kalabalıklar yüzünden ulaşım sorunu yaşadıkları, bunu da

imkânı olanların özel araç alarak giderdiği ancak alt sınıfların bu zorlu ulaşım koşullarında yaşamak zorunda olduğunu koyarak kentsel sorunun bir yeniden üretim araçlarına yönelik sorun olduğunu öne çıkarmıştır. "Gelişmiş kapitalizmin en önemli sorunu, üretken ve kârlı hale getirilmesi gereken büyük miktardaki sermayenin hızına yetişebilen yeni pazarların bulunmasıdır" (Castells, 1997: 211). Eğer yeni pazarlar bulunmaz ise içerideki tüketim araçlarının ve işçilerin mekânsal yoğunlaşması, protesto hareketlerinin başlangıcı olacak eşitsizliklere gebedir. Bu noktada devreye devlet girer ve kent planlaması pratiği ile ideolojisinin gelişmesine yol açarken, kenti de egemen sınıfın mantığına göre düzenler. Devletin bu müdahalesi de beraberinde isteklerin ve taleplerin egemen sınıflarının siyasi aracı olmasından dolayı tüm kent sorunsalı doğrudan siyasallaşır (Merrifield, 2012: 249).

Harvey'e göre kapitalizmin mekâna, dolayısıyla kente girmesiyle birlikte kent mekânında önemli bir dönüşüm başlamıştır (Harvey, 2016: 250), onun için sermaye ve kentleşme süreci birlikte yürür. Özellikle toprak rantının ortaya çıkması, mekânların meta haline getirilerek satılabilir bir şey haline gelmesi, eski zamanlarda yaşamsal ihtiyacın giderilmesi için su kenarlarına yapılan yerleşim alanlarının kullanım değerleri, günümüzde deniz manzaralı, leb-i derya lüks konutların mübadele değerine dönüşmüştür. "1973'ten bu yana yaşanan, yoğun kentler arası rekabet ve kentsel girişimcilik döneminde, seyirlik kentsel mekânların oluşturulması yoluyla kente imaj kazandırmak sermaye ve (doğru türden) insan cezbetmek için bir araç haline gelmiştir" (Harvey, 2012b, 116). Bu bağlamda kapitalist kent bir meta fetişizminin merkezi haline gelmiştir (Harvey, 2012a: 77). Harvey'nin mekânı siyasal bir varlık olarak algılaması sermaye birikiminin kentleri kapitalizmin laboratuvarı haline getirip, mülksüzleştirme yoluyla kapitalizmin ayakta kalmasını sağlamasıyla doğru orantılıdır. Kapitalizm kendisini yeniden üretebilmek için kentleşmeye ihtiyaç duyar, ancak mimari gelişim ve teknoloji ne kadar iyi olsa da sermayenin kentleşmesi de birtakım çelişkiler yaratır (Harvey, 2016: 86). Bu çelişkilerin giderilmesini sağlayacak olan ise kapitalizmin yaratıcı yıkıma sahip doğasının rekabet gereğidir. Sermayenin aşırı birikiminin zamansal ve mekânsal olarak kaydırılmasıyla kapitalizmin krizlerinin önüne geçileceği bunu ileri aşaması olarak da mülksüzleştirme yoluyla birikim olarak sermayenin aşırı birikim eğiliminin massedilmesinden geçer.

> "Mekânsal kaydırma sermaye ve emek fazlasının coğrafi yayılma içinde emilmesi anlamına gelir. (…) aşırı birikim sorununa karşı geliştirilen bu 'mekânsal çözüm' kapitalist üretimin içinde gelişebileceği yeni mekânların (örneğin altyapı yatırımlarıyla) üretimini, ticaretin ve doğrudan yatırımların büyümesini ve emek gücünün sömürülmesi için yeni olanakların araştırılmasını gerektirir" (Harvey, 2012a: 209)

Ancak bu olanakların araştırılması kapitalizmi sermayenin aşırı birikiminden kurtarmaya çalışırken, kapitalizmin bir diğer çelişkisi olan rekabete takılır. Çünkü sermaye aşırı birikimi massetmek için yeni mekânlar yaratırken -ki bu mekânlar genellikle iş gücünün ucuz olduğu üçüncü dünya olur- burada yerleştiği mekânlarda da kâr amaçlı üretim yapmadan duramaz, doğasına aykırıdır. Ancak bu durum mekânsal kaydırma ile sermayenin gittiği alanların gelişmesine hatta merkeze karşı rekabet eder duruma getirebilir. Örnek olarak Amerikalı telefon firmalarının üretim için Çin Halk Cumhuriyeti'ni tercih etmeleri sonucu, buradaki sermaye grupları da üretimin şifrelerini öğrendikten sonra dünya pazarına hâkim olabilecek sayıda üretim ve nispeten ucuz fiyatlı tüketim ile pazara hâkim markaların önüne geçebilecek düzeye gelmektedir. Mekânsal engeller ise ancak karayolları, demiryolları, hava alanları, telekomünikasyon araçları gibi yeni mekânların üretilmesiyle aşılabilir, (Harvey, 2012a: 262) ancak bu üretim alanları önceden belirttiğim gibi her zaman için olumlu sonuçlar vermeyebilir. Örneğin İstanbul-İzmir arasına yapılacak otoyol (http://www.ntv.com.tr, 2017) ile bu iki şehir arası mesafenin 3.5 saate kadar ineceği ve böylelikle mekânsal kaydırmadan belirli oranda kurtulunarak sermayenin akışının da hızlandırılabileceği öngörülecektir. Bu noktada Lefebvre'e başvurmak değerlidir, buna göre Ege-Akdeniz havzasındaki bölgeler 'tatil mekânları' olarak adlandırılabilir. Buralar aslına yeniden üretimin merkezi olan mekânlardır ve en önemli özellikleri doğal güzellik alanların fazla olması, yerelliklerinin ün yapmış olmasıdır. Ancak bu otoyol ile şehirden akan sermaye birikimi artık bu tatil mekanlarının olduğu yerel bölgelerin otantikliğini bitirerek, mahalle bakkalının yerine *franchising* ile açılmış kent süpermarketlerini getirecektir, yerel esnaf lokantalarının yerini restoran zincirlerinin şubeleri alacaktır bu durum nihayetinde yerel olanı bitirecek gelinen yeni mekânda da bu markalar arası rekabetten dolayı yeni bir kapitalist kriz yaşanarak yeni yerler aramaya devam edilecektir. Bu durum "neo-kapitalizmin mekânsal pratiği içinde, hava ulaşımlarıyla birlikte, mekân temsilleri, temsil mekânlarının (güneş,

deniz, şenlik, israf ve harcama mekânlarının) manipüle edilmesini sağlamaktadır (Lefebvre, 2014b: 87). Mekânın aşırı birikimin soğurulması için kaydırılması işlemi sonu olmayan bir paradoks haline gelebilir. İşgal edilip üretilen her mekân rekabetin parçası olacak, kâr amaçlı üretim ile kendi birikimini gerçekleştirecek ve daha sonra yeni mekân arayışına gidecektir (Harvey, 2012b: 308). Bu yeni mekân arayışları günümüzde artık dünya üzerindeki mekânları aşarak gezegenler arası bir hale dönmüş durumdadır, uzayda keşfedilecek mekânların başta Marsın yüzeyinde yapılan araştırmalar sonucu yeni yaşam alanlarının keşfedilmesi amaçlanmıştır ancak henüz kesinliği net olarak kanıtlanamayan bu yaşam alanları için şimdiden koloni kurmak isteyen, uzay yolculuğu turizmi yapmak için adım atmış şirketler bulunmaktadır, uzay boşluğu bile günümüzde kapitalizmin mekânsal kaydırmasıyla karşı karşıyadır.[4]

Mekân üzerine getirilen teorik yaklaşımların önemi mekânın siyaset bağlamında, toplumsal hareketlerle dolayısıyla da müşterekler siyaseti olan ilişkisini ortaya koymada önem taşımaktadır. Ancak müşterekler siyasetinin anlatılmasına geçmeden önce çalışma bağlamında 2000 yılının ne önem ifade ettiğini anlamak açısından bu döneme ait iktisadi, sosyal, kültürel konjonktüre neoliberalizm çerçevesinden bakmak faydalıdır.

[4] Bu konuyla ilgili olarak haberlerin fazlası için bkz. http://www.cnnturk.com/2013/bilim.teknoloji/bilim/04/30/uzay.turizmi.icin.buyuk.adim/706122.0/index.html, (Çevrimiçi), 2017. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/02/130228_mars_yolculuk_mars_tito.shtml (Çevrimiçi), 2013.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NEOLİBERAL KAPİTALİST KÜRESELLEŞME ETKİSİNDE 2000 YILI SONRASI TÜRKİYE

Neoliberal kapitalizmin önemini anlamak, Türkiye'nin 2000 yılı sonrası içerisinde bulunduğu ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmelerin tarihsel süreç içerisinde nasıl gelişip, dönüştüğünü anlamak bakımından önem taşımaktadır. Türkiye için neoliberalizm ile tanışmanın tarihi 1980 askeri darbesi sonrası alınan 24 Ocak kararlarına ve daha sonra gelen başta Özal hükümeti olmak üzere yönetimlerin siyasi tercihleri dolayısıyla olmuştur. Bu dönemler Türkiye için önemli bir serbest piyasa atmosferi yaşatmış, kapitalizmin ayağının yere sağlam basmasını sağlamış ve küreselleşmenin iyice etken olması için zemin hazırlamıştır. 2000 yılından sonraki süreçte serbest piyasa yaşadığı aşırı sermaye birikimlerinin massedilmesi aracı olarak kenti görmüş ve kentler genelinde bir dönüşüm politikaları çağı yaşanmaya başlamıştır. 2000 yılı sonrası dünya politikası açısından önem taşımış özellikle '*mortgage* krizine' sebep olması ile başlayan süreçte beraberinde birçok toplumsal hareketi getirmiştir. Kentlerin çehreleri gökdelenler ile çevrilirken, yeni oluşan merkezlerde lüks konut ve gökdelenlerin arasında kalan alt sınıflar ve gecekondu sahipleri ise kentlerin çeperlerine mutelanaştırma süreçleri ile iyice atılmak durumunda kalmışlardır. Kentleşmenin bu kadar hızlandığı, kent altyapısının ve ulaşım ağlarının genişlediği, sermayenin ve teknolojinin yoğunlaştığı mekânlar giderek dönüşüme uğramış, bu dönüşümler de beraberlerinde ekolojik, tarihsel, mekânsal tahribatları getirmiştir. Özellikle Karadeniz bölgesinde yapılmak istenilen hidroelektrik santralleri (HES), kent alanlarındaki ortak yaşam alanları olan sahil kesimleri ve parkları hedef alan 'ormanın yanı başı' manzaralı *residence*lar gibi ekolojik düzene karşı yapılan bir kentleşme mevcutken diğer taraftan da esnek birikimin ve küreselleşmenin sonucu bir başka ortak alan olan emek süreçleri de tehdit altına girmiş; *freelance* çalışma süreçleri, otomasyona bağlı üretim bantları, küresel firmalara bağlı sayısız güvencesiz çalışanları ortaya çıkartan bir süreç yaratmıştır. Kapitalizme dair son değinmemizde, sermaye birikimi süreçleri sonucunda kentlerde nasıl tecessüm ettiğini ve kentlerde sermayenin aşırı birikimine karşı gelişen mekânsal

siyasi tepkileri incelemiştik. Bu noktadan sonra değinilecek ilk konu olarak sermayenin aşırı birikiminin kentlere yerleşerek artık ürünü temellük etmesine rağmen tekrar neden ve nasıl krizlere girdiğini görerek, bu krizlerin nihayetinde gerçekleşen çözümlere bakmak olacaktır, bu bağlamda ilk olarak 1929 Büyük Buhranı'ndan başlayarak Fordist birikim düzeylerine değinilecek, başarılı geçen bir süre sonucunda bu düzenin de krizine girmesi ve sonunda yaşanan esnek birikim dönemi ile neoliberalizme atılan adımlar ve küreselleşme ile olan ilişkisi araştırılacaktır. Bu ilişkisellik içerisinde elbette Türkiye'de gerçekleşen dönüşümlerde göz önünde bulundurularak özellikle sermayenin aşırı birikiminin Türkiye'deki kentleşme üzerinde nasıl değişiklikler yarattığı da tartışma konuları arasında olacaktır.

2.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE NEOLİBERAL GELİŞME

1980'lerden beri küreselleşme artan bir ilgiyle karşılaşmaktadır bu ilgi küreselleşmeyi; bir siyasa, süreç, pazarlama stratejisi ve bir ideoloji olarak göstermektedir. Heywood'a göre küreselleşme tek bir süreç değil "kimi zaman çakışan ve içiçe geçen ve kimi zaman da birbiriyle çelişen karşıt olan bir süreçler kompleksidir" (Heywood, 2007: 199). Küreselleşmenin özelliği yukarıdan aşağı bir süreç olarak tüm dünya genelinde özellikle teknolojinin de gelişmesiyle insanların yaşamını etkilenmesiyle sadece devletlerarası bir etkileşim değil, dünyanın en ücra köşesindeki birini bile etkileyecek güçte olmasıdır. "Bu görüşe göre, küreselleşme hepimizin aynı televizyon programlarını izlediği, aynı malları satın aldığı, aynı yiyecekleri yediği, aynı spor yıldızlarını desteklediği ve aynı ünlülerin garip davranışlarını takip ettiği bir dünyada kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal çeşitliliğin yok edildiği homojenleşmeyle bağlantılıdır" (Heywood, 2007: 199-200). Küreselleşme ile kastedilen süreç aslında kapitalizmin tarihinden başkası değildir. "Kapitalizmin tarihi boyunca küreselleşme ilk olarak Sanayi Devrimi ile 18. yüzyıl boyunca finans ve mal piyasalarında egemen olurken, bu dönem genel olarak ticarette ve piyasalarda altın standardının norm olarak kabul edildiği dönemlere denk gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı ile 1980 yılına kadar olan geçen dönem ise bir ara geçiş dönemi olarak ortaya çıkmakta ve Fordizm ile post Fordizmin gelişimine sahne olduktan sonra Keynesyen politikaların da krize girmesiyle birlikte yeni bir küreselleşme dönemine girilmiştir (Yeldan, 2010: 80).

Küreselleşme tek boyutlu bir olgu değildir; iktisadi, kültürel, siyasal olarak farklı görüntülerde karşımıza çıkabilir. **İktisadi olarak küreselleşme** "hiçbir ulusal ekonominin artık bir ada olmadığı fikrinde yansıtılır: Tüm ekonomiler, az veya çok derecede, iç içe geçmiş bir küresel ekonomiye bağlanmıştır. Böylece, "OECD (1995) küreselleşmeyi 'ayrı ulusal ekonomiler dünyasından içinde üretimin uluslararasılaştığı ve finansal sermayenin ülkeler arasında serbestçe ve anında dolaştığı bir küresel ekonomiye geçiş' olarak tanımlamıştır" (Heywood, 2007: 201). **Ekonomik küreselleşme**, düşük ticaret bariyerleri, döviz kontrollerine son verilmesi ve yatırım sermayesinin, 1980'lerden itibaren daha serbest dolaşımı sayesinde kapitalist Batı ile ekonomik olarak durgun komünist Doğu arasındaki ekonomik uçurumu genişleterek komünizmin çöküşünü hızlandırmıştır. Ekonomik küreselleşmenin en önemli yansımalarından biri ulusal hükümetlerin ekonomilerini yönetme ve serbest piyasa çizgisinde yeniden yapılandırılmalarına direnme kapasitelerindeki azalmadır (Heywood, 2007: 201). **Kültürel küreselleşme** ise aslında iktisadi küreselleşmeden daha hızlı yayılan ve önüne geçilemeyecek boyuta ulaşmıştır. İletişim teknolojilerindeki büyük gelişme ile birlikte artık bilginin dünya üzerinde dolaşıma girmesi üzerindeki engelleler kaldırılmış durumdadır. Günümüzde televizyon ve radyonun tahtını sallayacak duruma gelen hatta bazı durumlarda geçen sosyal medya ve internet aracılığıyla bilgiye ulaşmada zamansal sınırlar kaldırılmıştır. İnternet üzerinde *Periscope, Twitter* gibi uygulamalar ile artık sıradan insanlar da haber ajanslarının işlerini yüklenebilmekte, anlık olarak muhabir görevi görebilmektedirler. Kültürel küreselleşme kavram olarak *Mcdonaldtization* olarak adlandırılabilmektedir, küresel mallarla, *fast-food* sanayiiyle ilişkilendirilen ticaret ve pazarlama tekniklerinin dünyaya hâkim olması ve özellikle günlük tüketim heveslerinin yayılmasıyla hızlı ulaşılabilir malların aynı hızla tüketilmesi temeline dayanan bir süreçtir (Heywood, 2007: 201). **Siyasal küreselleşmeye** baktığımızda uluslararası örgütlerin artmasıyla birlikte daha fazla önem göz önüne çıkmaya başlamıştır. Başta NATO, olmak üzere Avrupa Ekonomik Topluluğu ve onun takipçisi olarak Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF, OECD, DTÖ gibi örgütler finansal sermayenin ve uluslararası tahakkümün küreselleşmesinde başlıca önemli olan devletlerarası örgütlerdir. Bu örgütlere devletler kendi egemenlik haklarını bir üst kuruma devretmeye gelirler ancak

devrettikleri bu egemenlik aracı bir kurum ile 'daha eşit olan' bazı devletler eliyle küresel olarak tüm dünyada uygulanmaktadır (Heywood, 2007: 202).

Bauman'ın küreselleşme hakkında ortaya koyduğu yaklaşım da küreselleşmenin bir belirsizlik ve sonsuzluk alanı olduğunu belirtmesi açısından önem taşımaktadır. Bauman'a göre küreselleşme dünyaya sığamaz, kendi başına buyruk şekilde yaşamakta ve bu yapısı sebebiyle otorite kabul edecek bir yapıda olmayıp, merkezi kontrol noktasının ve yönetim kurulunun olmadığı bir süreç şeklindedir (Bauman, 2010: 64). Küreselleşme kavramı, Harvey için ise ABD tarafından girişilen jeopolitik bir haçlı seferini andırmaktadır. Özellikle 1945'ten beri ABD merkezli bir süreç olmuştur, Harvey için küreselleşme ABD'nin gözetmenliği altında olmasaydı bu şekilde gelişemezdi (Harvey, 2008: 92). Bu bağlamda farkına varmamız gereken nokta küreselleşme olarak belirtilen sürecin aniden gerçekleşen, gelir geçer bir olgu olmadığı hatta belirli bir dönemi kapsamanın aksine yüzyıllar boyu devam eden bir süreçte farklı uğrak noktaları olan bir olgu olduğudur. Buna göre küreselleşme için aslında kesin tarih vermenin doğru olmadığını ancak gücünü son dönemde özellikle neoliberal kapitalist anlayışın etkisiyle gün geçtikçe daha fazla hissettirdiğini söylemek mümkündür. Küreselleşmenin tarihsel gelişmesine bakıldığında, dünyanın ticaret anlayışını değiştiren coğrafi keşiflerin, yerel pazarların yerini uluslararası ticarete bırakması da aslında bir küreselleşme sürecidir. Dolayısıyla bu dönemin ardından gelen gelişmeleri takip etmek önemli olmakta, sermayenin kentlere yayılmasının ardından gelen Fordist dönemden başlamak üzere tekrar küreselleşme süreci içerisinde geçen dönemlerin anlatısını yapmamız gerekmektedir. Fordist dönemin arkasından gelen Keynesyen anlayış ve Bretton Woods sisteminin oluşturulması da ekonominin küreselleşmesi bağlamında önem taşımaktadır, ardından gelen dönemlerde oluşan DTÖ, Dünya Bankası, IMF gibi kuruluşlarda bu küreselleşme sürecine katkı sağlamış, 1980 yılı sonrası gerçekleşen süreç bağlamında ise neoliberal ideolojinin küresel kapitalizm ile eklemlenmesi bambaşka sonuçları doğuran bir hal almıştır. Bu kapsamda 2000 yılına geleceğimiz süreci dönemlere ayırarak kısaca incelemek önemlidir.

2.1.1. 1914-1973 Fordist Dönem

Harvey için Fordizmin başlangıcı sembolik olarak Henry Ford'un Michigan Dearborn kentinde kurmuş olduğu otomobil montaj hattında çalışan işçilere sekiz saatlik işgünü için beş dolar ücret vermeye başladığı 1914 yılıdır (Harvey, 2012b: 147). Temelinde esasen emek üretkenliğinin artırılması amacıyla üretim sürecinin parçalara bölünerek standardizasyon sağlanmasını öneren Taylorizm'i temel alan Fordizmin, bu görüşten ayrılan en önemli özelliği sadece kitlesel üretim tarafını değil aynı zamanda kitlesel tüketim tarafını da düşünmüş olmasıdır. Fordizm bu açıdan bakıldığında üretim sürecinin, parça başına bant sisteminin getirilmesi ve her montaj bandında farklı alanda uzmanlaşmış işçilerin yer aldığı bir mekânsal düzenleme sürecinden ibarettir. Burada günlük çalışma saati süresince sadece bir vidayı sıkarak maaşını alan işçinin daha sonra kitlesel tüketim ile birlikte yabancılaşmış olduğu arabayı alabileceği varsayımı ortaya konulmuştur. Buradaki hedef, işçilerin büyük şirketlerin kitle üretimi ile üreterek piyasaya sürdüğü ürünleri tüketmek için yeterli gelir ve boş zamana sahip olmalarının sağlanması olmuştur (Harvey, 2012b: 148).

19. yüzyılın ticari genişlemesinin en önemli özelliklerinden biri sömürgelerin yaratıldığı savaşların olmasıdır. Afrika ve Orta-Uzak Asya'nın sömürgeleştirilmesi metropol ülkelere hem yeni bir finansallaşma kaynağı hem de ürünlerin ihracatı için yeni sermaye alanlarının açılmasını sağlamaktadır. Kapitalizmin yeni sömürge alanlarını emperyalist bir şekilde genişletmesinin sonucu ise sömürge alanlarının coğrafi sınırlarına ulaşılması ile tıkanıklık yaşaması ve böylece yeni krizlere neden olmasına sebep olmuştur, ardından gelen 1. Dünya Savaşı ile sömürge alanları yeniden paylaştırılmaya çalışılsa da 1929 buhranı beraberinde farklı zorlukları ve krizleri getirmiştir. Bu krizlerin en önemli sonucu ise Avrupa'da faşist hareketlerin ortaya çıkması ve 19. yüzyılın liberal serbest pazar ekonomisinin çökmesidir (Yeldan, 2010: 84-87). 1929 buhranı ile serbest piyasaya olan güven sarsılmış ve Keynesyen iktisat popülarite kazanmıştır. 1929-45 travması sonrasında "Ford, piyasanın mantığıyla geri adım atmaya zorlandı, başarısız oldu ve devletçe yönetilen Keynesyen politikalara ve New Deal'ın kurumsal reform ve politikalarına yönelmek durumunda kaldı" (Harvey, 2016: 63). 1930'lu yıllarda ABD başkanı Roosvelt'in uyguladığı New Deal politikaları İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da ve Uzakdoğu'da desteklenen Keynesyen

politikalarla az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi için fon sağlamıştır. Böylece refah devleti anlayışları geliştirerek sosyal güvenlik kurumları, güçlendirilmeye çalışıldı ve tüketimin artırılması sağlandı. Fordizmin en büyük destekçisi; farklı ideolojik yapıları olmasına rağmen refah devleti politikaları yürüten Keynesyen ekonomi yönetimi ve işçi ücretlerinin düzenlenmesinde kontrolü sağlayarak iktisadi büyüme ve istikrar hedeflerini yakalayan ulusal hükümetlerdir. Fordizmin yaşam süresi ulus devletlerin toplumsal düzenleme sistemlerinin başarısına bağlıdır. Bu açıdan Fordizm sadece bir üretim tarzı değil aynı zamanda kitlesel üretimin karşısına kitlesel tüketimi, ürün standardizasyonunu ve kültürel metalaşmayı koyan bir yaşam tarzıdır. Fordizmin uluslararası hale gelmesi küresel ölçekte kitle piyasalarının oluşumunu ve dünyanın büyük bir kesimini yeni bir küresel kapitalist oluşumun içerisine çekmektedir. Ancak kitlesel üretim havuzunun içerisine giremeyen toplumsal kesimler ise kitlesel tüketimin rüyasına da kapılamadığı için gittikçe hoşnutsuz bir kitle yaratmaya başlamış ve ulus devlet politikalarını rahatsız edecek düzeye gelmiştir. Fordizmin, Keynesyen ulus devlet politikaları ilişkisinin olmanın en büyük negatif sonucu, bu yaşam tarzının dışarısında kalan kesimlerin zararını devletlerin karşılamak zorunda olmalarıdır. Bu durum 1960'lı yılların sonlarına doğru kentlerde kenarda kalanların, öğrencilerin, işçilerin başını çektiği büyük kitlesel protesto hareketlerine sebep olmuştur. (Harvey, 2012b: 158-163). Keynes,

> "Öğretisi kapitalist piyasa ekonomisinin kendi haline bırakıldığı zaman tam istihdam dengesine kavuşamayacağını savunmaktaydı (…) Keynes, işsizliğin azaltılması ve enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi için devletin aktif *maliye* politikasına ihtiyaç duyulacağını vurguluyordu (…) bunun ön koşulu olarak hükümetlerin kendi ulusal ekonomilerini korumak amacıyla 'aşırı' rekabetçi politikalar izlememesi, devalüasyonist politikalar ile dünya ticaretinde istikrarı tehlikeye atmaması gerekiyordu (…) bu koşulun altyapısının sağlamak üzere önce dünya döviz piyasalarında ulusal paralar Amerikan dolarına sabitlendi, yani sabit kur rejimleri benimsenmiş oldu. Amerikan doları da altın standardına sabit bir değere bağlandı" (Yeldan, 2010: 88).

Böylece Uluslararası Para Fonu (IMF) önderliğindeki Bretton Woods sistemine geçiş tamamlanmış oldu. 1950-1973 arası dönem birçok sosyal bilimci açısından kapitalizmin altın çağı olarak değerlendirilir (Yeldan, 2010: 88). Bu dönemin temel özelliği ise kitlesel üretim ve ona ek olarak kitlesel tüketim anlayışıdır, bu anlayışın

yansıması ise Fordizm ile gerçekleşmiştir. Keynesyen politikalar sermayenin aşırı birikimi sorununu başka mekanlara kaydırma ve zamansal olarak erteleme tarzını kökünden değiştirmiştir:

> "Keynesyen kent tüketimin mekânsal bölünmesine, mekânsal işbölümünden çok daha fazla önem verdi. Talep yönlü kentleşme, tüketici egemenliği ruhunun kitlesel seferberliğine dayanıyordu" (Harvey, 2016: 68)

1945 sonrasında kapitalizmi yetersiz tüketim krizlerinden kurtarmanın yolu banliyöleşme ile olmuştur. (Harvey, 2016: 63-65). Ancak Keynesyen kent kapitalizmin yetersiz tüketim sorunlarına cevap verdiği kadar kendisi de yeni sorunlar yarattı; şehir çok farklı görünüşe sahip olmuş, farklı tüketim mekânları ve sermaye birikim alanları ortaya çıkmıştır, sosyal mekân üzerindeki çekişmeler egemen sınıflara sıkıntı yaratan bir hizipleşme yaratmış, sosyal mekân hakimiyeti için yürütülen mücadeleler de 1960'ların sonunda kentsel toplumsal hareketler olarak geri dönmüştür (Harvey, 2016: 70-71). 1960'lı yıllar geldiğinde ise Fordizm kendi iç çelişkileri ile bir krize doğru sürüklenmekte olup kitlesel üretim anlayışı sağlanırken kitlesel tüketim aynı karşılığı bulamamaktadır. İşçilerin almış oldukları ücretler tüketim yapmaya uygun durumda değildir bu sebeple oluşan eksik talep, sermayenin aşırı birikimi eğilimini beraberinde getirmektedir. 1974 ve 1979 yılındaki petrol fiyatlarındaki yükselmeler ile birlikte Fordist sistemin de sonu gelmiş olmaktaydı. Bunun sebeplerini ortaya koyan Yeldan'a göre;

- "***Artan küresel rekabet sonucu sanayide kâr oranlarının düşmesi.*** Kitlesel ve standart teknolojili ürünlerin Fordist montaj hattında üretimi işçilik ve makine maliyetlerinde kuşkusuz büyük tasarruf sağlamaktaydı. Ancak, bu tür teknolojiler standart olduğu ölçüde de taklit edilmeleri ve üçüncü dünyanın ucuz emek atölyelerinden küresel pazarlara ihraç edilmeleri aynı derecede kolaylaşmış oluyordu.
- ***Amerikan dolarının altın standardını terk etmek zorunda kalması ve finans sermayesinin hegemonik gücünün genişlemesi***. ABD ekonomisi 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde Vietnam savaşının finansmanı artık standart genişlemeci maliye politikaları kullanılarak sürdürülemez durumdaydı.
- ***Finansal varlıkların hacminin uluslararası ölçekte genişlemesi.*** (…) Petrol fiyatlarındaki artışın olası kıldığı mali genişleme bu süreçte önemli bir rol oynamaktaydı. Petrol fiyatları 1974'te iki, 1979'da da dört misli bir sıçrama göstermişti. (…) Petro-dolar gelirlerinin sürekli olarak bankacılık sisteminde

> stoklanıyor olması ve âtıl kalması kapitalizmin mantığına tümden aykırı olurdu. (…) Finans sermayesi emeklilik sistemlerinin bir an önce serbestleştirilmesini ve bu devasa fonların daha yüksek finansal kar sağlayacak 'yeni finansal ürünlerle' değerlendirilmesini arzuluyordu" (Yeldan, 2010: 97-103)

Yeldan'a göre Keynesyen politikaların sonunu serbest olmayan piyasa durumları ve katılık getirmiştir. Harvey'e göre de Keynesyen politikaların başarısız olma sebebi 1965 ile 1973 yılları arasında Amerikan dolarında yaşanan olumsuz gelişmeler ve Fordizmin Keynesyen politikalarındaki katılık beraberinde Bretton Woods anlaşmasının da zarar görmesiyle beraber çatlama noktasına kadar gelmiştir. Bu da beraberinde acil para basma politikaları ile likidite sorunun çözülmesi istencini getirince kapitalist dünyada aşırı likidite birikimi olmaya başlamıştır. 1973'te yaşanan petrol krizi ile birlikte deflasyonların da etkisi ise sosyal refah devletlerinin ve özellikle Fordizmin katı Keynesyen politikalarının sonunun geldiğini haberlemektedir. Bu krizden kurtulmanın yolu olarak ile 'esnek birikim' çözüm olarak ortaya konulmuştur (Harvey, 2012b: 164-170).

2.1.2. 1973-1980 Post Fordist Dönem ve Esnek Birikim

1970'lerin başında, küresel bir sistem olan Bretton Woods sisteminin uluslararası ticaret ve kur sisteminin çökmesi finans sektöründe devlet müdahalesinin kaldırılması ABD'den başlamıştır, ABD'nin kontrolündeki küresel bir sistemden piyasaların serbestleşmesine dönüşerek farklı bir küresel sisteme geçiş sağlanmıştır (Harvey, 2008: 83). "1970 sonrasının yapısal uyarlama döneminin ardında yatan temel felsefe '*doğru piyasa fiyatlandırması*' (get the prices right) ilkesiydi. Daha sonra bu yaklaşım yeterli bulunmayacak ve yanına bir de '*doğru kurumların yaratılması'* (get the institutions right) kavramı eklenecekti" (Yeldan, 2010: 163). Bu durumda kurumsal olarak bir serbest piyasa toplumunu işaret ediyordu. Böylece talep yönlü bir kitle tüketim kentinden, arz yönlü bir kente geçilmeye başlandı. Kapitalist modernleşmenin yıkıcı olduğu kadar olumlu yanlarının da olduğu bilinmektedir. Mekânsal engellerin azalması ve dünya pazarının oluşumu, farklı bölgelerin ve iklimlerin çeşitli ürünlerine herkesin ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda bu ürünlerin üreticilerinin de birbirleriyle iletişime geçilmesini de olanaklı hale getirir (Harvey, 2012b: 131). Burada vurgulanması gereken nokta Harvey'in kapitalizmin yayılması

ve postmodernizmin etkisiyle zaman-mekân sıkışması tartışmasını ortaya atmasıdır. Harvey'e göre esnek üretimin artması beraberinde sermayenin devir süresinin hızlanmasını ve böylelikle zaman mekân sıkışmasını da doğurur.

> "Mekânsal engellerin azalmasının kapitalistlere, küçücük mekânsal farklılıkları kendi çıkarlarına uygun biçimde sömürme gücünü kazandırmasından kaynaklanır. (…) Mekân üzerinde hakimiyet konusunda üstünlük, bu aşamada sınıf mücadelesinde aha da önemli bir silah niteliği kazanır. (…) Coğrafi akışkanlık ve ademi merkezileşme, geleneksel olarak kitle üretimi yapan fabrikalarda yoğunlaşmış olan sendikaların gücüne karşı kullanılır. (…) Mekânsal engeller azaldıkça dünya mekanlarının neler içerdiğine çok daha duyarlı hale geliriz. Esnek birikimin özelliklerinden biri, bir dizi görünüşte olumsal coğrafi niteliği sömürerek bu nitelikleri kendi bütünsel mantığının içsel unsurları olarak yeniden biçimlendirmesidir. (…) mekânsal engellerin azalışı, artık küresel bir kentsel sistem haline gelmiş olan bir bütün içinde hiyerarşinin (kademelenmenin) yeniden düzenlenmesi ve yeniden vurgulanması sonucunu yaratır (Harvey, 2012b: 327-329).

Kapitalizm doğası gereği yayılma eğilimindedir ve bu yüzden de emperyalist bir anlayışı vardır. Bu yayılmayı yapma ihtiyacı ise sahip olduğu çelişkiler sebebiyle girdiği sermaye birikimlerinden kurtulma çabasıdır. Kapitalizmin sermaye birikiminin fazlalığını massetmek için çözüm önerileri sunan Harvey'e göre kapitalizmin bunu yapma yöntemleri:

- "Sermayenin yeni faaliyet alanlarına nüfuz etmesi,
- Yeni toplumsal istek ve ihtiyaçlar yaratmak,
- Uzun vadeli birikimle uyumlu bir orana kadar nüfusun büyümesini kolaylaştırmak ve teşvik etmek,
- Coğrafi olarak yeni bölgelere yayılma, dış ticarette artış, sermaye ihracı" (Harvey, 2012b: 291-292).

Son maddeye baktığımızda sermayenin aşırı birikim krizinin aşılması için sermayenin yeni alanlar bulması, maliyeti fazla olduğu mekânsal engelleri aşmak amacıyla zaman-mekân sıkışması ile zamanın mekânı yok etmesini sağlaması ve böylece sermayenin devir hızını artırması gerekmektedir. Ancak burada Harvey'den farklı bir görüşte olduğumu belirtmem gerekir şöyle ki;

Harvey'e göre (Harvey, 2012b: 317) özellikle esnek birikim ve postmodernizmin birlikteliğiyle birlikte bir zaman-mekân sıkışması yaşanmakta ve

mekân zaman tarafından imha edilmektedir (Harvey, 2012b: 295). Günümüzde küreselleşmenin de etkisini iyice göstermesi, özellikle internetin gelişmesi ve internet üzerinden alışveriş, yayıncılık, eğlence gibi özelliklerin gelmesiyle zamanın mekân karşısında hızlanmasının ezici bir üstünlüğü vardır. Küreselleşmenin gelişmesi ve beraberinde getirdiği teknolojik yenilikler 'enformasyon devrimi' ile birlikte yeni ihtiyaçlar da yaratmıştır. Özellikle iletişim alanında maddi mekânın engellerinin kaldırılmasına finansal kurumlar ve çokuluslu sermaye hemen sahip çıkmış, kendi özgül mekânsallıklarını yaratmayı amaçlamıştır. Bunun beraberinde 'siber mekânlar' yani sanal mekânlar üretilmiş, bu alanlar genellikle spekülatif sermaye için ortam yaratmıştır (Harvey, 2008: 84). Özgül bir mekâna ihtiyaç duyulmadan internet üzerinden banka işlemleri yapılmakta, "kredi sistemi, daha önce olmayan sürekliliği yaratarak, piyasanın coğrafi genişlemesine olanak" (Harvey, 2012b: 295) sağlamakta, telekonferanslar ile toplantılar düzenlenmekte, insanlar hiç görmedikleri yerleri anlık olarak oradaymış gibi yaşayabilmektedir. Ancak bu durum aslında zamanın mekânı yok etmesini değil, sadece sermaye hızının bir yerden başka bir yere daha hızlı aktarılmasını sağlar; kredi sistemi ve internet dolaşımı ile zaman, mekânı yok etse ve her şey 'bir tık ötede' olsa da gerçek böyle değildir. Elektronik pazarlar yeni bir sanal sermaye mekânıdır. Malın üretilmesi, depolanması, sergilenmesi için halen bir mekâna ihtiyaç duyulmaktadır. İnternet siteleri yeni pazarlar için sergi alanı hizmeti görse de tüketicinin ürüne ulaşabilmesi yönünden mekânı yok edip, mesafeyi ortadan kaldırsa dahi sanal *domain*lere yani sanal kimlik yaratan mekânlara ihtiyaç vardır ve bu mekânlar soyut bir meta olarak mübadele değerine tabidirler. Sahip olabilmek için sermaye sahibinin, yaptığı işin önemine ve alan adının özelliğine göre belirli miktarda parayı gözden çıkartıp *hosting* şirketlerinden satın almak ya da kiralamak zorundadır, bu da kapitalistin kârından gider olarak düşülmektedir böylece ilk başta sanal *domain*ler mekânsal bir rant aracı haline gelmiştir. Sermayedar bu yolla üretimin yapıldığı üretim alanı ile ürünlerin depolamasın yapıldığı tedarik zinciri mekânlarının dışında sanal bir mekâna daha yatırım yapmak durumunda kalmış ve bu mekânı da kendi kapitalist amacı doğrultusunda üretmeye başlamıştır. Zira sanal mekânların da tüketicilerin rasyonel seçişiyle kullanıldığı düşünüldüğünde her sanal mekânın güvenlik, tasarım vb. gibi faktörler açısından üretildiğini atlamamak gerekir. Diğer taraftan sanal mekâna yalnız tüketici kimliği ile 'tık'layan bireyler de bu işlemi her

yaptıkları an sermayedara soyut bir şekilde kâr aktarımının aracısı olmakta ve reklam gelirleriyle, popülerlikle, ziyaretçi sayısı gibi faktörlerle alışveriş yapmasalar bile aslında sermaye sahibine para kazandırmaktadır. Bunun karşılığında da bir şey kazanmaz aksine internete ulaşmak için, internet servis sağlayıcı olan operatörlere belirli miktarda internet *data* paketi kullanım ücreti öderler. Bu dataların süresi sonunda ne kadar kullanıldığına bakılmaksızın, operatörlere de belirli bir miktar sermaye akışı gerçekleşir, arka planda ise bu sanal mekânların veri trafiğinin ayakta durmasını sağlayan, site tasarımlarını yapan, güvenlik açıklarını kapamaya uğraşan aktif olarak her gün çalışan sayısız kafa emekçisi de bulunmaktadır. Marx'ın dediği yabancılaşma sonucu proleter gün boyunca tek vidayı sıkarak kullanım değerini mübadele değerine çevirerek ürettiği ürünü belki hiçbir zaman elde edemeyecektir, aynı şekilde sanal mekân çalışanları da sadece bir bilgisayar kodu yazarak ürettikleri sanal sitelerde satılan ürünlere belki hiçbir zaman sahip olamadan bu emeğini vermeye devam etmektedir. Ezcümle, zaman teknolojinin gelişmesiyle ve küreselleşmenin de etkisiyle mekânı yok etmemektedir, aksine kendisine en önemli faydayı sağlayacak bir yol bularak sermaye akışının devrini hızlandırmak amacıyla yeni meta üretim sürecini hızlandırarak kendisine sanal da olsa yeni mekânlar üretir, bu mekânlar da sanal bile olsa yine kapitalizmin çıkarları doğrultusunda çalışır. "Sınıf mücadelesine dair zamansal anlatılar da sonuçta mekânla bağlantılıdır" (Harvey, 2008: 77). Mekânın küçülmesi aynı zamanda mekânı da sıkıştırır, "kapitalizm, der Marx ısrarla (1973, 407-10) dünya piyasasında mekânsal bütünleşmeyi, mekânın fethini, 'serbestleştirilmesini' ve zaman yoluyla mekânın yok edilmesini hızlandırmak zorundadır" (Harvey, 2016; 267). Bauman için mekânın sıkışmasından faydalananlar onun ifadesiyle 'birinci dünyanın sakinleri' yani zengin, üst sınıflardır. Onlar sürekli meşgul oldukları için zaman sıkıntısı çekerler ve bu sıkıntıyı da mekânı zaman ile yok ederek aşmaya çalışırlar. Uçaklar, karayollarındaki gelişmeler; küresel iş adamlarının, küresel sermayeye ulusal sınırların yok olduğu bir şekilde ulaşmasını sağlar, böylelikle finansal sermaye küresel bir hale dönmekte ve ulaşma konusundaki mekânsal engeller aşılmaktadır. Ancak mekânın sıkışmasını kullanamayanlar 'ikinci dünyanın sakinleri' yani alt sınıflardır, onlar ulaşım araçlarının ücretlerini karşılamaya gücü yetmeyenler olarak bulundukları mekânlarda sabit kalmaktadırlar, hareket etmeyi istedikleri zaman ise pasaportlar, vizeler gibi ulus devletin denetleme mekanizmalarıyla karşılaşırlar

(Bauman, 2010: 92). Fordist üretim tarzının sonun gelmesiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer önemli durum esnek üretimin giderek yaygınlaşmasıdır. Fordist üretim tarzının en önemli getirisi sendikalaşmanın gücüdür. Ancak esnek üretimin yerleşmesi ile işgücü piyasası radikal bir yeniden yapılanma içerisinde girmiştir. Piyasanın dalgalanması, rekabetin yoğunlaşması ve emeğin fazlalaşması işverenler için daha fazla esnek çalışma rejimleri getirebilmesinin önünü açmıştır; yarı zamanlı, taşeron gibi istihdam alanları artmıştır (Harvey, 2012b: 171).

> "Esnek birikim, Fordizmin katılıklarıyla açıktan çatışma içinde olmasıyla belirlenir. Emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından esnekliğe yaslanır. Temel özelliklerinden biri, yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yönetimlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması ve hepsinden önemlisi ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır. (…) 'hizmet sektörü' diye anılan alanda istihdamın hızla yükselmesini sağlar" (Harvey, 2012b: 170).

Kapitalizmin temel sorunlarından birisi üretim gücüne sahip olan bireylerin emeklerinin kapitalistlerce mülk edinilebilecek bir emek sürecine dönüşmesidir. Ücretli emek koşullarının altında yapılan meta üretiminin bireyin kontrolünün dışına yerleştirilmesi şarttır. Emek gücünün sermaye birikimin amaçları uğruna kontrol altına alınması ise karmaşık bir iştir. Bu denetim baskı, alıştırma ve iş birliği içinde birleşimi şeklinde yapılmalı ve tüm topluma yayılmalıdır (Harvey, 2012b: 145-146). Bu bağlamda üretim tarzının mekânsal olarak kontrol alınması toplumun da bu üretim tarzına göre şekillendirilmesi gereğini birlikte getirir, 1. Dünya Savaşı sonrası bu şekillendirilme kendisini Fordizm olarak göstermiştir, Fordizm aslında emek sürecinin mekânsal olarak düzenlenmesini sağlayan bir üretim tarzıdır. Üretim süreçleri ilerleyen dönemlerde ise kapitalizmin tekrar krize girmesiyle birlikte emeğin esnetilmesi ve yayılmasıyla birlikte farklı yapılara bürünmüştür. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan endüstriyel üretim süreci içerisinde üretici emek, fabrikalarda üretim araçlarının ve hammaddenin mülkiyetinden soyutlanmış bir şekilde üretim gerçekleştirirken şehirlerin dizayn edilmesi de bu saiklere göre yapılmış, işçi yerleşim alanlarının çeperlere atılması beraberinde özgül işçi kentleşmelerini ve yerleşim alanlarını getirmiştir. Aynı şekilde meta üretiminin, üretici emeğin kontrolünün dışına çıkartılması da artı değerin temellük edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda değinilmesi gereken önemli bir konu Marx'ın artık değer teorisinin emekçi

işgücünün zamanı üzerinden değerlenmesine yönelik ortaya koyduğu önermedir. Buna göre;

> "Marx, kullanımı değer yaratan özel bir metanın var olduğunu açıklar. Bu, emekçinin *işgücü*dür. Çalışma kapasitesi bir meta gibi düşünülür; bu da, bir faydaya ve bir değere sahip olduğu anlamına gelir. Satın alanın bakış açısından işgücünün sağladığı fayda; emektir: sermayedar işçiyi çalıştırır. Değeri, onun üretimi için gerekli çalışma zamanıdır. (…) Artık değerin gizemi işçinin, satın alabileceği malların üretimi için gerekli olandan daha fazla saat çalışmaya yatkın olduğu (…), bu *fazla çalışma* saatleri *artık değerin* ya da *artı-değer*in kaynağıdır" (Dumenil, Löwy, Renault, 2011: 21).

Buna göre; çalışma eylemini, *artı değerin* kaynağı olarak üretim süreci içerisinde fazladan harcanan zamanların metalaşarak bir mal gibi satılmasının ve bu metayı sermayedarın temellük etmesi olarak görebiliriz. Ancak bunun tam tersine çalışma eylemi, çalışmak istenciyle bulunmak zorunda olunan çalışma mekânının yani çalışma mekânında bulunma eylemini satmaktır. Zira her emek sürecinin verimlilik açısından getirisi farklıdır bu sebeple emeğin metalaştığı, artı değerin üretildiği emek süresinin verili olarak ölçülmesi zordur. Aynı iş yerinde, aynı iş tanımına sahip kişilerin yaptıkları iş kapasitesi sonucunda sermayedar için aynı artı değeri ürettiklerini varsaysak bile çalışma verimliliği açısından kendilerinde yarattıkları yıpranma etkisi bir olmayabilir. Bu nedenle çalışma fiili, kanıtlanabilirliği sübjektif olan zamanın satılması ile açıklanamaz. Ancak çalışma eylemi süresince bireyin bulunmak zorunda olduğu mekânda geçirdiği süre verili olarak hesaplanabilir, bu durumda çalışma eylemi bireyin bir kapatılma süreci geçirmesinden ibarettir. Yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birey, emeğini metalaştırıp satmanın yanı sıra üretim faaliyetinin gerçekleştirilmiş olduğu mekâna rıza ve zor ile kapatılmayı kabul etmektedir. Diğer taraftan küreselleşmenin yayılması ve esnek birikimin tahakkümün artmasıyla daha çok görünür olan *freelance* çalışma kültürü beraberinde sonsuz bir kapatılmayı getirmektedir. Çünkü bu tarz çalışma süreci içerisinde olan bireylerin sabit bir çalışma mekânları yoktur, bulunduğu her yer onlar için bir çalışma mekânıdır. Bu durum her yerin çalışma ortamı haline getirilmesiyle kapatılmanın baskısını arttırmakta, sosyalliği ve örgütlülüğü azalmakta ve çalışan kişiye kendisini ertesi gün için yenileyebilecek bir alan bırakmamaktadır. Ev bir kişisellik, dinlenme ve yeniden üretim mekânı iken sermayenin tahakkümünün yer aldığı bir kapatılma

mekânı haline gelir, aynı şekilde parklar, tatil mekanları da bu dönüşümü geçirmek durumunda kalır.

Bu durum sonucunda aslında kapitalizm teknolojiyi yanına alarak etkinlik alanını mikrodan makroya doğru genişletmektedir. Kapitalizmin bu yayılması 1980 yılına gelindiğinde tarihte daha evvel görülmediği kadar büyük bir hırs ve hızla dünya geneline yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmanın başlangıcı olarak post Fordist dönemin esnek birikim aracılığıyla ortamı yaratması ve yeni gelen hükümetlerin serbest piyasalara geçişte oldukça istekli davranmasıyla yeni bir döneme girilmiştir; neoliberalizm.

2.1.3. Neoliberal Düzenin Doğuşu

Neoliberalizm, Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi serbest piyasa iktisatçılarının ve Robert Nozick gibi filozofların yazılarında geliştirilen klasik siyasi iktisadın güncelleştirilmiş bir türüdür. Bu yeni politikada özel mülkiyet, özel teşebbüs önemlidir bu bağlamda özel olanın iyi kamusal olanın kötü olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Heywood için neoliberalizm:

> "Neoliberalizmin merkez ilkeleri piyasa ve bireydir. Başlıca neoliberal hedef ise, regüle edilemeyen piyasa kapitalizminin verimliliği, büyümeyi ve yaygın refahı beraberinde getireceği inancından hareketle, 'devletin sınırlarını geri itmek'tir. (…) Bu tür fikirler Margaret Thatcher'ın 'tolum diye bir şey yoktur; sadece bireyler ve aileleri vardır' şeklindeki meşhur iddiasında ifadesini bulan katı bir bireycilikle bağlantılıdır" (Heywood, 2007: 70).

Yeldan, neoliberalizmi tanımlarken onun küresel sermayenin ve ulus-ötesi şirketlerin çıkarlarını gösteren bir ideolojiyi yansıtmakta olduğunu belirtir. "*Neoliberalizm* olarak tanımladığımız bu ideoloji, kapitalizmin yeni-emperyalizm sürecini meşrulaştırmaya yönelik çabaları ifade etmektedir. Dolayısıyla, mevcut küreselleşme dalgası her şeyden önce *sermayenin küreselleşmesine* hizmet eden neoliberal düşüngü ile iç içedir" (Yeldan, 2010: 79).

Neoliberalizm için getirilen en sert eleştirileri ve tanımları Dardot ve Laval ortaya koymuştur. Onlara göre: "Neoliberalizm *çağdaş kapitalizmin aklıdır*" (Dardot, Laval, 2012: 2). Dardot ve Laval için neoliberalizm yalnız bir iktisadi siyaset ya da ideoloji değil aynı zamanda bir akılsallıktır. Neoliberalizm "yalnızca yönetenlerin

eylemini yapılandırmaya ve örgütlemeye yönelmekle kalmayıp, yönetilenlerin de tutumlarını yapılandırıp örgütlemektedir" (Dardot, Laval, 2012: 8).

Boratav'ın ortaya koyduğu neoliberalizm, tarihsel olarak 1947'de İsviçre'de Hayek'in kurduğu Mont Pelerin Derneği, başlangıç olarak kabul edilebilir. Kuramın ortaya çıkışı ve dünyayı etkilemesi ise iki şekilde gerçekleşmiştir; ilk olarak Dünya Bankası ve IMF aracılığı ile üçüncü dünyaya ikinci olarak da Thatcher ve Reagan aracılığıyla Batı dünyasına yayılmıştır. Esas olarak dünyanın azgelişmiş bölgeleri olarak kabul edilen üçüncü dünya ülkelerinde neoliberal programların uygulanması Thatcher ve Reagan'ın kendi ülkelerinde yönetimlere gelişinden önce başlamıştır. İlk olarak Şili'deki 1973 Pinochet darbesiyle birlikte bu ülkeye ardından da diğer Latin Amerika ülkelerine askeri rejimler aracılığıyla neoliberal siyasalar uygulamaya konulmuştur. Ardından Thatcher ve Reagan'ın görevlere gelmesiyle birlikte Batı'da da neoliberal siyaset uygulamaya konulmuştur (Boratav, 2015a: 169-171). Boratav'ın açıklamasıyla neoliberalizmin hedefleri şu şekilde sıralanabilir;

> "Piyasa serbestisinin, sınırsız mülkiyet haklarının (yeniden) hayata geçirilmesi; Piyasaların olmadığı, mülkiyet hakkının kısıtlandığı hallerde bu mekanizmayı (veya onun benzerlerini) her yere (toprağa, suya, diğer doğal kaynaklara, işgücüne, kamu hizmetlerinin sunumuna, uluslararası ekonomik ilişkilere) gerekirse devlet zoruyla yerleştirmek" (Boratav, 2015a: 173).

1980'li yıllar Batı'da Ronald Reagan ve Margaret Thatcher isimlerinin başını çektiği yeni sağ rüzgârı toplumların, sendikaların aşırı baskı altında olduğu, piyasanın aşırı bir denetleme ve kurallara tabi olduğu önermesiyle ortaya çıkarak özellikle Fordist sermaye birikim rejimine çözüm olacağı iddiasını getirdiği akım yaratmıştır. Bu yeni siyaset şekli saf kapitalizmi ve geleneksel liberalizmi düzeltmeyi değil değiştirmeyi amaçlamıştır, bu bağlamda ilk olarak yönetimsel iktidarın uygulanışını değiştirmeyi amaçlamış özellikle küreselleşme ve finansallaşma ile eklemlenerek bir akılsallık getirmiştir (Dardot, Laval, 2012: 246). Neoliberalizmin 1973 Petrol Krizi ardından getirdiği düzenlemelerle ilk olarak ücretlerin fiyatlara sabitlenmesi ortadan kaldırarak şirketlerin lehine para çekilmesini sağlamıştır. Faizlerin arttırılması sendikaların gücünü kaybettirmeye başlamış, Latin Amerika ülkelerinde borç krizine yol açmıştır, bu durum IMF'nin geri ödeme koşullarındaki zorlukları dayatarak

ülkelere reform paketleri dayatmasını beraberinde getirmiştir bu reformların en önemlisi kamu kuruluşlarının özelleştirilerek serbest piyasaya açılması ve kamu kuruluşlarının şirketleştirilmesi sürecidir. Bu durum piyasalarda eski Fordist düzenin sahip olduğu sabit kuralların yıkılmasına, rekabetin küresel bir hal alarak en önemli kural olmasını beraberinde getirmiştir. Bu kurallar disipline edici bir sistem olarak adlandırılmış ve en önemlisi uluslararası mali toplulukta ülkelerin borç ve yardım alabilmesi için gerekli olan emirler bütününü içeren *Washington Konsensüsü* olarak bilinen kurallar biçimi ortaya konulmuştur.

> "Washington mutabakatı sonunda dünya nüfusunun kabaca beşte biri mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamakta ve giderek daha fazla eşitsizliklerin olduğu, kutuplaşmanın arttığı dünyanın birbirinden uzaklaştığı bir ortam doğmuştur. İlginç olan ise 1990'ların sonunda en hızlı büyüyen ekonomilerin Washington mutabakatında yer alan önlemlerin tam tersini uygulayan ülkelerin olmasıdır" (Yeldan, 2010: 166-167).

Uluslararası örgütlenmeler neoliberalizmin yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir, IMF ile Dünya Bankası'nın 1980'li yıllarda en güçlü ülkelerin bile yönetimlerin neoliberal akla kaymasında etkili oldular. Diğer taraftan daha güçsüz ekonomi ve yönetimlere sahip olan devletin yönetimleri de bu örgütlerin yardımlarından faydalanmak amacı ile bu örgütlerin emirlerine boyun eğmektedirler (Dardot, Laval, 2012: 251-253). Uluslararası örgütler her ne kadar neoliberalizmin yayılmasında etkili olsalar da Harvey'nin de belirttiği üzere:

> "Günümüzdeki neoliberalizm dalgasının işleyebilmesi için devletin siyasal ve ekonomik yaşamın daha da derinlerine nüfuz etmesi ve birçok açıdan eskiye oranla daha müdahaleci olması gerekmektedir" (Harvey, 2008: 88).

Neoliberalizm piyasanın tamamen serbestleşerek doğal haline dönmesi ya da devletin ve kamunun müdahalesinin ortadan kalkması değil, aksine bu kurumların dönüşerek küresel piyasa düzeninin hukuksal ve siyasal olarak yerleşmesidir. Böylelikle ulus devletler yok olmak bir yana daha da fazla şirketlerin hizmetine girmeye başlamış ve şirket gibi yönetilmeye başlamıştır (Dardot, Laval, 2012:7). "Neoliberalizm gerçekten de Batı toplumlarındaki ve daha ötesinde, 'modernite' yolu üzerinde onları takip eden bütün toplumlardaki belli bir yaşam normunu tanımlar. Bu norm herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların

birbirleriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dahil her şeyi dönüştürür. Birey artık kendisini bir şirket olarak tahayyül etmek durumundadır" (Dardot, Laval, 2012: 1). Toplumu küçük şirketlerden oluşan büyük bir şirket haline getiren neoliberalizm aynı zamanda kendisine özgü bir özne de inşa eder. Bu özne günümüzde gördüğümüz hazza ve performansa dayalı, esnek çalışma tarzına uygun bir hal alır, bu durum bireyleri şirket gibi kendilerinin de yönetilebilir, pazarlanabilir ve esnek üretim koşullarına adapte olunabilir bir meta haline çevirir. Esnek üretim koşullarının getirdiği güvencesizlik, bireylerin kendilerini patronlarına karşı maksimum fayda ile kabul ettirmesini beraberinde getirir, bu sebeple sertifika programları, kişisel gelişim kursları vb. gibi bireyin kendisini reklamı yapılacak bir metaya çevirmesi beraberinde farklı psikolojik sorunları da getirir. Bireylerin gelişen internet teknolojisi ile *instagram, facebook* gibi sosyal medya uygulamalarında sürekli olarak kendilerine bir vitrin yaratma olgusu meydana gelmekte, yaşanılan hayat farklı olsa da bu ortamlarda kendilerini bambaşka insanlar olarak gösterme durumları ortaya çıkmaktadır, özellikle *plaza* çalışanları olarak adlandırılan, beyaz yaka çalışan kesiminde bu durum daha fazla görülmektedir (Bıçakcı, 2015). Bu bağlamda neoliberalizm sadece bir iktisadi eylem planı değil aynı zaman da Dardot ve Laval'ın (Dardot, Laval, 2012) belirttiği üzere bir yaşam biçimi, akılsallıktır. Neoliberalizm mülkiyet olsun olmasın, sermayenin olduğu ve sermaye akışına konu olabilecek, meta haline gelebilecek her şeyde var olmaya çalışır, her özneyi metalaştırarak sermaye birikim sürecine artık değer olarak katmayı amaçlar. "Vahşi kapitalizmin gelişimi, sermayenin tekelleşmesi biçimini alır. Giderek kapitalizm dışarıya taşar, çevresini cebren sömürgeleştirir. Silah zoruyla da dış dünyaya 'serbest ticaret' politikalarını kabul ettirir (…) kapitalizm emperyalizme dönüşür" (Boratav, 2015a: 179). Bu bağlamda neoliberaller için neoliberalizm vahşi kapitalizm ile uyumlu bir haldedir.

Neoliberal stratejinin temeli, mümkün olan en fazla sayıda piyasa durumunu yaratarak farklı seçimlerin olabileceğine insanları inandırmasıyla gerçekleşir. Bunu yaparken özelleştirmeyi kullanarak kamunun elinde olan hastane, okul gibi araçları piyasa mekanizmasına sokarak yaratılan ortamda rekabet esasına dayanan bireysel çıkarların yarıştırılmasını sağlar (Dardot, Laval, 2012: 270), böylece neoliberalizmin

temelinde rekabet yer alır. Bunun devamı olarak neoliberalizm emek piyasalarının katı olmasını da eleştirerek emek sermayesinin de esnekliğini savunmuş ve böylelikle esnek bir istihdam yaratılmasının yolunu açmıştır. Neoliberalizm, "en 'yeteneklilere' ve en güçlülere avantaj sağlama iddiasında olan, rekabete geçirici durumlar yaratmayı ve bireyleri bütün iyiliklerin kaynağı kabul edilen rekabete uyarlamayı hedeflemektedir" (Dardot, Laval, 2012: 332). Bu durum aslında neoliberalizmin faşist bir iktisadi politika olduğu ihtimalini de göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Neoliberalizmin temelindeki rekabet, mülksüzleştirme ve esnek üretimin kutsanması beraberinde güvencesiz çalışan, sendikasız, sadece günü kurtarmak için yaşayan insanların çoğalmasına sebep olur. Ayşe Buğra'nın bu konudaki çalışmasına bakmanın önemli olduğu kanaatindeyim, buna göre;

> "Polanyi'nin (1944) *Büyük Dönüşüm*'de kullandığı 'meta efsanesi' ve 'hayali metalar' kavramlarını hatırlamakta yarar olabilir. Polanyi, 19. yüzyıl piyasa ekonomisinin özgün ve insan toplumuyla bağdaşmaz niteliğini anlatırken, bu ekonominin bir meta efsanesi üzerinde durduğunu öne sürüyor. Meta olmayan, yani satılmak üzere üretilmiş olmayan üç üretim unsuru, emek, toprak, para (…) piyasada alınıp satılan ve değeri piyasa belirlenen mal muamelesi görmeye başlıyorlar. (…) Günümüzde neoliberal küreselleşmenin yol açtığı tahribatı aynı terimlerle anlatmak mümkün. Ama bugün emeğin metalaşması, toplumun ticarileşmesinin yeni boyutlarıyla daha güçlü bir ivme kazanıyor ve meta olarak düşünmekte zorlandığımız emek biçimlerinin de meta efsanesi bağlamında yer almasına yol açıyor. Sanat ve spor, eğitim ve sağlık ticarileşirken, sanatçı ve sporcu, öğretmen ve sağlık sektörü çalışanı da geçimi piyasaya havale edilip arz ve talep koşullarına göre belirlenen metalaşmış emek haline geliyorlar" (Buğra, 2010: 11).

Özellikle neoliberalizmin getirdiği şirketleşme ile birlikte hizmet sektörünün önem kazanması esnek emek kavramını da yaygınlaştırmıştır. Sendikasız, sözleşmeli, güvencesiz çalışan beyaz yakaların sayısı giderek artmakta onları *freelance* olarak çalışmak durumunda olanlar takip etmektedir. "İş yerlerinin piyasa modeline uygun bir biçimde yeniden düzenlendiği ve iş yerleriyle amele pazarı arasındaki farkın önemsizleşmekte olduğu gerçeğini değiştirmiyor" (Buğra, 2010: 14). Buğra'nın belirttiği amele pazarı modeli sömürüyü arttırarak bireyleri rekabete, güvencesizliğe ve örgütsüzlüğe iter, var olan bir iş pozisyonu için birbirlerini ekarte etmeye çalışanların, örgütlü bir proleterleşme bilincinden ziyade kendi çıkarları için yarışan insanlar haline gelmesine sebep olarak *homo homini lipus*'un hakkını verdirir.

Küreselleşme dünya üzerinde sınırları kaldırır, engelleri aşarak bütünleştirici bir ortam yaratırken bireyler üzerinde ise ayrıştırıcı bir etki yaratır. İnsanlar toplumsal olarak ayrışmaya başlar, örgütlülük azalır, toplu hareket olanakları kısıtlanır, bu durum neoliberal ideolojinin gelişmesinde önemli bir yardımcı olur. Fordist üretim tarzından esnek üretim sistemine geçilmesi ile emek gücünün de esnekleşmesini beraberinde getirdiği için Türkiye'de ucuz işgücü kullanımını ve güvencesiz çalışana olan ihtiyacı artırmıştır. Üretim süreci parçalara ayrılmış, taşeronluk ve sözleşmeli çalışan modeli ortaya çıkmıştır, bu durum kurallara uygun istihdam yaratan işverenlerin olmasının yanı sıra kuraldışı olarak kayıt dışı işçi çalıştırılmalarını da beraberinde getirmiştir.

2.1.4. Neoliberal Dönemin Mekânsal Bağları

Harvey'den yola çıkarak değerlendirmemiz gereken bir tarihsel süreç olan bu dönemde, neoliberalizm sermaye akışını yoğun bir şekilde kentlere doğru çevirmiş, bu sürecin arkasından Harvey'nin 'mülksüzleştirerek birikim' adını verdiği neoliberal ideolojinin mekânı kullanarak kentlerdeki insanları nasıl yoksullaştırdığından bahsetmiştir. Harvey'e göre:

> "Mülksüzleştirme iki dalga halinde baş gösterdi: ilk küçük dalga, Clinton'ın 1995'te ilan ettiği girişimden Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi'nin 1998'deki çöküşüne kadar geçen sürede yaşandı, ikincisiyse 2001'den sonra. İkinci dalgayla eş zamanlı olarak, Wall Street'teki ikramiyeler ve ipotekli kredi sektöründeki kazançlar astronomik düzeylere varıyordu" (Harvey, 2013a: 102).

Neoliberal dönemin mekân politikalarına ilişkin en önemli özellik sermayenin aşırı birikimini kentlerin metalaştırılmasına ve inşaat sektörünün şehirlerini dönüştürmesine aktarmaktaki başarısıyla ile gösterilebilir. Özellikle 2000 yılı sonrasına başta Amerika Birleşik Devleti ve Avrupa olmak üzere tüm dünya genelinde yüksek oranda inşaatlaşmalar başlamıştır. 2008'e gelene kadar ABD'de ki yaygın kanı gayrimenkul piyasasının önemli bir denge unsuru olduğu yönündedir. Konut fiyatlarındaki hızlı artış, o zamana kadar görülmemiş derecedeki düşük faiz oranları ile ipoteklerin artması ortaya çıkmıştır. Bu arada kentleşme de küresel bir boyut kazanmıştır, diğer bazı Avrupa ülkelerinde dahil emlak piyasalarında patlamalar yaşanmaktadır. 2008'deki küresel çöküş emlak piyasasındaki balonun patlaması sonucu oluşmuş bir *mortgage krizi*ydi. Bu tarihe gelene kadar ABD'de emlak piyasası

iktisadi denge unsuru olarak görülüyordu. Emlak piyasası sermaye birikiminin artık kısmını yeni inşaatlar ve konut yapılaşması ile massediyordu. Konut fiyatlarındaki hızlı artış da tarihte olmadığı kadar düşük faizlerin verildiği kredi dalgalarına ve dolayısıyla ipotekleştirmeye gidilmiştir bu da tüketim mal ve hizmetlerinde artış kazandırmıştır (Harvey, 2013a: 52). Boratav ise mortgage krizinin tüm dünyayı etkileyebilme tehlikesine dikkat çekmeye çalışmıştır:

> "ABD'de patlak vererek tüm kapitalist dünyaya yayılacak olan 2008 krizi 'serbest piyasa' söylemini derinden sarsacak, IMF de yerleşik neoliberal doktrinini, özellikle daraltıcı makroekonomik politikalara verdiği önceliği revizyondan geçirmeye başlayacaktır" (Boratav, 2015b: 199).

Neoliberal dönem sadece *mortgage* krizleriyle değil aynı zamanda gerçekleşen mutenalaştırma süreçleri ile de mekânsal politikaları etkilemiştir. Bu süreç bu güne kadar yaşanan en büyük konut krizini getirmiş, 2008 sonrasında toplumsal hareketlere sebep olacak önemli bir hal almıştır.

> "2000'lerin başında görülen 'devasa konut balonu', 'tarih boyunca ne ulusal ne de uluslararası hiçbir konut döngüsüyle kıyas kabul etmez. (…) 2007-10 aralığında konut sektöründe yaşanan kriz, önceki pek çok krizden kuşkusuz daha derin ve daha uzun süreli oldu; hatta ABD iktisat tarihinde bir devrin kapanışına işaret ettiği söylenebilir. Ancak dünya piyasalarına neden olduğu makro-iktisadi çalkantılar bakımından tarihte bir ilk sayılamaz; kaldı ki tekrar edeceğine dair de birçok işaret mevcuttur" (Harvey, 2013a: 70).

Avrupa şehirlerinin metalaşması ise daha çok bu alanların kültürel ve tatil mekânları olmaları sebebiyle statü ve kimlik fetişizmine kurban gitmesiyle doğru orantılıdır. "Barselona'nın Avrupa şehir sistemi içerisinde kazandığı ün, kısmen, düzenli olarak simgesel sermaye ve ayrıcalık ibareleri biriktirmesi sayesinde olmuştur" (Harvey, 2013a: 159). Londra, İstanbul, Milano, Barselona, Viyana, Paris gibi şehirlerin diğer Avrupa şehirlerinden daha fazla tercih edilir ve göz önünde oluşlarının sebebi mimarileri, tarihi geçmişleri ve meta olarak sağladıkları statü simgeleriyle 'marka değerleriyle' ön plana çıkmaktadırlar. Bu noktada Harvey'in değerlendirmesi önem arz etmektedir:

> "Zira tekel rantı kavramını sermaye birikimi mantığı çerçevesinde gündeme getirmekteki amacım, sermayenin yerel farklar, yerel kültürler arasındaki varyasyonlar ve kökeni her ne olursa olsun estetik anlamlara el koymak ve bunlardan artı değer devşirmek için

> yöntemlerinin eksik olmadığını göstermektir. Avrupalı turistler bugün New York'un Harlem semtinde ticari turlara katılabilmektedir (…) tıpkı 'yoksulluk turizmi'nin Güney Afrika, Mumbai'nin Dharavi semti ve Rio'nun favelaları gibi yoğun yoksulluk bölgelerine gezi çığırtkanlığı yatığı gibi (…) her şeyin metalaşması ve ticarileşmesi zamanımıza damgasını vuran bir yönelimdir" (Harvey, 2013a: 165).

Yukarıda anlatılan tarihsel süreç içerisinde neoliberalizmin mekânsal siyasetindeki temel amacın aslında şehirlerin yenilenmesi ve yaşamsal alanların iyileştirilmesinin değil sadece sermayenin aşırı birikiminin krizinin önüne geçebilmesi şehirlerde inşaat sektörünü kullanarak rant elde etme amacı yatmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sadece dünyada değil, Türkiye bağlamında da neoliberalizmin getirdiği özelleştirme dalgası ile kamusal araziler rant için şirketlere açılmaya başlanmış, kentler bugüne kadar görülmemiş derece inşaat alanlarının etkisi altına girmiştir.

2.2. TÜRKİYE'DE NEOLİBERALİZM DENEYİMİ

2.2.1. 1980 Sonrası Dönem

Dünyayı etkileyen 1973 Krizi etkilerini Türkiye'de de göstermiştir, özellikle halk kitleleri ve sermaye sınıfının üzerindeki etkileri gün geçtikçe artmıştır. Karaborsa, gıda ve ihtiyaç kuyrukları, enflasyonun hızla artması gibi sorunlar hem kentli emekçileri ve sendikal mücadelelerini etkilemekte hem de sermaye sahiplerini zor durumda bırakmaktaydı. Bu gidişatın sonunda 1979 yılının son günlerinde Başbakan Demirel'e '24 Ocak Kararları' olarak bilinen neoliberal programının kararları ortaya konulmuştur, bu kararların genel çerçevesine bakarsak; devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması temeli oluşturur. Diğer taraftan bu kararlar bir istikrar programı niteliği taşımamaktadır. Uluslararası sermayenin Dünya Bankası aracılığıyla, piyasanın serbestleştirilmesini ve yerli sermayenin emek gücü karşısında güçlendirilmesini öngören bir yapısal uyum programıydı. Ancak bu kararların uygulanabilmesi için toplumsal şartlar müsait değildi, sendikaların o dönem için güçlü olması, mevcut siyasi karışıklıklar gibi nedenlerden dolayı programın kolay uygulanması mümkün gözükmüyordu. Uygulamanın kolaylığını ise Şili'de olduğu gibi 12 Eylül 1980 askeri darbesinin getirdiği disiplinli, askeri dikta rejimi sağlayacaktı. Darbenin getirdiği askeri denetim işgücü piyasasını denetim altına aldı, bunun sonucunda sermayenin karşı saldırısı başlamış oldu. Bu kararlar IMF'nin

azgelişmiş üçüncü dünya ülkelerine dayattığı yapısal uyum programlarının tüm özelliklerini içermektedir (Boratav, 2015b: 149-151). Ancak diğer taraftan, Türkiye'de özelleştirmeler 1982 Anayasası ile gelmemiştir, 1980'lerin ortalarında Dünya Bankası'nın üçüncü dünya ülkelerine gerçekleştirdiği yapısal uyum programlarıyla temeli atılmıştır. Türkiye bu programları uygulamaya ilk başta zorlanmasa da Turgut Özal tarafından özelleştirmeler programa alınmıştır, yine de 1989'e kadar dünya genelinde de özelleştirmeler ile ilgili söylem dünya kamuoyunda çok dile getirilmese de 1991'de Dünya Bankası tarafından hazırlanan 'Türk KİT sistemi' raporu Türkiye'de ki neoliberal sistemin temeli olmuş ardından 1994'te gelen DYP-SHP koalisyonundaki kriz sırasında Tansu Çiller'in girişimiyle KİT'lerin varlığı tartışmaya açılmıştır. Özelleştirmelerin gündeme gelmesinin Boratav açısından iki önemli etkeni vardır. İlk olarak burjuvazinin mali kriz içerisindeki devletin, sermaye lehine kurtulması amacıyla aradığı pratik bir çözümden kaynaklanmıştır. İkinci olarak da tarih boyunca Türk burjuvazisi devlet eliyle güçlendiği için özelleştirmeler de bu sınıf için büyük bir vurgun fırsatı olmuştur. (Boratav, 2015a: 58-60).

Türkiye'de neoliberal dönem esas olarak 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlamıştır, 12 Eylül rejiminin getirdiği askeri dikta ile yerleşmiş ve ardından Turgut Özal'ın başbakanlığındaki ANAP hükümetiyle birlikte iyice yerini sağlamlaştırmıştır. 1980-1988 yılları sermayenin karşı saldırı olarak geçmiş ve 70'li yılların ithal ikameci dönemine karşıt bir şekilde serbest piyasanın hüküm sürdüğü ve özel sermayenin akışının fazlalaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönem askeri yönetimin disiplini altında daha da sıkı şekilde uygulanmış özellikle emek gücünün aleyhinde bir gelişim sağlamıştır. 1989-1993 yılları arasında emeğe karşın geliştirilen bu tutum kısmen düzeltilmeye çalışılmıştır. Ardından gelen yıllarda ise başta 1994 krizi olmak üzere, yüksek enflasyona, yüksek faizli iç borçlanmaya ve koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlarına sahne olmuştur. 1998 başından itibaren ise bölüşüm ilişkilerindeki istikrarsızlık sermaye tarafından endişe ile karşılanmış, faizlerin artması ve emek ücretlerinin disipline edilememesi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu duruma çözüm olarak da IMF ile Dünya Bankasının gözetimine girilmesiyle bulundu. 1998 Haziran'ında imzalanan 'Yakın İzleme Anlaşması' ile ilk adım atılmış oldu. Bu

anlaşma 1999 ve 2001 kriz ortamlarında önemli bir duruma gelmiştir (Boratav, 2015a: 139).

24 Ocak'ta başlayan neoliberalleşme politikası 1988'e kadar bütünlük ve süreklilik içerinde devam eder. Özellikle 1981-1983 arası dönemde askeri rejim dayatmalarıyla birtakım değişiklikler işleme konulmaya başlamıştır, başta işgücü piyasasının denetim altına alınması olmak üzere, sendikal faaliyetlerin askıya alınması, grev yasakları, toplu sözleşmelerin kaldırılması, finansal sistemde serbestleşme gibi düzenlemeler sıkıyönetimin iktisadi politikaları olmuştur. 1984-1988 arası ANAP'lı yıllarda en çok dikkat çeken alt sınıfların üzerine doğru gidilen popülizmin uygulamasının olmasıdır, "özellikle kentli yoksul kitlelere dönük ana hedefi, bu kitlelerin saflarında sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin (ANAP'ın) programına ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmak olmuştur" (Boratav, 2015b: 154-155). Bu bağlamda sermaye birikimin massedilmesi için kentler göze kestirilmiş, gecekondulara dönük tapuların verilmesi, imar aflarının getirilmesi, imar izinleri ile gelişen hızlı kentleşme beraberinde kentsel rantların artması gibi birçok sonucu getirmiştir. Boratav'ın ifadesiyle 80'li yıllara bakarsak:

> "(…) emek gelirlerinin safi hasıla içindeki paylarının gerilediği, ancak hem göreli olarak, hem de mutlak anlamda büyüyen artık kitlesinin paylaşımında ticari ve mali sermaye ile rantiye tabakaların sanayicilere göre, bilinçli politikalarında etkisiyle, çok daha avantajlı bir konuma getirildiği bir dönem olarak nitelendirilebilir (…) neoliberal iktisat politikaları (…) devlet aracılığıyla yaratılan rant ve avanta mekanizmalarını azaltmamış; aksine yolsuzlukların hacmi ve çeşitliliği bakımından 1980 sonrası, müdahaleci-korumacı dönemi, büyük bir farkla geçmiştir (Boratav, 2015b: 171).

Daha önceki dönemin ekonomiyi koruyan ithal ikameci uygulamalarının yerini hızlı bir serbestleşme, sermaye akışı, sıcak para girişi ve yeni ithal ürünlerin ülkeye gelmesiyle birlikte sosyal yaşantıda değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönem özelleştirmelerin ve yabancı sermayenin de Türkiye'ye giriş yapması için önemli bir tarihsel kırılma olmuştur. 1989 baharında işçi sınıfın eylemleriyle başlayan bir direnme dalgası olmuştur, bu durum popülizmin siyasete taşınmasını arttırmıştır, diğer taraftan da aynı yıl içerisinde yapısal uyum programı çerçevesinde sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar tamamen kaldırıldı, ANAP'ın yerel seçimlerde aldığı ağır yenilgi ve işçi eylemleri sonucu işgücü aleyhindeki uygulamalar son bulmuştur.

1993 yılına kadar dönemde işçi ücretlerindeki artışın maliyeti KİT'leri mali krize sürüklemeye başladı bunun üzerine KİT raporunun da telkiniyle kamu açıklarını kapatma amacıyla özelleştirmeler başlamıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile bankalar dış borçlanma konusunda rahatlamış bu da dövizin ucuzlamasını sağlanmıştır bu durum popülizm ile neoliberal dönem arasında bir iş birliği sağlamıştır. 1996-1997 yıllarını Türkiye, IMF'siz olarak geçirmiş, döviz piyasalarındaki spekülasyonlar önlenmeye çalışmış ve istikrar sağlanmaya çabalanmıştır ancak bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu gibi yüksek enflasyon devam etmektedir, bu dönemin en önemli özelliği kamu açıklarının kapatılması olmuştur (Boratav, 2015b: 175-183). Çavuşoğlu'nun belirttiği üzere bu dönemde emek gücü üzerinde de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır, "Özal gelir dağılımını emekçilerin aleyhine yeniden düzenleyerek, ucuz emeğe dayalı bir büyüme modelini hayata geçirmiştir" (Çavuşoğlu, 2016: 182).

Dünya ekonomisi, 1998-2001 yıllarında Doğu Asya'dan başlayıp, Doğu-Orta Avrupa, Latin Amerika ekonomilerine bulaşan bir dizi finansal kriz içinden geçtiği dönemde, krizlerden gelişmiş ülkeler fazlasıyla etkilenmezken olan genellikle az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerine olmuştur, Türkiye'de bu krizden fazlasıyla etkilenmiş önemli bir dönüşümün içine gireceği adımın başlangıcı olmuştur. 21. yüzyıl Türkiye için olumlu başlamamıştır, öncesinde 1999 yılında ülkenin en önemli sanayi ve finans bölgesi olan Marmara bölgesi 17 Ağustos'ta büyük bir depremle sarsılmış, binlerce vatandaş hayatını kaybetmiştir. Bu bölgede yer alan petrol rafinelerinde hasar meydana gelmiş, uluslararası sermaye kuruluşlarının fabrikaları ve üretim süreçleri etkilenmiş, ülke ekonomisi büyük bir yara almıştır. Bu felaketin şoku atlatılmadan 2001 yılında gelen kriz iyice olumsuzlukları artırmış, peşi sıra gelen Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit arasındaki kriz boyutu ekonomik bir krizden siyasi istikrarsızlığa çevirmiş ve erken seçime gidilmiştir. IMF, 1997 sonrası Türkiye üzerindeki denetimlerini fazlalaştırmış ve bunu kurumsal bir niteliğe büründürmeye çabalamıştır. "1998 yılı, aynen 24 Ocak 1980 ya da Türkiye'nin sermaye hareketlerine tam serbestlik tanıdığı Ağustos 1989 tarihleri gibi, yakın iktisadi tarihimizde önemli bir dönemeçtir. 1998 yılında Türkiye artık IMF, Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü ve uluslararası finans ve derecelendirme kuruluşlarının

denetim ve gözetiminde ekonomik ve siyasal kurumlarını neoliberal koşullandırmaların biçimlendirilmesini kabullenmiş ve uluslararası iş bölümünde kendisine biçilen yeni rolü üstlenmiştir" (Yeldan, 2010: 169)

Bu rolün ana özellikleri şöyledir; uluslararası ve yerli finansal sermaye hareketlerine sınırsız serbestlik tanımak, işgücü piyasalarını kuralsızlaştırarak, esnek işgücü ile ucuz işgücü deposu olmak, ithal mal tüketiminin arttırılmasını sağlamak, kamu hizmetlerini daha çok ticari bir anlayış içinde görerek vatandaşların müşteriye çevrilmesine olanak sağlamak, devletin neoliberal bir anlayışta tekrar biçimlendirilmesini sağlamak amacıyla toplumun desteğini sağlamaya çalışmak. (Yeldan, 2010: 169-170). 1999 sonrasında bu gelişmelerin de beraberinde Ecevit "Türkiye'yi on yıllık bir IMF/Dünya Bankası vesayetine sürükleyecek *standby* anlaşmalarını başlatan; IMF programlarının katkı yaptığı krizin yönetimini Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş'e devreden, Derviş'in çağrısı üzerine ana hatlarıyla IMF/DB uzmanlarınca oluşturulan '15 günde 15 yasa'nın TBMM'den geçmesini mümkün kılan siyasetçiydi" (Boratav, 2015b: 196). 2001 krizine bu *standby* anlaşmaları ile birlikte girilmiş ve krizin ardından tekrar uygulaması devam etmiştir, 2003-2005 yılları arasında sadakatle yürütülmeye devam edilir, 2005'te de IMF ile üç yıl için 10 milyar dolarlık yeni bir anlaşma imzalanır, böylece Türkiye ekonomisi 1998-2008 yılları boyunca kesintisiz IMF programlarıyla yönlendirilmiştir (Boratav, 2015b: 198-199). Buradan hareketle söyleyebiliriz ki Türkiye 21. yüzyılın başında kabuk değiştiriyordu. Boratav'da bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

> "Türkiye 21. yüzyıla bu yeni 'yapısal reformlar' gündemiyle girdi. Gündemin birinci maddesi popülizmin yasal, kurumsal, mali öğelerden oluşan dayanaklarını kaldırma hedefinden oluşuyordu. Nihai amaç, sermaye üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak yük oluşturan bölüşüm düzenlemelerinin tasfiyesi, işçi sınıfının ve köylülüğün görevli durumlarını belirleyen ücretlerin, tarımsal ürün ve girdi fiyatlarının *tamamen* piyasa mekanizmasına teslim edilmesi olmaktaydı" (Boratav, 2015b: 202).

Neoliberal modelin yönetişim ilkesine uygun olarak kamu kuruluşlarının özelleştirilerek piyasalaşması ile özel sektöre geçmesi de 2000'li yılların en önemli olaylarındandır. "TÜPRAŞ, TEKEL, TELEKOM özelleştirmelerini ve ERDEMİR'deki hazine hisselerinin satışından sonra devlet mülkiyetinin ağırlık

taşıdığı önemli büyüklükte çok az kuruluş kalmıştır" (Boratav, 2015b: 205). Türkiye'nin 2001 yılında sürüklendiği krizin ana sebebi ise, sıcak paraya aşırı bağımlı ulusal bankacılık sisteminin çok fazla risk alması ve dış borçlanması sonucunda biriken balonun patlaması olarak gösterilmiştir (Yeldan, 2010: 171). Türkiye'nin bu denli dışa açılmasının sonucu olarak da Türkiye piyasası yabancı sermaye açısından bir rant kapısı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum Türkiye üzerinde büyümeyi etkileyecek bir sermaye artışı yaratsa da istihdamı olumlu etkileyecek bir durum olmamış ve Türkiye "istihdam yaratmayan büyüme" durumuna geçmiştir. 2002 sonrasında ise ekonomi de Kemal Derviş'in IMF'nin önerdiği yapısal reform paketinin uygulanmasına devam edilmiş hatta 2005 yılında tekrar üç yıl için yenilenmiştir (Boratav, 2015a: 143). Dünyanın 2001 krizinin etkileriyle uğraştığı bir dönem içerisinde Türkiye özellikle uluslararası sermayenin akışı açısından önemli bir artış sağlayacaktır. Bu dönemde gerçekleşen "iktisat politikaları, sermayenin dünya çapında uyguladığı neoliberal modele büyük ölçüde uyum göstermiştir" (Boratav, 2015a: 151). 2013'ün sonlarına doğru Dünya Bankası'nın yapısal uyum paketinde önerdiği reformların gereği olarak tarımda küçük çiftçi piyasaya teslim edilmiş, işgücü piyasalarında da esnek üretim önemli bir noktaya gelmiş ve kamu sektöründe taşeronlaşma artmaya başlamıştır (Boratav, 2015a: 152). Bu durum neoliberalizmin temel dayanağı olan esnek üretim ve güvencesiz istihdamı sağlamlaştırmıştır, sağlık sektörü bile performansa dayalı bir şekilde işlemeye başlamıştır.

2.2.2. Türkiye'de Neoliberal Mekânsal Dönüşüm

ANAP döneminde köylüyü ve kent emekçilerini umursamayan sert bir neoliberal politika benimsenmiş, göç ve kentleşme sürecinin hızı ve acımasızlığı artmıştır. "Neoliberalizmin yarattığı eşitsizlikler ve yoksullaşmaya karşı, kitleleri kentsel hayatta tutunduracak çözüm imar haklarının yeniden düzenlenmesi olmuştur" (Çavuşoğlu, 2016: 195). Böylece Türkiye'nin neoliberal dönemdeki kentleşme olgusunun en başında imar aflarıyla ve imara açılana arazilerin getirdiği toprak rantları gelmektedir. Çavuşoğlu'nun belirttiği üzere:

> "1985 tarihinde yayımlanan İmar Kanunu ile kentler gelişme ve büyüme eksenli olarak planlanmaya, yerel yönetimler de merkezde göreceli olarak özerkleşmeye başlayacaktır. Türkiye nüfusu kırdan kente, doğudan batıya, içten kıyılara doğru yönelecek, gelişen inşaat

> teknolojileri ve modaları ile apartmanlar ve gökdelenler kent siluetindeki yerlerini almaya başlayacaktır. Kentsel arsalar Türkiye'deki büyük sermaye için son derece cazip bir yatırım alanı haline gelecek, hükümet politikaları da bu iklimi korumak için ekstra bir özen gösterecektir. Mekân üzerinden sermaye biriktirme stratejisi dar gelirli kesimler için de aflar aracılığıyla mümkün kılınacaktır" (Çavuşoğlu, 2016: 187-188).

1980 sonrası dönemde özellikle gecekondulaşmanın af kanunlarıyla birlikte dönüşüme uğraması ve kıyılaşma ile yüksek katlı apartmanlaşmanın da yaygınlaşmasıyla mekân üretiminde farklı boyutlara geçilmiştir. Bir taraftan turizme yapılan yatırım ile yabancı turist çekilmeye çalışmış diğer taraftan da yerli turistlerin sadece statü ve yatırım aracı olarak yılın belirli dönemlerinde kullanılmak üzere tatil mekânlarından alınan yazlıklar ön plana çıkmıştır. Türkiye'de apartmanlaşma 1950 sonrasında yaygınlaşsa da 1980 sonrasında inşaat teknolojilerinin ilerlemesi ve yapılan yasal değişiklikler ile beraber arsa değerleri yükselmiş ve yüksek katlı yapılanma ile gökdelenleşme başlamıştır (Çavuşoğlu, 2016: 188-189). Ancak bu durum beraberinde olumsuzlukları da getirmiştir, özellikle gecekondu sahipleri önceleri evlerinin bulunduğu bahçelerinde kendileri geçimlik üretim yaparak hatta kaçak kat çıkıp üst kiralayarak 'nöbetleşe yoksul' (Işık, Pınarcıoğlu, 2015) bir şekilde yaşamlarını sürdürürken kendi mülkiyetlerindeki arazileri müteahhitlere verip apartmanda kat almışlar böylelikle hem geçimlik üretimlerinden hem de kira gelirlerinden mahrum kalmışlardır. Gecekondular mekân aracılığıyla sermaye birikimi sağlayan hükümetler ve özel sermaye için önemli mekânlar olmuşlardır (Çavuşoğlu, 2016: 221).

> "Özal döneminde vahşice uygulanan serbest piyasa ekonomisinin yarattığı hızlı büyümenin doğrudan sonucu, iyi eğitim görmüş nitelikli gençlerin Türk ve yabancı sermayeli şirketlerde yüksek ücretlerle çalışmaya başlamalarıydı. (…) Çoğu zaman üst düzey yönetici veya serbest meslek sahibi olan bu genç çiftler, sosyal düzeylerine uygun bir yaşam tarzı sürmek istedi lüks konut arayışına girdi. Seçkinler bir yandan iş saatleri sonrasında sosyal ilişkilerini kendileriyle aynı düzeyde olan kişilerle sürdürmeyi, diğer yandan her türlü vakit geçirici ve keyif verici meşgalelerle oyalanma imkanlarına sahip olmayı, bunu da bulundukları mekândan ayrılmadan yapmayı arzuladılar. 1 Mart 1984 tarihinde yürürlüğe giren Toplu Konut Yasası bu potansiyel talebe cevap verecek olan sitelerin inşa edilmesi için gerekli yasal alt yapıyı kurdu" (Bali, 2013: 112-113).

Bali'nin bu önemli analizinde gördüğümüz gibi beyaz yakalı üst sınıfların içinde bulundukları üretim koşullarının getirdiği sosyal yapı dolayısıyla toplumun

diğer kesimlerinden bir kopma isteğinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni neoliberalizmin kendisini bir yaşam tarzı olarak ortaya koyarak rekabeti, statüyü her zaman için diri tutup ön plana almaya çalışmasıdır. Bunun sonucu olarak üst sınıfların kendilerini toplumun geri kalanından soyutladığı, iş yerlerine yakın yeni bir yaşam alanı tasarladıkları mekânların üretimi başlamıştır. Fikir olarak bu alanlarda burjuvazinin kendi müşterekleri doğrultusunda yarattığı müşterek alanlardır ancak bu alanlar toplumsal bir fayda sağlamaktan çok belirli bir sınıfın statü üretiminden başka bir nitelik taşımamaktadır. Böylece ortaya 'güvenlikli siteler' olarak çıkan yeni bir yaşamsal mekânlar çıkmıştır, buralarda metalaşanın mekân olmasının yanı sıra esas meta haline gelen Bali'nin vurguladığıyla yeni "yaşam tarzıdır" (Bali, 2013: 115). Bu alanlarda yaşayan "yönetici sınıf, merkezden görece uzak, büyük modern bahçeler içinde, Batılı mimari tarzlarla inşa edilen yüksek duvarlarla çevrili yeni köşklerine taşınmaktadır. (…) Halkın gözünden uzak olmak, duvarların arkasında, ulaşılmaz olmaktır" (Kurtuluş, 2003: 86). Bu mekânlarda yaşayanlar aynı zamanda kendilerine birer kimlik de satın almaktadırlar. Hatice Kurtuluş'un sınıfsal kimlik bağlamında kentin parçalanmasını ele almasındaki değerlendirme oldukça değerlidir:

> "Derinleşen toplumsal eşitsizliklerin mekânda yeniden düzenlenişi, mekânsal olarak parçalanmış ve ayrışmış bir metropoliten makro-form yaratmaktadır. Bu parçalanma ve ayrışma, kentli *yeni zenginler, yeni orta sınıflar* ve *yeni kent yoksullarının* birbirinden sınıfsal ve mekânsal olarak uzaklaştıkları, dışlayıcı bir yer seçme davranışının olanaklı hale gelmesinin sonucudur. (…) İstanbul'da toplumsal tabakalaşma hızının yarattığı sınıfsal kimlik bulanıklaşması mekandaki ayrışma sayesinde görünür hale gelmektedir. Kentin mekânda billurlaşan bu yeni kimlikleri kabaca dört mekânsal ayrışma düzeyinde ele alınabilir. (…) *Kent yoksulları*nın yaşadığı *varoşlar*, (…) orta ve üst-orta sınıfların otoyol bağlantılı *hijyenik altkentleri* ve *lüks konut siteleri*, (…) zenginleşen ve daha zenginleşen sınıfların zenginlik ve politik elitle kayırmacılık ilişkilerine göre farklılaşan, kamu gözünden uzak, saklı *refah adacıkları* (…) ve soylulaştırılarak belli bir kentsel kimliğin, yeni kültür sanat piyasasındaki ranttan pay alabilen popüler yazar, medya mensubu, sanatçı, mimar gibi entelektüellerin tüketimine sunulan kentin eski-tarihi dokusu içindeki çöküntü alanlarıdır" (Kurtuluş, 2013: 91).

Bu bağlamda sadece İstanbul değil tüm Türkiye genelinde böyle alanların ortaya çıktığını görmekteyiz. "2001 yılının Kasım ayında İstanbul kent bölgesinde (…) birbirinden farklı 270 site bulunuyordu ki bu, yaklaşık 100.000 kişi için potansiyel

barınma alanı anlamına geliyor. (…) Mevcut sitelerin en büyük ikisi Acarkent (Beykoz) ve Alarko'nun tek başına 720 hektarlık bir arazı üzerinde inşa ettiği 'Alkent-2000' (Büyükçekmece)" (Perouse, 2011: 133-134) ve Kemer Country (Kemerburgaz) (Geniş, 2009) gibi üst orta ve üst sınıfa hitap eden şekilde ikamet edenlerin yaşam alanlarından, okullarına, alışveriş olanaklarından sağlık hizmetlerine kadar birçok ayrık mekânı bir arada barındıran dış dünyadan soyutlanmış mekânlar vardır. İzmir'de Mavişehir, zengin kesimlerin yaşadığı alışveriş alanlarından, spor alanlarına kadar bir arada bulunan, giriş çıkışların kontrolle yapıldığı güvenlikli sitelerden bir başkasıdır, özellikle Cenk Saraçoğlu'nun çalışmasında önemli bir yer tutarak, buralarda yaşayan sınıfların hayatlarında hiç alt sınıftan bireylerle karşılaşmadan yaşayabileceklerini vurgulamış, ki çalışması itibari ile Saraçoğlu alt sınıfı daha çok etnik kökende incelemiş ve Kürt vatandaşların 'tanıyarak dışlanmasını' konu edinmiştir bu bağlamda bu sitelerde yaşayan zengin sınıfların alt sınıftan olan Kürtlerle karşılaşması düşük bir ihtimalken (Saraçoğlu, 2012: 27) nispeten alt sınıflar ile gündelik mekânda karşılaşmanın toplu taşıma kullanan, pazara giden orta sınıfların pratiği olduğunu belirtmiştir.

Bir diğer özellik olarak Türkiye'nin kentsel yönetimleri neoliberal ideolojin yerleşmesinin ardındaki 10 yıl içerisinde değişmeye ve bu sisteme giderek entegre olmaya başlamıştır. Türkiye, İslamcı kent yönetimi modeli ile 1989 yerel seçimlerinde az sayıda kentte, 1994'ten itibaren ise ülke genelinde karşılaşmıştır. 1990 sonrasında kentli orta sınıf ortaya çıkmış ve bu sebeple konut yatırımı yapmak hem bir güvence hem de statü göstergesi olarak görülmüştür, bu sebeple inşaat sermayesine yatırım yapan burjuvazinin önü açılmıştır. Yerel ve merkezi yönetimler yeni konutları özendirmek ve yıkıp yeniden yapmak suretiyle mülk sahibi olmayı desteklemekte böylelikle inşaat sektörünün önünü açmaktadır. Özellikle TOKİ eliyle yapılan konutlar, özel mülkiyetin artırılması ve özendirilmesi konusunda başat rolü oynamıştır (Çavuşoğlu, 2016: 231-232).

> "TOKİ'ye verilen olağanüstü yetkilerle hem formel hem de enformel yapılaşmış özel mülkiyetteki alanlara, yine okul alanları, sağlık tesisleri, parklar, stadyumlar, eski sanayi alanları gibi birçok kent içi alana da el koymak ve bu alanlarda ayrıcalıklı imar haklarıyla proje üretmek mümkün hale gelmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla zorla tahliye edilen

birçok tarihi mahalle, yeni kullanıcılar için sermaye biriktiren bir nitelik kazanmaktadır" (Çavuşoğlu, 2016: 237).

Bu durum Harvey'nin de belirttiği mülksüzleştirerek birikimin ana özelliğidir. Türkiye'de neoliberalizmin özelleştirmeci tutumu ve TOKİ gibi kurumlarında düzenlemeleriyle hazine arazilerinin sermaye sahiplerinin eline geçmesi sermayenin mekânsal kaydırılmasıyla rant elde edilmesini beraberinde getirmiştir. Boratav'ın ifadesiyle bu durumda:

> "(…) Sermayenin 'normal' (derinleşerek) birikimi gerilemiş; yutarak, el koyarak, yatay genişleme biçimine dönüşmüştür. (…) Bu 'yutarak, el koyarak, yatay birikim', kapitalizmin başlangıç yıllarındaki ilkel birikime benziyor. Ama kırsal alanlarda küçük üretimi mülksüzleştirmekle sınırlı değildir; bulduğu her alanı mülksüzleştirerek servet birikim yapıyor. Bu servet birikimidir, mülkiyete el koymadır; geleneksel anlamda sermaye birikimi değildir" (Boratav, 2015a: 60-61).

2000'li yılların en önemli sermaye birikim araçlarından biri sermayenin akışını kentlere aktarmak ve taşınmaz mülkler üzerinden sermaye birikiminin massedilerek kâr elde edilmeye çalışılmasıdır. "Kentsel kamu varlıklarının özel mülkiyete dönüştürülmesi, astronomik rantların oluşumuna yol açmıştır. Bu rantlar, özel servetlerde değer artışları, bunların satışlar sonrasında 'realize edilmesi' ve son aşamada da servet değer artışlarının kiralara (yani gelir akımlarına) taşınması biçimlerini alır" (Boratav, 2015a: 157). Bu alanlardaki kamu varlıkları özel mülkiyete geçtiği zaman servet dağılımında önemli bir etki yaratarak artırır, zira bu alanlar piyasa değeri oldukça düşük yerler olarak mübadeleye girer ancak yeni sahipleri tarafından dönüştürülerek özel mülkiyet ilişkileri dolayımıyla yüksek rant ile tekrar piyasada mübadele edilirler. Böylece 2000 yılı sonrasının kentleşmesinde ve mekân düzenlemelerinde en önemli özellik kamu arazilerinin özel mülkiyete geçerek sermayenin aşırı birikimin taşınmaz sermaye kullanılarak massedilmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda kapitalizm devlet mülkiyetindeki alanları kendi özeline geçirerek var olan mekânlara yerleşmiş, ardından kendi kârı için bu alanları dönüştürerek yeni sermaye birikimlerinin yaratılacağı mekânlar üretmeye başlamıştır. Boratav'ın da vurguladığı gibi "1984'te kurulmuş olan Toplu Konut İdaresi (TOKİ), (…) nitelik değiştirdi ve büyük önem kazandı. 2004'te Arsa Ofisi lağvedilerek TOKİ'ye bağlandı; bu kuruluş, 'Hazine arazilerini bedelsiz olarak devralma yetkisi'

ile donatıldı; başta İstanbul olmak üzere kentlerdeki kamu arsaları TOKİ aracılığıyla özel mülkiyete dönüştürüldü; astronomik kentsel rantlar, siyasi liderler, iktidar ve müteahhitler arasında paylaştırıldı" (Boratav, 2015b: 205).

"2000'li yıllarda ekonominin inşaat sektörüne bağlı olarak ayakta tutulmaya çalışıldığı, her türlü inşaatın kutsandığı, giderek inşaat tarikatı görünümündeki bir tarihsel bloğun oluştuğu görülmektedir" (Çavuşoğlu, 2016: 239). Ancak bu sistemin en büyük sorunu alt orta sınıfları uzun vadeli krediler ile ev sahibi yaparken bu borçların gelecekte nasıl ödeneceğine dair garantiyi verememesindedir. Bu sınıflar artan enflasyon, esnek iş gücünün getirdiği güvencesizlik ile beraber belirli bir gelir düzeyine sahipken aldıkları kredileri zaman içerisinde ödeyemez duruma gelmekte ve borç batağına saplanmaktadırlar, diğer taraftan sermayenin aşırı birikiminin massedilmesi için inşaat sektörünü seçen kapitalizm arz konusunda büyük bir artış yaşarken taleplerin azalması yapılan konutlardan zarar edilmesine dolayısıyla sermayenin de zarar etmesine ve yeni dolaylı olarak yeni bir kriz dalgasının gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu durum ABD'de yaşanan *mortgage* krizinin de temelini oluşturmaktadır, şişirilen bir balon olan emlak piyasası konut değerlerinin gerilemesiyle geniş kesimleri borç altında ve mülksüzleşmeyle karşı karşıya bırakacaktır.

Neoliberalizmin ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği en önemli kültürel unsurlardan biri olan alışveriş merkezleri de ilk olarak 1988 yılında İstanbul'da açılan *Galleria* isimli mekânda başlamış ardından bu süreç hızlanarak artmış hatta İstanbul Bakırköy'de görülebileceği üzere 100 metre adımlık mesafeye iki büyük alışveriş merkezi, büyük bir hastane ve konutlar sığdırılabilmiştir. Bir diğer önemli gelişme yapılan yasal değişimlerle artık binaların kat sayılarının artması ve bu sayede rezidans ve gökdelenlerin de ardı arkasına yapılması olmuştur. İlk başta İstanbul Levent bölgesi bu gökdelenlerin inşa sahası olmuş ve bu alanlara sermaye gruplarının da gelmesiyle bu bölge bir büyük sermaye kuruluşlarının ticaret merkezi haline gelmiştir. Günümüzde aynı durumu İstanbul'da Ataşehir yaşamakta yeni yerleşim alanları, siteler, hastaneler ve okullar yapılmış aynı zamanda ticaretin Asya kıtasındaki merkezi olacak gökdelenlerde inşa edilmiştir (Bali, 2013: 122-132). En ilginç dönüşümlerden biri ise 1980 öncesi 'küçük Rusya' olarak adlandırılan ve DİSK merkez binasının da

bulunduğu özellikle sol kesimin bulunduğu İstanbul Merter'in günümüzde ucuz emek gücünün çalıştığı bir tekstil merkezi haline gelmesidir. Neoliberalizmin getirdiği bu yoğun inşaatlaşma, mutenalaştırma, mekânsal dönüşümler ardında çok büyük yıkımlar, yerinden edilmeler bırakarak alt sınıflarda büyük yaralar açılmasına sebep olmuştur. Harvey'nin belirttiği üzere:

> "Servet ve iktidarın dağılımındaki artan kutuplaşmanın sonuçları şehirlerimizin mekânsal formu üzerinde geri dönüşsüz izler bırakmakta, onları giderek etrafı çevrilmiş kent parçaları, güvenlik kontrollü konut alanları ve sürekli olarak gözetim altında tutulan özelleştirilmiş kamusal mekânlardan oluşan kentler haline getirmektedir. (…) Kentsel dönüşüm aracılığıyla artı sermayenin emilmesi ise daha da karanlık bir manzara arz ediyor. 'Yaratıcı yıkım' yöntemiyle birbiri ardına gelen kentsel dönüşüm evreleri hemen her zaman sınıfsal bir boyut arz eder, zira süreçten ilk ve en fazla etkilenen çoğu kez yoksullar, yoksunlar ve siyasi iktidarın marjinalleştirdiği kesimler olmaktadır" (Harvey, 2013a: 57-58).

Son yıllarda özellikle 2008 sonrasında gerçekleşen toplumsal hareketlerin temelinde bu sorunlar yatmaktadır. Halk kitleleri zaman içerisinde statülerini kaybetti, işlerini kaybetti ancak günümüzde artık gidecekleri tek yer olan barındıkları evlerini de kaybetmektedirler. Bu noktada Boratav, yaşanılan bu süreçlerin fırsata çevrilebileceğini belirtmiştir:

> "2008-2012 krizi bir dönüm nokrası olabilir. Uluslararası bunalım, kapitalizmin cilasını dökmüş; takke düşmüş kel görünmüştür. Bence, insanlığın adalet, eşitlik ve sınırsız özgürlük için sürdürdüğü yüzlerce yıllık mücadelesinin canlanacağı bir dönemin başındayız" (Boratav, 2015a: 190).

Bu bağlamda yapılması gereken yaşanılan tüm bu sermaye saldırılarına karşı gelerek, kentlerimizi geri alabilmek için kent hakkı bağlamında ortaya konulacak çerçeve içerisinde, Lefebvre'nin belirttiği üzere kapitalizmin ürettiği mekânları, alternatif mekânlar üretecek şekilde bir mücadeleye girmektir. Harvey'nin de işaret ettiği gibi, "burjuvazinin küreselleşmesiyle savaşmak üzere dünyanın tüm işçileri birleşecekse, o zaman hem kuram hem de siyasal pratikler açısından, mekânda kapitalist sınıf kadar esnek olmanın yolları bulunmalı" (Harvey, 2008: 95). Bu mücadelenin oluşabileceği alan ise kuşkusuz müşterekler siyaseti olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜŞTEREKLER SİYASETİ

Toplumsal hareketlerin teorisi ve gelişimini anlayabilmek, özellikle çalışmanın da yoğunlaştığı 2000 yılı sonrasında ortaya çıkan yapısal değişiklikleri ve hareket noktalarını daha kolay tespit edebilmek için toplumsal hareketlerin tarihsel gelişiminin üç ayrı tarihsel dönem içerisinde incelenmesi gerektiği kanaatindeyim ve tarihsel olarak sıralamayı bu şekilde analiz edeceğim. Ancak unutulmamalıdır ki kitlesel eylemler insanlık tarihi var olduğu müddetçe ütopik olan iyiye ulaşılmadığı sürece yaşanılmaya devam edecektir, bu eylemlerin konusunda dönemlerin içerisinde bulunduğu popüler zamanın getirdiği sorunlar olmak ile birlikte tarihsel arka planı ve yaşanmışlıkları her zaman için koruyacaktır. Sınıfsal kazanımlar için yapılan kitlesel gösteriler, 19. yüzyılın fabrika eylemlerinin tarihinden soyutlanamaz, kentsel haklar için verilen mücadeleler 1968'lerde yaşanan alt sınıfların ve öğrencilerin başlattığı '68 kuşağı' olarak bilinen kuşağın eylemlerinden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda toplumsal hareketler inceleme açısından dönemlere ayrılsa dahi yaşanmışlıklar ve *praksis*leri açısından süreklilik içerir. Toplumsal hareketleri dönemlere ayırırken ilk olarak bakmamız gereken 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ortasına kadar olan sınıf temelinden doğan, fabrikalarda gelişen işçi mücadeleleridir. Bu hareketlerin en önemli özelikleri hiyerarşik bir düzen içerisinde, örgütlü-sendikalı olarak tertip edilen işçi haklarını korumayı, iş saatlerinin düzenlenmesini ötesinde proleter devrimi gerçekleştirmeyi amaçlayan 1848 Devrimi'nden başlayıp 1871 Paris Komünü'ne uzanan ardından gelen 1914 Rus Devrimi gibi büyük kazanımlara ulaşan toplumsal hareketlerdir, bu hareketlerin temelinde grevler, fabrika işgalleri, çeşitli zamanlarda silahlı mücadeleler yer almıştır. Ardından gelen dünya savaşları, ekonomik krizler bu hareketlerin sıklığını azaltmaya başlamış ve faşist rejimlere sebep olmuşsa da 1968 yılı ile birlikte tekrar yükselişe geçmeye başlamış ve ikinci dönemi oluşturmuşlardır. Bu dönemin en önemli özelliklerinin başında yapılan kitlesel eylemlerin tek bir amaç uğruna değil, farklı konular üzerinden de yapılabilmesi ve toplumun dışında çeperlerde kalan kitleleri buluşturmasıdır. Burada amaç uğruna savaşım yapılan hakların kazanılması ve reformların yapılmasıdır, özellikle dünyayı sarsan kentsel toplumsal

hareketlerin başladığı dönem olması ve öğrenci hareketleriyle de eklemlenmesiyle yatay yapıda bir örgütlenmeye gidilen bu dönemde kimlikler, ekolojik hareketler, öğrenci hakları gibi meseleler temel alınmıştır. Avrupa'yı sarsan bir yapıda ortaya çıkan bu hareketler başta Fransa olmak üzere Türkiye'de de önemli yankı bulmuş, öğrenci hareketleri uzun bir süre devam etmiştir. Toplumsal hareketlerin ikinci dönemi de yeniden bir kriz dönemiyle kesintiye uğramış 1973 krizinin ardından gelen 1980 neoliberalizm rüzgârı ve çoğu ülkede gerçekleşen askeri darbe rejimleriyle beraber sönümlense de 1994'te Chiapas'ta Zapatistaların işaret fişeğini atması ve 1999 Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü toplantısına karşı gerçekleştirilen küreselleşme karşıtı hareketler ile 21. yüzyılda yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği ise örgütlenmelerin gelişen teknoloji sayesinde de kendiliğinden, ağ şeklinde olması ve örgütlülük içermemesidir. Birbirinden alakasız grupların, işçilerin, öğrencilerin, prekaryaların hatta yeri geldiğinde burjuvanın, beyaz yakanın bir araya gelebildiği daha çok neoliberalizm ve küreselleşme yüzünden kaybolan yaşam standartlarını yeniden geri almak, kimliklerini özgürce yaşayabilmek, çevre hareketleri etrafında neoliberal sermaye birikiminin doğayı katletmesine karşı gelmek gibi farklı amaçlarla bir araya geldikleri, küresel mücadeleleri barındıran bir dönem olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği kitlelerin direniş araçlarının içerisinde internetin, mizahın, sanatın, nahifliğin yer alması ve genellikle şiddet içeren eylemlerden kaçınılmasıdır. Bu dönemin eylem türlerinin yeni olan kısmı ise işgal eylemleri olan hem *occupy* yani belirli bir mekânsal alanın belirli bir süreliğine eylem amacıyla işgal edilmesi veya *squatting* yoluyla yani direnişe ev sahipliği yapması amacıyla belirli bir mekânın işgal yoluyla müşterekleştirilerek neoliberal düzene karşı otonomist bir yaşam mekânı haline getirilmesine dayanır. Bu eylemlerin sonucu olarak da son zamanlarda ortaya çıkan ve önemli bir ivme kazanan yeni bir siyaset şekli olarak, müşterekler siyaseti ortaya çıkmaktadır.

3.1. TOPLUMSAL HAREKETLERE TEORİK GİRİŞ

İnsanlık tarihi var olduğundan beri iktidar ilişkileri var olmuş, iktidar ilişkilerinin olduğu her alanda da karşı direniş hareketleri olmuştur. Kurulan her iktidar ilişkisi beraberinde kendi direnişi yaratmıştır, dolayısıyla toplumsal hareketlerin tarihi de insanlık tarihi kadar eskidir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıldaki toplumsal hareketler

genellikle sınıfsal mücadelenin verildiği işçi hareketleri olmuştur. Başta *Chartist* hareket olmak üzere, ortaya çıkan kolektif eylemler genelde işgücünün talepleri olmuş ve koşulların iyileştirilmesi, iş saatlerinin düzenlenmesi, sendikal hakların kazanılması gibi hareketlerden oluşmuş; fabrika işgallerine, grevlere kadar uzanmıştır. Bu bağlamda 1960'lardan sonra gelişen toplumsal hareketlerin bu hareketlerden farklı olduğu, sınıfsal isteklerden ziyade kimliksel, kentsel, kültürel hareketler olarak postmodernleşmiş bir yapıya bölünmüşlerdir. Ancak "19. yüzyılla birlikte gündeme gelen modern toplumsal hareketlere daha yakından bakıldığında, ister ele aldıkları konular, ister taktikleri, ister örgütsel yapıları ya da kuruluşları nazar-ı dikkate alınsın, bu hareketlerin 'yeni' olarak nitelenen hareketlerle benzerliklerinin olduğu görülecektir" (Calhoun, 1995, akt. Çetinkaya, 2004: 28). Çetinkaya'nın da belirttiği üzere (Çetinkaya, 2004: 28) bu hareketlerin belirgin özellikleri olan kimlik ve otonomi düşüncelerinin hepsini hatta daha fazlasını 19. yüzyıl hareketlerinde de bulabilmekteyiz. Toplumsal hareket kuramları içerisinde iki ana eğilim vardır; bir tanesi sanayi sonrası toplum üzerine eğilen teoriler diğer ise toplumsal hareketlerin farklılıklarına eğilen 'kaynak mobilizasyonu' ve 'politik olanaklar' teorileridir (Çetinkaya, 2004: 31). İlk sınıfa giren hareketler eski olarak nitelendirilen işçi sınıfı hareketleri diğer teorik çerçeveye alınan hareketler ise yeni olarak ortaya konulan daha çok kimlik siyasetini ve otonomik yönetimleri ilgilendiren toplumsal hareketler olmuşlardır.

> "Toplumsal hareketlerin analizinde üç unsur öne çıkmaktadır; (…) politik olanaklar, mobilizasyon yapıları ve anlamlandırma süreçleridir. Birinci faktör kabaca verili bir ulusal politik sistem içerisindeki kurumsal yapılar ve enformel güç ilişkilerinde yaşanan değişimlerin, bir toplumsal harekete olan etkileridir. Mobilizasyon süreci ise insanları harekete geçiren ve kolektif eyleme yönelten resmi veya gayriresmi kolektif araçların tümünü ifade eder. (…) Son unsur ise politik olanaklar ve mobilizasyon süreci arasındaki ilişkiyi ve bağlamı sağlayan ortak anlamlar ve tanımlar dünyasıdır. (…) Hareketin önde gelenleri ve örgütleyicileri kolektif eylemi kültürel sembollerin yardımıyla inşa ederler" (Çetinkaya, 2004: 36-37).

Çetinkaya'nın da vurguladığı gibi: "2008 sonrası gündeme gelen toplumsal hareketler ve doğrudan eylemler (…) neo-liberal sistemden canı yanan işsizler ve güvencesiz çalışanlar, geleceksizleştirildiklerini düşünen gençler ve öğrenciler, kazanılmış hakları tırpanlanan çalışan kesimler, kentsel dönüşüm mağdurları, banliyölerde unutulmuş

göçmenler, köylüler, mülteciler, ekolojik yıkımın mağdurları, patriarka ile savaşanlar çok farklılaşabilen taleplerini sokakta birleştirmekte zorlanmadılar" Çetinkaya, 2014: 13). Bu durum gündelik yaşantıda karşı karşıya çok gelmeyen grupları ortak bir mücadele etrafında örgütleyerek ortak bir düşman olan neoliberal küreselleşmeye ve vahşi kapitalizme beraber mücadele ettirmeyi sağlamıştır. Özellikle 2008 sonrası ortaya çıkan toplumsal hareketler, belirli siyasi ve sendikal örgütlenmelerden, partizan kimliklerden uzakta gündelik hayattaki halk kitlelerinin sosyal patlamaları şeklinde kendiliğinden, reaksiyoner hatta günü birlik örgütlenmeleri halini almıştır.

3.1.1. Kitlesel Eylem Olarak Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler üzerine kuramsal ilk düşünceyi Gustave Le Bon '*crowd*' yani 'kalabalıklar' yaklaşımı ile ortaya koymuştur, bu yaklaşım uzun süre literatürde toplumsal hareketlere olan bakış açısını oluşturmuştur. Le Bon için kalabalıklar ve kitleler yalnızca yıkıcı bir rol oynar, sürü psikolojisi ile hareket eden güruhlardır (Le Bon, 1999: akt. Çetinkaya, 2014: 29). "Kitle içindeki birey ile tek başına birey birbirinden apayrı mahiyettedir. Kim olurlarsa olsunlar kalabalığın içine girmiş olmaları bu topluluğa kolektif bir ruh aşılar. Bu kolektif şuur kişilerin akli melekelerini ve şahsiyetlerini siler. Şuuraltı tamamen hâkim duruma gelir" (Le Bon, 1913: akt. Çetinkaya, 2014: 30). Le Bon'un vurguladığı insanların kitleler halinde iken rasyonel kararlar veremeyeceği dolayısıyla iç güdülerinin getirdiği hayvani duygularla hareket ettikleri, elitist ve üst sınıf bakış açısıdır. Bu anlayışın temelinde halk kitlelerinin kendi başlarına bir iş yapamayacakları, kitlesel bir hal aldıklarında ise akılları yerine duygularıyla hareket ederek, aşırılıklara kaçacağıdır. Bu anlayışın Le Bon dışında da takipçileri ve savunucuları olmuş, halk kitlelerinin eylemleri sapkınlık, dışarıdan telkinler ve çılgınlık olarak nitelendirilmiştir. Toplumsal hareketler literatüründe bir diğer anlayış 'kitle toplumu kuramı'dır:

> "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kökleşmeye başlayan bu kurama göre kitle eylemleri, başkaldırılar ve toplumsal hareketler, modernleşmenin faydalarının henüz tatmin edilmemiş kitlelere ulaşmasıyla son bulacak gelişmelerdir. Modernite bir takım toplumsal kesimleri mağdur etmiş ve bu nedenle onların tepkilerini çekmiştir. Ancak modernitenin nimetleri bu kesimlere yayıldıkça bu hareketler de ortadan kalkacaktır" (Çetinkaya, 2014: 30-31).

Bu anlayışı en çok vurgulayan Smelser olmuştur, aynı Le Bon gibi bu anlayışta da kitleler yukarıdan bir bakışla görülmüş ve memnuniyetsizler olarak tasvir edilmiştir. "Smelser, kolektif davranışı modernleşme sürecinin doğurduğu yapısal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve geçici hareketler olarak değerlendirir" (Smelser, 1962: akt. Çayır, 2016: 11). Bu yaklaşımlara karşıt bir görüşü ise Mancur Olson geliştirmiştir. Toplumsal hareketleri kitlelerin anlık psikolojileriyle değil, 'rasyonel akıl' ile açıklamaya çalışan Olson'un yaklaşımında;

> "(…) davranış yerine daha çok bir bilinçliliği veya bir tercihi işaret edecek şekilde 'eylem' kelimesi kullanılır. (…) Olson'a göre birey hayatındaki her eylemde kâr-zarar hesabı yapan bir çıkarcıdır. (…) İnsanların sadece kişisel çıkarlarını maksimize etmek için harekete geçecekleri iddia eden Olson, eylemcilerin ancak eylem sonucunda elde edecekleri fayda, katlandıkları maliyetten fazla ise eyleme katılabileceklerini (…)" (Çetinkaya, 2014: 31-32) vurgulamıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde toplumsal hareketler üzerindeki dikkat artmıştır, bu dönemde toplumsal hareketler üzerine getirilmeye çalışılan kuramsal yaklaşımlar ikiye ayrılmaktadır; ABD'de ön plana çıkan 'kaynak mobilizasyonu teorisi' ve Avrupa'da etkisini gösteren 'yeni toplumsal hareketler'. Kaynak mobilizasyonu teorisinin de fikriyatında Olson'un çalışmaları etkili olmuş, temellerini ise John McCarthy ve Mayer Zald atmıştır. Onlara göre önemli olan toplumsal hareketlerin temelinde kurulmuş olan örgütlülüktür. Bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasının belirli maddi karşılıkları vardır, önemli olan hazır olan toplumsal tepkileri bir araya getirip birleştirmektedir, hareketler; maddi kaynak topluyor, eleman buluyor ve fikirlerini aktarıyor, bu durum toplumsal hareketlerin iktisadi bir mantıkta işlediğinin de göstergesidir (Çetinkaya, 2014: 34).

Charles Tilly kaynak mobilizasyonu teorisine Sidney Tarrow ile birlikte en büyük katkıyı vermiş, Olson'un aksine toplumsal hareketleri sadece iktisadi boyutlarıyla değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel boyutlarıyla da incelemeyi savunmuştur. "Tilly, kolektif eylemin tahlili için evvela belirli bir nüfusun içinde mevcut, hükümetten ve onun politikalarını herhangi bir zamanda etkileme imkânı olan hem hükümet üyelerinden hem de hükümet karşıtlarından oluşan muhalif bir kümeyi -herhangi bir siyasi analizin adlandıracağı gibi- modelin içine yerleştirmekle başlar"

(Gülhan, 2014: 46). Tilly, kolektif eylemi daha fazla siyaset ile bağdaştırmaya çalışır; etnik grup, sınıf mücadelesi, sendikal örgüt bağlamında gerçekleştirilen hareketler olarak düşünür. Mobilizasyon teorisinin zayıflığı, sadece kolektif eyleme ve içine dönük bir yapıda olarak muktedire göre kendi konumlandırışını belirlemesi ve hareketi fetişleştirme riski taşımasıdır (Gülhan, 2014: 50).

> "Tilly'e göre tarihsel olarak ortaya çıkan ekonomik dönüşüm, sanayileşme, kentleşme ve gündelik hayatın yeni yapıları gibi dinamikler yeni hareket ve örgütlenme biçimlerinin oluşumunda rol oynar. Burada egemen iktidar yapıları ile bu yapılara ait kaynaklardan pay almak isteyen aktörlerin çekişmesi söz konusudur. Bu çerçevede bir kolektif eylem, çıkarlar, örgütlenme, mobilizasyon ve kolektif eylemin kendisi olmak üzere dört unsurdan oluşur" (Tilly, 1978: akt. Çoban, 2015: 83-84).

Kaynak mobilizasyonu teorisi toplumsal hareketleri siyasi düzeyde ele almayı tercih eder, dışlanmış grupların var olan sisteme entegrasyonları sırasında yaşanan çatışmaları ele alır. "Tilly'e göre ekonomik dönüşüm, kentleşme, devletin oluşum süreci ve dolayısıyla günlük hayatın yeni yapıları, yeni bir hareket repertuvarının ve yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkışına yol açmıştır" (Çayır, 2016: 19). Tilly de eylemcilerin Olson'un belirttiği gibi rasyonel seçişler sonucunda hareket ettiklerini belirterek, eylemlere katılanları dört gruba ayırır. Bunların başında istediklerini gerçekleştirebilmek için her türlü yolu deneyebilecek hatta hayatlarını ortaya koyabilecek olan 'aşırılar', ellerinde bulunan kısıtlı kaynaklara fazlasıyla değer veren bu yüzden ikna edilmeleri nispeten daha zor olan 'sefiller', en az bedelle fırsat kazanmayı düşünen, ellerindeki kaynakların muhtemel bir harekette zarara gireceğini fark ettiğinde eylemden geri çekilen 'sıradan mücadeleciler' ve sonuç ne olursa olsun sadece ellerindeki kaynakların toplumsal bir hareket sonucunda artışa geçmesini amaçlayan 'fırsatçılar' (Çoban, 2015: 84).

3.1.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Bahsettiğimiz bu toplumsal hareketler, toplumsal hareketler tarihin ilk iki dönemine denk gelmektedir, eskilikleri de bu sebepledir. Yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilen toplumsal hareketler ise 1960'lardan sonra ortaya çıkmaya başlamış, yapısal olarak önceki hareketlerden çeşitli farklılıklar içermiştir. Bu farklılıkların en önemlisi kuşkusuz, sınıfsal işçi hareketlerinden uzak olmalarıdır,

temel olarak hayat tarzları, kimlikler gibi etkenlerin üzerinden ilerlemiştir. Bu hareketlerin öncülerinden olan Alain Touraine'e göre, "günümüzde devlet iktidarı hareketler için bir önem taşımamakta, onlar daha çok sivil topluma yönelmektedirler" (Çetinkaya, 2014: 44). Alain Touraine toplumsal hareketlerin temeline 'özne' kavramını yerleştirir, her toplumsal hareket kendisine özgü bir özne geliştirir ve bunun üzerinden kendi karakteristiğini yansıtır. Bunun yanı sıra toplumsal hem ahlaki değerlere başvurarak maddi kazançlardan soyutlanmaya çalışır hem de ütopyacı ve ideolojik yönler barındırırlar (Çoban, 2015: 88).

Çoban'a göre ise yeni toplumsal hareketler iki kuşağa ayrılır; birinci kuşak Keynesyen dönemin kapitalizmin görece daha ılımlı olduğu, devlet mekanizmalarının sermaye piyasasına hâkim oldukları dönem ile neoliberalizmin 1980'li yıllar ile yükselişe geçtiği, sermayenin hızla serbestleştiği, esnek üretimin ve güvencesizliğin yaygınlaşmaya başladı dönemde yeni toplumsal hareketler giderek bu sorunlara eklemlenmeye başlar. Birinci kuşak toplumsal hareketler de antikapitalist bir anlayış içermektedir ancak kültürel ve toplumsal istekler daha fazla ön plandadır. İkinci kuşak yeni toplumsal hareketler ise Berlin duvarının yıkılmasıyla beraber artan küreselleşme dalgasına karşıt olarak barındırdıkları otonomist istekler, sert kapitalizm eleştirileri olan hedeflerinde ise esas olarak uluslararası sermayenin olduğu küresel örgütler, çok uluslu şirketler gibi sermaye artığının biriktiği alanları zenginleştiren, çevre alanlarını sömüren sermaye gruplarını hedef almaktadır (Çoban, 2015: 93-94). Yeni toplumsal hareketlerin en önemli özelliği iktidarı sınıf ideolojisi ile ele geçirmek değil, içinde bulunulan mekânda kendilerine alan açmaya çalışılmasıdır. Bu bağlamda ortaya konulan eski-yeni tartışmasının odak noktasındaki, sınıf mücadelesi sadece şekil değiştirmiştir. Zira eski olarak tabir edilen toplumsal hareketlerin olduğu dönemde sınıf mücadelesi proletarya ekseninde oluştuğu için uygulanan baskılar ve istenilen hak, talepler bu minvalde gerçekleşmekteydi. Ancak üretim tarzının esnekleşmesi, neoliberal ideolojinin küreselleşme ile birlikte eklemlenmesi ile üretim gücünü oluşturan sınıf da değişmeye başlayarak giderek prekaryalaşmıştır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlere de itici gücünü veren bu yeni toplumsal sınıf üzerine uygulanan baskılar ve bu bağlamda talep edilen haklar olmaktadır. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler başta orta sınıflar ve onların nispeten iyi eğitim görmüş çocuklarının

yaşadığı sorunlar üzerinden ilerlemekte bu sebeple sınıfsal mücadele yerini kültürel, siyasal, ekonomik, siyasal alanlarda kendilerine bir yaşam alanı açma çabasına dönmüştür. Yeni toplumsal hareketler ne toptan bir kimlik hareketi ne otoriteryen hareket ne de neoliberal küreselleşme karşıtıdır. Bu hareketler iktidarın rızası ve zoruyla yarattığı hegemonya tarafından ezilen, ötekileştirilen her bireyin kendisine yaşam mekânı açma, *lebensraum* yaratma savaşıdır.

Touraine, "toplumsal hayatın merkezi bir çatışmanın etrafında örgütlendiğini ileri sürer. Ona göre sosyal çatışma toplum için anormal olmayıp aksine toplumun kendisini ürettiği bir araçtır" (Çayır, 2016: 20). Toplumun kendi içerisinden doğan bu çatışmalar, Touraine için endüstriyelleşmenin getirdiği sorunların sonuçlarıdır.

> "Touraine yeni sosyal hareketleri, kendisinin post endüstriyel toplum paradigmasına oturtur. Post endüstriyel toplum, yeni güç merkezi ve yeni ilişki biçimleriyle yeni bir toplum tipidir. Touraine'e göre çağdaş sosyal hareketler yenidir çünkü mücadelesi post endüstriyel toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir. Bu alan artık devlet değil, sivil toplumdur. Touraine'e göre sosyal hareketler, toplumsal aktörlerin sivil toplumun yapısı üzerindeki mücadelelerinden doğmaktadır" (Touraine, 1992: akt. Çayır, 2016: 14).

Claus Offe ise yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını farklı boyutta inceler. Ona göre bu hareketler Batı'daki refah toplumu modeline yönelen tehditler sonucu ortaya çıkmıştır, bu hareketler gündelik hayatın ekonomi dışında kalan alanlarına vurgu yapmaktadır (Çayır, 2016: 14-15). Yeni toplumsal hareketlerin ekonomik yapıdan çok farklı alanlara eğildiğini belirten Offe; kültürel, toplumsal cinsiyet, etnik kimlik gibi konuların dikkat çekmeye başladığını vurgulamaktadır. Offe'ye göre yeni toplumsal hareketler, liberal teorinin kamusal-özel alan ayrımının dışına yerleşerek ne özel ne de kamusal olmayan bir alanı konu edinirler. Bu hareketlerin siyasal açıdan en önemli etkileri kentsel sorunlara eğilmeleri, çevre hareketlerini içine alması, insan haklarını konu edinmesi ve bunları barışçıl yollardan yapmalarıdır (Offe, 2016: 57). Bu bağlamda yeni toplumsal hareketleri, eskilerden ayıran farklı kesimdeki insanları 'tek bir mesele' etrafında toplayarak, mücadelesi yapılan konuyu daha da güçlü bir şekilde savunulur hale getirmektir. Bu bağlamda önemli olan toplumsal harekete katılacak olanların sınıfsal konumları değil, katılımın olacağı konunun içeriğidir,

dolayısıyla yeni hareketler Offe için sınıf çatışması modelinin karşıtında yer almaktadır.

Alberto Melucci için yeni toplumsal hareketler gelenekten kopuşun ve kimliksel hareketlere kayışın başlangıcıdır. "Dolayısıyla yeni sosyal hareketlerin temelinde 'sosyal düzen tarafından günlük pratiklerimizi organize etmek için kullanılan kelimelerin yerini alacak yeni bir dil geliştirerek zaman ve mekânı yeniden anlamlandırma' çabası yatmaktadır" (Melucci, 1994: akt. Çayır, 2016: 22). Melucci toplumsal bir hareketi üç başlıkta tanımlar; dayanışma, çatışma, kolektivite. Bu boyutlara bakılarak hareketlerin özellikleri, sapkınlıkları ve kitlesel davranışlar yorumlanabilir (Melucci, 2016: 81).

Bu bağlamda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin de kendi içerisinde iki döneme ayrıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda da belirttiğim üzere 1968'den sonra başlayan dönem yeni paradigmaları beraberinde getirmiş, sınıf mücadelesinden farklı toplumsal hareketlerin gelişmesine sebep olmuştur. Bu toplumsal hareketlerin en önemlilerinin başında da Lefebvre'nin 'şehir hakkı' kavramsallaştırmasıyla birlikte ortaya çıkan ve devamında Castells'in üzerinde daha çok durduğu, Harvey'in ise ağırlıkla küreselleşmeye karşı gerçekleştirilen toplumsal hareketlere kaydığı bir dönem olarak kentsel toplumsal hareketler yer almaktadır.

3.1.3. Kentsel Toplumsal Hareketler

Şehir hakkı, kentsel toplumsal hareketlerin fitilini ateşleyen ilk kıvılcım olma özelliğini taşırken, 1968 Fransa'sındaki öğrenci hareketlerinin de başlama sebebi olarak Lefebvre'nin bu atılımcı kavramsallaştırmasının olduğu vurgulanmaktadır.

> "Şehir hakkı kendini üstün bir hak biçimi olarak ortaya serer: özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyleşme hakkı, habitat ve mesken hakkı. *Yapıt* hakkı, katılım *ve sahiplenme* hakkı da (mülkiyet hakkından belirgin biçimde farklıdır) şehir hakkının içinde yer alırlar" (Lefebvre, 2016: 151).

Lefebvre için kent, kent toplumu ve şehirleşme kavramları arasında farklılıklar mevcuttur. Kent toplumunun koşullarını sağlayan sanayinin gelişimidir. Sanayileşme şehirleşmeyi pejoratif olarak üretir; geleneksel şehirlerin yerine tasarlanmış, insan üretimi olan yani mekân temsillerinin olduğu yeri üretir. "Şehir hakkı, hâlihazırda var

olan bir şey üzerinde iddia edilen bir hak olmaktan çok, şehri sosyalist bir siyasal topluluk olarak, yoksulluğu ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracak, çevre üzerinde yaratılan tahribatı onaracak tümüyle farklı bir model üzerinden yeniden inşa etme hakkı olarak anlaşılmalıdır" (Harvey, 2013a: 197-198).

Sanayileşmenin dolayısıyla sermayenin şehirleri dönüştürmesi ile birlikte ortaya kentler ve sanayileşmenin üretim gücü ordusunu içinde barındıran kent toplumu ortaya çıkar. "Kent toplumu, eski şehrin ve tarımsal çevresinin harabeleri üzerinden başlar (…) Şehir, ürünleri ve üretimi içeren bir kap, pasif bir alıcı olmaktan çıkar. Parçalara ayrılan kent gerçeğinden sağ kurtulan ve güçlenen şey, yani *karar merkezi,* bundan böyle *üretim araçları ve toplumsal emeğin* -enformasyonu, kültürü, karar yetkilerini elinde bulunduranlar tarafından- *sömürülme düzenekleri* arasında yer alır" (Lefebvre, 2016: 157-158). Bu sömürülme düzenini değiştirecek olan işçi sınıfının haklarının pratiğe geçmesidir, bu hakları bu düzeni değiştirmeye kabildir. Bu hakların bazıları çalışma hakkı, öğrenim görme hakkı, sağlık hakkı, boş vakit hakkı, gibi haklar olurken önemlilerinden biri ise şehir hakkıdır. Burada Lefebvre işçilerin sahip olduğu haklardan olan şehir hakkını tanımlarken şu ifadeleri kullanır:

> "Eski şehir hakkı değil, fakat kent yaşamı, yenilenmiş merkezilik, karşılaşma ve değiştokuş yerleri, yaşam ritimleri ve zaman kullanımı, bu anlardan ve yerlerden tam anlamıyla *faydalanma* haklarıdır bunlar. Kent yaşamının kullanımın (…) hakimiyeti olarak ilanı ve gerçekleşmesi, ekonomiye (…) hükmetmeyi talep eder ve sonuç olarak işçi sınıfının hegemonyası altında devrim perspektiflerine dahil olur" (Lefebvre, 2016: 158-159).

Lefebvre'nin burada vurguladığı; şehir hakkıyla birlikte kentlerin sermayenin hükmünden kurtarılması ve böylece mübadele değerinin yerini kullanım değerinin almasıdır, bu da işçi sınıfının sınıfsal mücadelesinin devrimci nitelikleriyle gerçekleşir. Bu bağlamda Lefebvre "sadece proletarya kendi toplumsal ve politik faaliyetini kent toplumunun gerçekleşmesine vakfedebilir. Yine sadece o, tüketim ideolojisini yok ederek üretici ve yaratıcı faaliyetin anlamını yenileyebilir" (Lefebvre, 2016: 160). Lefebvre'nin bahsettiği kentsel devrimi yapacak olan devrimci gelenekleriyle yer alan proleter sınıftır. Ancak Harvey'nin de belirttiği üzere (Harvey, 2013a: 34), "yarın ne halde olacağını bilmeden yaşayan, güvencesiz, geleceksiz çalışan 'prekarya' geleneksel proletaryanın yerini almıştır". Bu bağlamda Lefebvre'in

bahsettiği proleter kentsel bir devrim, son yıllarda müşterekler siyaseti etrafında gerçekleşen kentsel toplumsal hareketlerin *prekaryen* hareketler olması ile uzun vadede kentsel devrimin proleter bir sınıf mücadelesi ekseninde gerçekleşmesi ihtimalini düşürmüştür.

> "*Şehir hakkı* bir çığlık ve taleptir adeta. (…) *Şehir hakkı*, basit bir ziyaret etme ya da geleneksel şehirlere geri dönme hakkı olarak düşünülemez. Sadece dönüşmüş, yenilenmiş *kentsel yaşam hakkı* olarak formüle edilebilir. (…) Yüz yıl önce olduğu gibi bugün de, yeni koşullar söz konusu olmasına rağmen, bütün toplumun ve en başta da bütün *ikamet edenlerin* (dolaysızlığı ve yüzeyselliği aşan) çıkarlarını bir araya getiren işçi sınıfıdır" (Lefebvre, 2016: 132-133).

Harvey, şehir hakkını tanımlarken bu hakkın içi boş bir kavram olduğunu belirtir. Ona göre şehir üzerinde kimin nasıl bir hak talep edeceği kesin olarak belli değildir, zengin sınıflar da kendilerine göre bir şehir hakkından bahsedebilirler bu sebeple refah adacıklarının oluşumu da bu sınıflar için şehir hakkının tezahürüdür. Harvey, yapılması gerekenin "Lefebvre'e göre, çığrından çıkmış bir halde küreselleşen, kentleşen sermayenin tiksinti verici karmaşası içinden bambaşka bir şehri tahayyül ve inşa etmektir. Bunun gerçekleşmesi ise gündelik şehir yaşamına odaklanan güçlü bir antikapitalist hareketin yaratılmasına bağlıdır" (Harvey, 2013a: 37).

> "Şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası bireysel değil kolektif bir haktır, çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır" (Harvey, 2013a: 44).

Harvey için tek şehirde sosyalizm uzun süreli yaşayacak bir olgu değildir, ancak sermaye fazlasının birikimin ve rantın en fazla olduğu yer şehirlerdir. Sermaye küreselleşmenin yardımıyla birlikte yerel mekânlara yerleşerek buraları kendi lehine dönüştürme amacı taşırken, yerelliği, otantikliği, kültürel hafızayı ve gelenekleri de piyasalaştırarak pazarlamaya çalışır. Bu sermayeleşme hareketi ise kendi karşıtını yaratarak elbette ki alternatif hareketlerin oluşmasına neden olacaktır. Harvey için müşterek alanların bu şekilde sermayeleşmesi beraberinde getireceği alternatif hareketler sebebiyle önem arz etmektedir. Özellikle gündelik hayatın içerisindeki popüler kültür alternatif küreselleşme karşıtı hareketlerin oluşmasında hayati önem

taşır, sermayenin güçlerini ele geçirmek için bu mekânlarda mücadele edilmesi gerekir (Harvey, 2013a: 168).

Harvey'nin de belirttiği üzere; "şehir, siyasi hareket ve başkaldırı için önemli bir saha işlevi görmektedir. Mekânın somut özellikleri önemlidir, toplumsal açıdan yeniden şekillendirilmesi ve farklı alanların organizasyonu siyasi mücadelede bir silah işlevi görür. Nasıl ki askeri bir harekât sırasında eylem sahasının seçimi ve şekillendirilmesi hangi tarafın kazanacağını belirlemede önemli bir role sahipse, kentsel mekânda cereyan eden kitlesel protestolar ve siyasi hareketler için de aynısı geçerlidir" (Graham, 2010: akt. Harvey, 2013a: 174).

> "Kentsel toplumsal hareketler çoğu kez, canlı emeğin üretim esnasındaki sömürüsü ve yabancılaşmasından temellenen sınıf mücadelesi veya kapitalizm karşıtı mücadelelerden tanım gereği ayrı veya onlara göre tali görülmüştür. Kentsel toplumsal hareketler dikkate alındığında bile, daha köklü mücadelelerin salt an ürünü veya anlam kaymasına uğramış hali olarak ele alınır" (Harvey, 2013a: 177).

Harvey'nin öne sürdüğü üzere küresel kapitalizme karşı geliştirilen alternatif mücadeleler genellikle *autogestion* (kendi kendini yönetim) etrafında kümelenmiştir, üretim gücü sahipleri müşterek alanlarını kendileri yönetmeye çalışırlar ancak bu hareketlerin uzun vadede başarılı olmaları zor görünmektedir. Çünkü kapitalizm doğası gereği rekabeti ve kâr elde etmeyi amaçlar, "işçi denetimindeki veya kooperatif girişimler bir noktada kapitalist rakiplerini taklit etmeye başlarlar ve taklit ettikleri ölçüde de kendi pratiklerinin farkı ortadan kalkar" (Harvey, 2013a: 179). Kapitalist sistem ömrünü devam ettirirken antikapitalist mücadele sürdürmek piyasanın rekabet temelli olması sebebiyle mümkün değildir, bu nedenle yerel mücadelelerin başarıya ulaşması düşüktür, başarının gelebilmesi için makro alanda da kapitalizmin yok edilmesi gerekir. "İşçi özyönetimi veya topluluk kolektiflerinin görece yalıtılmış üretim birimleri, aleyhlerinde işleyen finansal ortam, kredi sistemi ve ticari sermayenin akbaba taktikleri karşısında pek nadir olarak hayatta kalabilir" (Harvey, 2013a: 180). Buna göre Harvey'in önermesi emek gücünün ve örgütlenmesinin mücadelesinin kapitalizm ile mücadelede tek unsur olmasının yetersizliği üzerinedir, kapitalizm ile başa çıkmak sadece emek hareketleri ile değil geniş çapta bir mücadele ile olmalıdır.

Bu noktada Harvey'nin özgünlüğü kapitalizm karşıtı alternatif hareketleri sadece analiz etmesi değil, ne tür mücadelelerin yapılması gerektiğini belirlemek için öneriler sunmasındadır, önerileri gerçekleştirecek alternatif hareketler doğrultusunda da üç soruna cevap vermesi gerektiğini vurgular. Buna göre ilk olarak tüm dünyayı etkisi altına alan maddi yoksullukla başa çıkılması için küresel sermaye birikimi ile mücadele edilmesi, çevresel tahribatların ve ekolojik dengelerin bozulması sebebiyle ortaya çıkan ekolojik sorunlarla mücadele edilmesi ve son olarak kapitalizmin büyümesinin tarihsel ve teorik kavranışının sağlanması ve bu yolda kapitalizm ile mücadelenin başarılması (Harvey, 2013a: 185). Harvey'nin bu önerileri ortaya koyarak fabrikadaki işçi sınıfı mücadelesinin yerini kentsel toplumsal hareketleri öncelemesinin de kendisine göre sebepleri vardır. Ona göre;

> "(…) Konut piyasasına ilişkin olarak tarif ettiğimiz akbaba taktikleri ve mülksüzleştirmeye dayalı ekonomi (…) sömürü biçimlerinin etkileri, fabrikadan ziyade yaşam mekanlarında hissedilir. (…) Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi, ranta el konması, nüfusun büyük kısmının gündelik yaşam standartlarından duyduğu hoşnutsuzluğun kaynağını oluşturur. Kentsel toplumsal hareketler oldum olası bu tür sorular etrafında gelişmişti ve sınıf iktidarının devamını sağlayan örgütlenmenin çalışma etrafında olduğu kadar yaşam etrafında da şekillendiği gerçeğinden hareket eder. Bu nedenle, kentsel toplumsal hareketler, esas olarak haklar, yurttaşlık/hemşerilik ve toplumsal yeniden üretim açısından ifade edildiği durumlarda bile daima siyasi bir içeriğe sahiptir. (…) İkinci olarak, kentleşmenin kendisi de bir üretim sürecidir. Binlerce işçinin istihdam edildiği, hem değer hem de artı değer yaratan bir süreçtir bu. Öyleyse artı değer üretiminin asıl sahası olarak neden fabrika yerine şehre odaklanmayalım?" (Harvey, 2013a: 187).

Harvey bu anlatısıyla aslında kentsel toplumsal hareketlerin olanaklılığını ve özelliklerini de anlatmış olur. Bu bağlamda şehir büyük bir fabrika gibi düşünülerek hem üretim sürecinin mekânı hem de yeniden üretimin mekânı olarak kapitalist üretim tarzına içkin görülür. Tarihsel olarak sermayenin birikiminin şehirlere akması ve sonucunda kentleşmenin yaratılması süreci, artı değerin massedilmesinin tarihiyle eş dönemlidir. Bu bağlamda kentsel toplumsal hareketler, artı değerin massedilmesinin mekânlarında ortaya çıkmış olan neoliberal kapitalizm karşıtı hareketlerin temelinde yer alabilir. "Eğer kapitalizm 'evler inşa edip içini eşyalarla doldurarak' krizlerini aşıyorsa, bu kentleşme faaliyetine dahil olan herkes sermaye birikiminin makro-iktisadi dinamiklerinde kuşkusuz merkezi birer rol oynuyor demektir" (Harvey, 2013a:

188-189). Harvey'e göre toplumsal hareketler dinamiklerinin kendi içerisinde paradoksu mevcuttur. Muhalefet hareketleri belirli bir süre içerisinde bir mekânın kontrolünü sağlayabilirler ancak bu sırada dahi sermeyenin hakimiyeti makro olarak son bulmuş değildir (Harvey, 2012b: 269).

> "Şehrin üretimi ve yeniden üretimine emek sarf eden herkes, üretimine katkıda bulunduğu şey üzerinde kolektif bir hakka sahip olmanın dışında, ne tür bir kentleşmenin nerede ve nasıl üretileceği üzerinde de söz sahibidir. (…) Şehir hakkı bireysel bir hak değil, belli bir odağı olan kolektif bir haktır. Sadece inşaat işçilerini değil gündelik yaşamın yeniden üretimini sağlayan herkesi kapsar. (…) Şehir hakkı kavramı, sayısız kola ayrılan işbölümünden doğan parçalanmış toplumsal mekân ve konumların bu inanılmaz çeşitliliğinden birlik üretmeye çalışır" (Harvey, 2013a: 196-197).

Harvey anlatısının en önemli kısmı olarak üzerinde durmamız gereken Harvey'nin diğer kentsel toplumsal hareketler teorisyenlerinden farklı olarak süreçleri analiz etmekle kalmadığı, alternatif bir model için öneri sunduğudur. "Alternatif bir küreselleşmenin kuruluşu için kilit umut mekânlarından biri ve şimdiye kadar olanın tersine kültürün ilerici güçlerinin sermayeninkileri mülk edindiği bir mekândır" (Harvey, 2012c: 485).

Castells için ise kentsel sorunlar siyasi sorunlar haline gelmekte ve bu sebeple sınıfsal mücadele temelinde toplumsal hareketlerin konusu haline gelir. Castells'e göre kentsel toplumsal hareketlere konu olan krizlerin iki nedeni vardır:

> "Bunlardan ilki, gelişmiş kapitalizmde tüketim sürecinin oynadığı önemli role ilişkindir. Tüketimin artan toplumsallaşması ve bunun yönetimi için yapılan devlet müdahalesi kent sorunsalının temelinde yer almaktadır. İkincisi ise, kent ideolojisinin, hâkim sınıflara özgü bir biçimde yayılmasıdır" (Castells, 1997: 161).

Castells, kent sorunlarının sebebini genellikle tüketim üzerinden şekillendirmiştir. Sermayenin birikiminin kentlerde yoğunlaşması beraberinde kentlerde iş gücünün yoğunlaşmasını da getirir. İş gücünün varlığı ise yeniden üretim araçlarının maliyetinin de hesaplanmasını gerektirir. Castells için bu yeniden üretim araçları iş gücünün kitlesel tüketim araçlarıdır, dolayısıyla kitlesel tüketim araçlarının fazlalaşması da kentlerde bu alanlara yatırım yapılmasını yapılan yatırımın da karşılığının bulunmasını gerektirir. İşçilerin yaşamsal koşulları bu tüketim ürünlerine ulaşmaya imkân vermediği durumlarda ise kentsel krizlerin oluşmasının sebebi olur

yani kentsel toplumsal hareketlerin ortaya çıkması tüketim araçlarına ulaşmada yaşanılan sorunlardan oluşur. Özel sermaye bu kitlesel tüketim mallarının üretimine kârlı olmadığı sebebiyle fazla yatırım yapmak istemez dolayısıyla bu alan devletin kontrolüne bırakılmıştır. "Devletin faaliyeti, sınıf mücadelesinden büyük ölçüde etkilenen siyasal sürecin bir sonucudur. Dolayısıyla siyasi mücadeleler, ortak tüketim araçlarının ve kent sisteminin yönetiminde belirleyici olacaktır" (Castells, 1997: 213).

Castells, kentsel toplumsal hareketleri araştırmasının neticesinde bu hareketleri oluşturan üç tür sürecin olduğunu ortaya koyar:

- "Öncelikle işçi sınıfı ekonomik örgütlenmesine dayanan bir ekonomik protesto süreci. Bu örgütlenme çoğunlukla konut ve kentsel politika gibi işgücünün yeniden üretilmesine yönelik acil talepler etrafında yoğunlaşan bir toplumsal güç oluşturmaktadır. (…) Bu tür bir süreç aynı zamanda kentsel toplumsal hareketlerin en yaygın biçimidir ve *ortak tüketim sendikacılığı* olarak adlandırılabilir.
- Toplumsal bir güç oluşturulabilen, çok-sınıflı bir siyasi örgütlenmeye dayanan bir siyasi protesto süreci. Bu süreç aynı zamanda işgücünün yeniden üretimine ilişkin talepler etrafında oluştuğundan, kentsel sistemin yeniden örgütlenmesi düzeyinde yer almaktadır. (…) Güçlü protesto tabanına rağmen, bu süreç, kentsel sistemin mantığını sorguladığı ölçüde *kentsel politik hareket* olarak nitelendirilebilir.
- Bu son tür süreç ideolojik bir örgütlenme etrafında yapılanmıştır ve hem öğrencilerden oluşan bir toplumsal güçten, hem de çevre sorunsalına büyük önem veren bir yaklaşımdan destek almaktadır. Bu tür protestoları büyük ölçüde belirleyen toplumsal ilişkiler ve genellikle düşük hareket düzeyidir. (…) Durumun belirsizliği ve yol açtığı tepkiler nedeniyle bu süreç haklı olarak, *ideolojik kentsel hareketler* olarak nitelendirilebilir" (Castells, 1997: 167-168).

Bu noktada Castells'in öne sürdüğü ise kentsel hareketlerin başarısızlığa uğramasının sebebi mücadelelerin siyasileşmesidir. Gerçekleşen hareketlere devletin ya da hâkim iktidar gruplarının müdahalesi bu hareketlerin siyasileşmesini beraberinde getirir, bu sınıflar da hareketleri kendi lehlerine dönüştürmek için müdahil olurlar. "Göz önüne alınan bu konjonktür içinde, bir mücadelenin sonucu artık bu mücadelenin özerk haline gelip gelmemesine ya da siyasi bir sürecin parçası olup olmamasına; dolayısıyla da, dar bir korporatizm ile halk desteğini zayıflatan aşırı siyasileşme arasındaki diyalektiği denetlemenin sendika ve siyasi örgütler açısından ne kadar önemli olduğuna bağlıdır" (Castells, 1997: 170-171). Hâkim sınıfların yetkiyi ele

almasının yolu protestoların ekonomik hareketlerden siyasi hareketlere evirilmesi, yönetilen sınıfın yetkiyi ele alması ise siyasi hareketlerin ekonomik hareketlere evirilmesi ile mümkündür. "Bir mücadelenin devrimci bir nitelik kazanması, protestonun içeriğinden ya da yoğunluğundan çok ortaya çıkan etkilerin *bütünlüğünden* (ensemble) kaynaklanır" (Castells, 1997: 180). Bu özellikler temelinde Castells'in vurgulamak istediği asıl mesele, kentsel toplumsal hareketlerin başarısının "bir mekânla ilişkili değil, tüketim araçlarının artan toplumsallaşmasıyla ortaya çıkan çok-sınıflı bir halk hareketine bağlı olduğunu göstermektir" (Castells, 1997: 184). Kentsel toplumsal hareketler ücretler etrafında yaşam koşullarının iyileştirmesini savunmanın yanında, ulusal ve yerel seçimlerde de oyları etkileyebilecek özelliğe sahiptir ancak toplumsal bir özerkliğe ya da özel bir siyasi rolleri yoktur (Castells, 1997: 188).

Toplumsal hareketlerin küreselleşme sistemine dahil olmasıyla küreselleşme halkın da gündemi haline gelmiştir, böylece toplumsal hareketler alttaki insanların küreselleşmesinin de araçları olmaktadır. Bu hareketlerin uluslararası bir hal alması ve uluslararası örgütlenmeleri de beraberinde getirmesi, günümüzdeki toplumsal hareketlere bugüne kadar hiç olmamış bir küresellik kazandırmaktadır (Dirlik, 2014: 87). 1999 yılında ABD'nin Seattle şehrinde Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısının şiddetli bir kitlesel eylemle protesto edilmesi ve sokak çatışmaları neoliberal küreselleşmeye karşı girişilen başkaldırının fitilini ateşlemiştir. Ardından 2001 yılında Brezilya'nın Porto Allegre kentinde düzenlenen sosyal forumda küreselleşmeye karşı başka bir alternatifin olabileceği fikrinin ortaya çıkmasıyla Arjantin'deki kendiliğinden isyanların birleşmesi önemli bir küreselleşme karşıtı toplumsal hareketler dalgasının gelişini haber vermiştir. 2010 ve 2012'de Yunanistan, içine girdiği büyük borç krizi, neoliberal ekonominin iflası, esnek ve güvencesiz çalışmaya karşı getirilen tepkiler ile halkın kitlesel eylemleriyle karşı karşıya kaldı. Bu gösterilerin temelinde ortaya çıkan iki kavram vardı; "700 Euro kuşağı ve Prekarya. Yani düzensiz, güvencesiz, esnek ve daha ağır çalışma şartlarının yaygınlaşması ve karşılığında alınan ücretin azalması. Buna maruz kalan da haliyle daha çok geçmişin kazanılmış haklarından mahrum gençler oluyordu. 2000'li yılların gençliği için sunulan gelecek, sosyal haklardan arındırılmış, düşük ücretli düzensiz işler ya da

kronik işsizlikti" (Çetinkaya, 2014: 11). Yunanistan'daki eylemleri sonrasında borçlar yüzünden iflasını açıklayan İzlanda, İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkeleri de yaşamış özellikle kitlesel gösterilere yeni bir eylem biçimi olarak işgal (*occupy*) hareketleri eşlik etmiştir. Bu gösterilerin en önemlilerinden olan ise 2011 yılında 'Occupy Wall Street' sloganıyla ortaya çıkan dünyanın ve ABD'nin finans merkezi olan *Wall Street*'i işgal etme pratikleridir.

2000 yılı diğer taraftan Latin Amerika'daki küreselleşme karşıtı hareketlerin filizlenmesi açısından da önemli olmuştur. Bolivya Cochabamba'da su kaynaklarının özelleştirilmesine karşı gelen halk kitlelerinin sokak ve meydanlarda yoğun protesto hareketlerine sahne olmuştur. Halkın bu karşı mücadelesi özelleştirmeler için ülkede bulunan uluslararası şirketlerin ülkeden kovulmasıyla devam etmiştir. Diğer neoliberal karşıtı isyanların olduğu El Alto ise 2003 Ekim'inde başkan Sanchez de Lozada'yı ve sonrasında Carlos Messa'yı da istifaya zorladı (Harvey, 2013a: 201). El Alto'nun özelliği barındırdığı nüfusun tarım üretiminin piyasalaşması sonucu topraklarından uzaklaştırılan köylülerin, sanayi işçilerinin ve mülksüzleştirilme sonucu konutsuz kalan mültecilerin bulunduğu bir kent olmasındadır, burada burjuva sınıfı bulunmamaktadır. Neoliberal politikaların sürat kazanmasıyla bu bölgedeki yerel yönetimlerin zayıfları beraberinde halkın kendi kendisini örgütlemesini getirmiştir. Böylelikle *autogestion* etrafında toplanmış bilinçli kolektif bir mücadele pratiği yaratılmıştır (Harvey, 2013a: 205-208). Lazar'a göre ise El Alto'daki deneyimlerin başarılı olmasının arkasında üç dinamik yer almaktadır; ilk olarak mahalle derneklerinin varlığı, yerel malların kolektif tedariki ve anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda önemli rol oynamaktadırlar. Diğer taraftan bölgede bulunan madunlar yani seyyar satıcılar, ulaşım işçileri gibi kesimlerin de toplumun bir arada tutulması ve yerel kolektif direnişlerin sürdürülebilirliğini sağlamaları önemlidir. Son olarak klasik sendikalar da bölgede bulunmakta ve grev gibi eylemlerin düzenlenmesini sağlamaktadırlar (Lazar, 2005: akt. Harvey, 2013a: 209-210). "Seattle sonrası çokça tartışılmaya başlanan küreselleşme karşıtı hareket, her ne kadar farklı hareketlerin özgünlüğünün ve çeşitliliğin altını çizse de ana vurgusunu hareketlerin birliğine yapmaktadır" (Çetinkaya, 2014: 61).

2000'li yıllara gelinene kadar geçekleşen tüm bu toplumsal hareketler pratikleri bu yıldan sonra klasik öğretisinden farklı bir hal almaya başlamıştır. Bu farklılığın başında kuşkusuz Seattle'da ortaya çıkan küreselleşme karşıtı hareketlerin ve ardından Brezilya'daki Dünya Sosyal Forumu'ndan 'alternatif başka bir dünyanın kurulabileceği' ihtimalinin muştulanması, başta küreselleşme olmak üzere neoliberal kapitalizm üzerine farklı bir şekilde gidilmesine sebep olmuştur. Özellikle 2008 Krizi'nin mekânsal siyasetle ilgili bir krizden kaynaklanması, kentlerin özelleştirmeler ve çitlemeler ile dönüşen çehresinden kurtulmak için, alternatif mekânların üretilerek neoliberalizmin çitlediği müşterek alanları geri almak için yeni bir siyaset şekli doğmuştur. Müşterekler siyaseti olarak ortaya çıkan bu yeni toplumsal hareketlerin teorisi ve Türkiye'deki pratikleri tartışılacak, alternatif mekânlar üretmenin toplumsal hareketlerin pratiklerine yaptığı etkiyi ve kapitalizmin mekânsal hükümranlığını nasıl elinden almaya çalıştığı sorularına cevap aranacaktır.

3.2. MÜŞTEREKLER NEDİR?

Müşterekler (*the commons*) kavramı görünürlük olarak akademik tartışmalara son yıllarda girmiş olsa da müşterek kavramı *Magna Carta*'ya uzanacak kadar eskidir. Magna Carta'nın imzalanması ile insanların müşterekler üzerindeki hakları tanınmıştır, bu hakların başında balıkların avlanması ve ormanlardan geçinme hakkının herkese ait olduğu belirtilmiş ve kaynakların özelleştirilmesine karşı çıkılarak, müşterekler hareketlerinin temelleri atılmıştır (Linebaugh, 2015: 89). Müşterekten anlamamız gereken herkese ait olan, ortak kullanılan ve tükenebilir olan kaynaklardır. Bu kaynakların literatürde incelenmesine bakıldığında en önemli iki verili kaynak olan Hardin (1968) ve Ostrom (1990)'un çalışmaları müşterekleri doğal kaynaklar olarak düşünmüştür ancak bu çalışma genelinde müşterekler iki ayrı kola ayrılarak anlatılacaktır. Müşterekler olarak genel bir kavramsal çatı altında belirttiğimiz kaynaklar esas olarak ikiye ayrılır:

1. Üretiminde herhangi bir insani müdahale olmaksızın var olan, ilelebet var olmuş ve tüm insanlığın kullanımına açık ancak tükenebilir ***doğal varlık*** olan müşterekler. Bu özellikteki müştereklerin en başında su,

toprak, hava, doğal enerji kaynakları başta olmak üzere genellikle ekolojik müşterekler olarak adlandırabileceğimiz varlıklar yer alır.

2. Üretiminde insan müdahalesinin gerektiği, özellikle toplumsal olarak belirli bir geçmişe sahip ve toplumların yaşayışları ile birlikte varlıklarını sürdürebilecek olan, üretilebilir ***toplumsal varlık*** olan müşterekler. Bu özellikteki müştereklerin başında insanlığın üretilmiş en önemli ortak varlığı olan emek, daha sonra kültür, mekân, teknolojik ve tıbbi gelişmeler olan genellikle kentsel toplumsal alanların içerisinde kullanımında krizlerin yer aldığı müşterek varlıklar yer alır.

Burada belirtmemiz gereken en önemli özellik müşterek olarak görülen varlıkların, mekânların, ürünlerin kamusal özelliğe sahip olmadıkları ya da kamusal olarak adlandırılmamaları gerektiğidir. Kamusallık ortak olan alanlara bir tahakküm ilişkisi, bir aidiyet katar. Daha öncede belirttiğimiz üzere kamusal olan bir varlığa ulaşılabilmenin yolu o kamusal alanın bireyi onaylayarak, kendisinden olduğunu tasdik etmesi ile gerçekleşir. Zira kamusal olan, devlet otoritesine ait olanı belirtir ve üzerinde erksel bir kimlik taşır dolayısıyla bu kimliğin altındaki ürüne ulaşmak için o erkin tahakkümünde olunması gerekir. Bu bağlamda kamusal olan bir varlık evrensel değil nasyonaldir, yerellikle sınırlanır ve sınırlanan bölgeye ait bir hal alır. Ancak müşterek olarak bahsedilen varlıkların durumu böyle değildir zira müşterek varlıkların kullanımı üzerinde bir tahakküm olmamalıdır, olan tahakkümler ise neoliberal kapitalizmin giderek vahşileşmesinin beraberinde getirdiği ve her türlü varlığın metalaştırılarak piyasalaşmasına sebep olmasındandır. Dolayısıyla müşterekler ortak olanın, herkesin faydalanmasını gerektiren varlıklardır ve bu sebeple evrenseldir. Dünyanın bir ucundan gökyüzüne salınan sera gazlarının atmosfere ulaşması ve ozon tabakasını kötü yönde etkileyerek küresel ısınmayı tetiklemesi ile Antarktika'da buzullar erirken, bu durum Brezilya'nın *favela*larında yaşayan Alex'i de etkilemektedir dolayısıyla bu müşterek varlıkların evrensel olmasındandır. Bu bağlamda müşterek olanlar tüm insanlığı etkileme gücüne sahip olan ortak yaşamsal varlıklardır.

Müşterekler üzerine bir siyasetin tartışılmasını başlatan en önemli çalışma '*Müştereklerin Trajedisi*' üzerine olan makalesi 1968'de *Science* dergisinde

yayımlanan Garret Hardin'dir. Bu makale ile müşterekler uzun süre akademik alanda tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın temeli müşterek kaynakların nüfusun artması ve bu kaynakları kullananların kendi kazançları için kendileri dışındakilerine verdikleri zararların maliyetini düşünmeden müşterek kaynakları kullanmaya devam etmelerinden dolayı ortaya çıkan kaynak krizidir. Hardin bir grup tarafından paylaşılan müşterek bir kaynağın kısa sürede tükeneceğini belirtir, bu ortak mülkiyetin özel mülkiyete göre negatif bir olgu olduğunun vurgusudur. Bunu yaparken ortaya koyduğu yöntem; herkesin kullanımına açık olan bir otlak tasvirinden yola çıkmaktadır. Otlakta bulunan her çoban kendi hayvanlarının daha fazla otlamasını amaçlar ve bunun devamında kendi kârının artması için yeni hayvan eklemeyi düşünür bu da ortak kaynağın tüketimini hızlandırır (Hardin, 1968). Bu tükenişin ana sebebi de kullananların ortak faydayı gözetmemeleridir. Ancak bu alanların özel mülkiyet altında olması halinde kullanacak kişi kendi iyiliğini düşüneceği için bu alanlara uzun vadede zarar vermeyecektir. Hardin bu anlayışıyla bireylere önyargı ile yaklaşmakta ve her bireyin temelde daha fazla kâr güdüsüyle davrandığını ileri sürmektedir, ancak bu durum bireylerin kapitalist anlayışı için geçerlidir. Serbest piyasanın olduğu alanda sermaye sahipleri kârları daha fazla artırmak için etraftan göreceli özerk olarak kendi çıkarlarını düşünür böylece Hardin kapitalist bir sistem için müştereklerin trajedisi kavramını ortaya koymaktadır. Hardin bu durumdan kurtulabilmek için özelleştirmeyi ön plana çıkartır (Hardin, 1968: 1245). Bu bağlamda müşterek mülkiyet alanındaki varlıklar nüfusun da orantısız artması ve kâr odaklı bilinçsiz kullanım ile eninde sonunda tükenecektir. Bu noktada bu tartışmaya David Harvey'in katkısı önemlidir. Harvey'e göre bu teori yanlış olarak yorumlanmaktadır, eleştiriler de dolayısıyla yanlış getirilmektedir. Harvey'in önemle vurguladığı:

> "Yanlış yorumun nedenlerinden biri, Hardin'in kullandığı büyükbaş hayvan metaforudur: Her biri kendi bireysel yararını artırmak isteyen kişilerin şahsi malı olan bu hayvanlar, ortak bir mera üzerinde otlatılmaktadır. Her bir hayvan besicisi daha çok sayıda hayvanı meraya çıkarmakla şahsi kazancını artırmış olurken toprağın maruz kaldığı verimlilik kaybından bütün kullanıcılar payını alır. Sonuç olarak bütün besiciler hayvan sayısını arttırmaya devam ederler, ta ki meranın verimliliği tamamen tükenene dek. Hayvanların mülkiyeti de ortak olsaydı, bu metafor kuşkusuz geçerliliğini yitirecekti. Öyleyse sorunun kaynağı, meranın ortak mal oluşunda değil, hayvanların şahsa ait oluşu ve şahsi kazancı artırmaya dönük davranış biçiminde aranmalıdır" (Harvey, 2014a: 118).

Bu sebeple Harvey'nin müşterekler trajedisinden anladığı önemli olanın kaynak mülkiyeti değil, kaynaktan yararlanmayı yarayan araçların mülkiyeti ve hangi türde üretim yaptıklarıdır. Dolayısıyla müşterek olan bir mekânın başarı ile üretim yapabilmesi için kullanılan araçların mülkiyetinden sağlanılan faydanın ortak bölüşüm içerisinde kullanım değerine göre değerlendirilmesi kaynak trajedisini ortadan kaldıracaktır.

Müşterekler üzerine ortaya konulmuş iki farklı ekol olduğunu söylemek mümkündür. Bu ekolün esas temelini Elinor Ostrom'un oluşturduğu ve müştereklerin doğal kaynaklar olarak görülerek sürdürülebilirliği üzerine daha liberal ve devlet müdahalesini olumlayan ekol ile Silvia Federici ve Massimo De Angelis'in başını çektiği, müştereklerin Marksist ilk birikim yorumu ile mülkiyet üzerine daha fazla odaklanan daha fazla komünal bir anlayış içeren ekollerdir. Özellikle Türkiye bağlamında müşterekler siyasetine baktığımızda teorik çalışmalar üzerinde ikinci ekolün daha ağırlıklı olduğunu görmekteyiz ancak pratikte bu ekolün geride kaldığını, daha çok ılımlı bir siyasetin ve ekolojik hareketler bağlamında yürütüldüğü Ostrom'cu ekolün olduğunu gözlemleyebiliriz. İlk birikim temelinden ortaya çıkan ekolün Türkiye bağlamında deneyimlenmesi ise genellikle daha fazla siyasallaşmış olan sol gençlik hareketleri ve otonomist Marksist siyasi hareketler çevresinde; sokak siyaseti şeklinde gelişmekte olup mobilizasyonu öne çıkartmaktadır.

Hardin'e esas karşılığı 2009'da yaptığı çalışmalar ile Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Elinor Ostrom vermiştir. Ostrom, ortaya koyduğu tartışmada genellikle doğal müşterek kaynakların yönetilmesindeki başarılar ve başarısızlıkları araştırmıştır. Ostrom'a göre müşterekler trajedisi bireylerin doğadaki kıt müşterek kaynakların kullanmasının yozlaşmasını sembolize etmektedir (Ostrom, 1990: 2). Ostrom'un ortaya koyduğu müşterekler trajedisi anlatısına göre bu teorinin temelinde yatanın *free-rider* yani beleşçi insanların yarattığı olumsuz durumların sorunlarıdır (Ostrom, 1990: 6). Ortaklık olduğu zaman bireyler nasılsa gelir olur düşüncesi ile iş yapmazlar, böylelikle beleşçiler yatarken diğerleri çalışmak durumunda kalır. Bu durumda uzun vadede faydanın sağlanamadığı ve özgür alanda bulunan ortak kaynağın tükenişini getirir. Ostrom'un belirttiği üzere müşterek alanların kullanımının sınırlandırılması konusunda iki görüş ortaya çıkmaktadır, biri Hardin'in de belirttiği üzere özel

mülkiyetin çitlemelerine maruz kalmak, ya da devlet kontrollü bir anlayış doğrultusunda dış güçlerin *Leviathan* şeklinde bu alanların düzenlenmesinin sağlaması (Ostrom, 1990: 8-12). Ancak Ostrom alternatif yol olarak kendi görüşünü savunmuş ve buna göre bu alanların ortak akıl içerisinde, kullanıcıların karşılıklı konuşarak anlaşması ve ortak iyiyi öngörmeleri üzere bu alanları kullanmalarını düşünmüştür. Harvey'e göre, "Ostrom'un üzerinde durduğu temel soru, bunun nasıl olup da bazı durumlarda başarıldığı ve hangi koşulların buna engel oluşturduğu. Yazarın incelediği örnekler, 'ortak kaynaklara ilişkin sorunların tek çözüm yolunu dışsal bir yetke tarafından özel mülkiyet yapısının dayatılmasında veya merkezi denetimde gören pek çok siyasal analistin varsayımlarını altüst ediyor' (Harvey, 2013a: 119). Ancak Ostrom'un seçtiği örneklerin çoğu ölçek bakımından küçüktür, bu sebeple bir meta teori olması konusunda şüpheler mevcuttur. Bu durum da "'kademeli' bir karar mekanizmasının zorunlu hale geldiği, çünkü bütün bireylerin birbirleriyle yüz yüze müzakere etmesinin olanaksız olduğu sonucuna varıyor" (Harvey, 2013a: 120). Bu durum Harvey'nin de belirttiği üzere müşterek kaynakların geniş alanda kullanılmasındaki düzenin sağlanması açısından örgütlenmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır ancak genel kanı, olması gereken örgütlenmenin hiyerarşik ve dikey değil yatay bir örgütlenme şeklinde gerçekleştirilmesidir. Ancak Harvey bunun mümkün olamayacağını, ortak mülkiyetin bulunduğu küçük ölçekli dayanışma ağlarının yönetimlerinin dahi hiyerarşik örgütlenme biçimleri sayesinde başarılı olduklarını belirterek, küresel çapta bir hareketin başarıya ulaşabilmesi için hiyerarşik bir örgütlenmenin yani devlet otoritesinin şart olduğunu ortaya koyuyor (Harvey, 2013a: 120-121). Ostrom'un çalışmasının önemli kavramlarından biri *Common Pool Resources* olarak bahsettiği 'müşterek havuz kaynakları'dır. Ostrom'un tanımlamasına göre de bu kaynaklar; doğal olarak ya da insan eli ile üretilmiş, ancak dışlamanın olmadığı ve bireylerin kaynaklara ulaşım konusunda birbirleriyle rekabet edebildikleri ancak söz konusu kaynakların belirli bir mülkiyeti olmayan özellikte olmalarıdır. Bu kaynakların bazıları balık avlama alanları, su altı alanları, tarımsal araziler, kanallar, köprüler, bilgisayar sistemleri gibi kaynaklardır (Ostrom, 1990: 30).

Müşterekler dediğimizde aklımıza ilk olarak gelmesi gereken tanım "paylaştığımız her şey" olduğudur. Bu paylaşımı diğerlerinden özellikle kamusal

mallardan ve kamusal alandan ayıran en önemli özellik bu kaynakların piyasanın ve devletin dışında olmalarıdır, daha doğrusu olmaları gerektiğidir. Müşterekler hayatın ta kendisidir; canlı yaşamını yaşanabilir kılan, yaşamsal döngünün devamı için doğal varlık olan müştereklerin katkı sağladığı, sosyal döngünün de devamı için toplumsal varlık olan müştereklerin katkı sağladığı bir yaşamsal bütündür. "Ancak müşterekler sürekli işgale, sömürüye, istismara uğrar; çünkü onlardan bahsedebileceğimiz ortak bir dil ya da onları koruyacak yasal bir çerçeve yoktur" (Rowe, 2015: 35). Marx'ın da ünlü sözün de olduğu gibi "kapitalizm gölgesini satamadığı ağacı keser", burada müşterek varlık olan yaşamsal döngüye katkı yapan ağaçtır; bir çobanın dinlendiği, kuşun yuva yaptığı tüm canlılar için özel mülkiyeti olmaması gereken bir müşterektir ancak kapitalizmin açlığı o ağaca kadar uzanmakta ve onu piyasalaştırmaktadır. Müşterekler bu durumun alternatifi olma yolundaki bir süreçtir, mülkiyetin otonomist olarak ele geçirilemediği durumlarda dahi ortak iyi için kullanılmasının sağlanmasının takipçisidir. Müştereklerin de kendilerine özgü birtakım özellikleri vardır:

- "Müşterekler resmi olmayan kurallar ve yapılarla çalışır.
- Genellikle fiyat etiketleri ve reklamları olmaz. Piyasa ekonomisi burnumuza sürekli 'mallar' ve 'hizmetler' dayar. Buna karşılık müşterekler oracıkta durup kullanılmayı bekler. Çoğu zaman icat edilmeleri yada yaratılmaları değil, keşfedilmeleri gerekir.
- Müşterekler insanları çok daha geniş bir şekilde birbirine bağlar ve olumlu etki katmanları yaratır. Açık kaynak yazılımlar, zamanlarını ve yeteneklerini bedelsiz olarak sunan gayriresmi bir ortaklar ağı yaratır.
- Müşterekler kültürün canlanmasını sağlar. Kültür, müştereklerde canlanır. (…) Diller varlıklarını hala sürdüren son müştereklerdendir" (Rowe, 2015: 35).

Ostrom ise ortaya koyduğu ilkeler ile bu müştereklerin sürdürülebilirliği ve idare edilebilmesinin yollarını göstermiştir:

1. "Kesin grup sınırları tanımlayın.
2. Ortak malların kullanımını yöneten kuralları yerel ihtiyaç ve koşullara göre belirleyin.
3. Kurallardan etkilenen herkesin kuralları düzenlemeye katılabildiğinden emin olun.
4. Topluluk üyelerinin kural getirme hakkının dış otoritelerce de tanınmasını sağlayın.
5. Topluluk üyelerinin davranışlarını denetlemek için, üyelerce yürütülecek bir sistem geliştirin.
6. Kuralları ihlal edenlere karşı kademeli yaptırım uygulayın.
7. Anlaşmazlıkları çözmek için pahalı olmayan, ulaşılabilir yollar bulun.

8. Ortak kaynakları yönetmek için, en alt düzeyden sistemin tümüne doğru iç içe tabakalardan oluşan sorumluluk ağları kurun" (Ostrom, 2015: 40).

Bu ilkeler müşterekler siyaseti için manifesto niteliği taşımaktadır. Görüldüğü üzere Ostrom, disipline dayalı katı bir sistem değil yatay bir örgütlenme içerisinde yer alabilecek iletişim ağlarının müşterek alanlarının kullanımını başarıyla sağlayabileceğini öne sürmüş, ancak yine de müştereklerin denetiminin sağlanması amacıyla devlet müdahalesini yani dış otoritelerce tanınmasını olumlu görmüştür. Walljasper bu konuyla ilgili olarak "Ostrom bize mülkiyet hakkına başvurmaksızın da müştereklerin kullanımını düzenleyebilen toplumsal denetim mekanizmaları olduğunu gösterdi" (Walljasper, 2015: 41) demiştir. Harvey ise bir ortak alanın korunması için diğer ortak alanları feda etmenin gerekebileceğini, ortak alanın her türünün de sınırsız bir erişime açık olmayabileceği; bazı alanlar denetlenebilir, kısıtlanabilir olduğunu belirtmiştir. Ancak bunun dışında en başından beri belirli zümreye ait olan müşterek alanlar vardır, Ostrom'un da belirttiği bu doğal kaynakların olduğu müştereklerdir (Harvey, 2013a: 123).

> "Zengin toprak sahipleri hukuki ve siyasi manevralar yaparak müşterekleri kendi kârları için çitledi (özelleştirdi). (…) Müştereklerin çitlenmesinden sonra toprak artık insanların ait olduğu bir şey olmaktan çıktı ve insanların sahip olduğu bir meta haline geldi. İlişkiler yeniden düzenlendi. Komşular işveren ya da patron oldu. İnsanlar birbirlerine ve çevrelerindeki her şeye para üzerinden bakmaya başladı" (Rifkin, 2015: 84).

Müşterekler ortaçağdan kalma bir kavram olarak özel alanların dışında kalan alanlardı ve buraları sadece kullanım değerinden geçimlik ürünlerinin sağlanması amacıyla kullanılmaktadır (İllich, 2015: 86). Müşterekler hala birleşmiş bir siyasal programı olmayan bir harekettir ancak özelliği örgütlü bir siyasi partinin ya da entelektüel elitlerin başını çekmediği, genelde dağınık ve belirli amaçlar uğruna bir araya gelen insanların yürüttüğü bir harekettir. Müştereklerin destek aldığı gruplar; çevreciler, yerel topluluklar, yazılım ile uğraşan hackerlar, müzisyenler, araştırmacılar, çiftçiler ve sıradan yurttaşlardır (Bollier, 2015: 130). Birbirinden çok farklı sınıflardaki insanlar, müşterekler siyaseti bağlamında bir amaç uğruna bir araya gelmektedirler, bu amaç ise neoliberal küreselleşmenin acımasızca piyasalaştırdığı müşterek varlıkları bu kıskaçtan çekip kurtarmaktadır.

Müştereklerin toplumsal hareketler ile olan ilişkisinin nasıl olduğunun ortaya konulması teorik bir tartışmaya dayanmamaktadır, zira Ostrom müşterekler ile toplumsal hareketler arasındaki bağı tam olarak koymamış müştereklerin sürdürülebilirliği üzerine düşündüğü kadar sermayenin gücüne karşın nasıl örgütlenilmesi gerektiğine değinmemiştir (De Angelis, 2012: 4). Dolayısıyla müşterekler siyasetinin bir toplumsal hareket olarak kavramsallaştırılması teorinin değil pratiğin işi olacaktır.

> "1990'ların ortalarındaki Zapatista hareketinden 2011'deki İşgal Et hareketine kadar son 20-30 yılda meydana gelen toplumsal hareketlerin git gide daha açık biçimde ortaya koyduğu şudur: hareketin belirli bir parçası tarafından ortaya atılan alternatiflerin hepsi -ister mikro ister makro ölçekli, katılımcı bütçelerden, sosyal harcamaların merkezi devletçe yeniden düzenlenmesine, yenilenebilir enerji kooperatiflerine, özyönetim fabrikalarına, suç kapsamında olmayan siber-aktivizme, çitlemelerin tehdit ettiği bir nehir yatağındaki toplulukların savunusuna, halk meclislerine ve özyönetimci kamusal meydanlara kadar bütün alternatifler- bir şekilde *müştereklerin* herhangi bir biçimine, yani kaynakların *paylaşıldığı* ve paylaşım kurallarını o topluluğun, çoğunlukla da katılımcı ve kapsayıcı demokrasi temelinde kurulmuş yatay toplumsal ilişkiler aracılığıyla belirlediği, farklı faaliyet ölçeklerinde yer alan toplumsal sistemlere dayanmaktadır. Müştereklerin bu iki unsuru, değer sistemleri sermayenin değer pratiğinden oldukça farklı somut yaşam pratikleri aracılığıyla hayat bulur, ki bu yaşam pratikleri müşterekler sistemini sürdüren ve biçimlendiren gerekli toplumsal gücü geliştirir ve yeniden üretir. Müştereklerin barındırdığı ve müşterekleri yeniden üreten bu toplumsal emek ve buna karşılık gelen işbirliği biçimleri de 'müşterekleştirme' dediğimiz sürecin ta kendisidir" (De Angelis, 2017: 263).

Toplumsal hareketler ile müşterekler arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman birbirinden ayrı toplumsal sistemleri içeren ayrı tarzlar olduğu söylenebilir (De Angelis, 2012: 16), fakat toplumsal hareketler ve müşterekler siyaseti birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Zira toplumsal hareketler reaksiyoner bir şekilde kitleleri eyleme geçiren bir sistemler bütünüdür ancak alternatif çözümler üretemezler sadece kitleleri harekete geçirebildikleri kadar önemlidir ve bu harekete geçmenin sonunda başarım kazanıldığı takdirde nasıl bir yol izleneceğine dair planları yoktur. Ancak müşterekler siyaseti bu alternatif hareketlerin sonunda gerçekleşecek olan çözümlerin siyasi aklı ve planıdır. "Toplumsal hareketler, kendilerinin parçası olan yaşamlarını ve toplumsallık biçimlerini yeniden üreten müşterekler temeli olmadan kurulamaz" (De

Angelis, 2012: 17). Dolayısıyla toplumsal devrim süreci toplumsal hareketleri ve müşterekleri bir araya getirmeli, toplumsal hareketlere katılanları iştirakçi, iştirakçileri de toplumsal hareketlere katılabilecek protestocular yapmak durumundadır (De Angelis, 2012: 18). Ancak önemli olan müştereklerin mi yoksa toplumsal hareketlerin mi öncelikli olduğunun ortaya konulması değil, örgütlenme sorununun bu iki kavramın nasıl bir arada tutulacağı üzerine odaklanmasıdır. Müştereklerin yeniden üretimi iktidar ilişkileri ve sermaye açısından önemlidir, bu yüzden yeni bir örgütlenme biçimi ikisini birden dikkate almalıdır. Ancak De Angelis'e göre sermaye müşterekler ve hareketlerin tahakküme alınması ya da etkisiz kılınması için farklı yollar deneyebilir; hareketleri kriminalize edebilir, katılan eylemcileri cezbetmek için bir takım piyasa aktörlerini kullanabilir ve bireyin var oluşunun ön koşulu olan yeniden üretim araçlarını karşılayabilir. Bu gibi önlemlere karşılık ise müşterekler siyasetinin yapması gereken; kriminalize olmaya karşı müştereklerin genişletilmesi ve aralarındaki ilişkilerin meşrulaştırılması, paylaşmanın, karar vermenin değerinin artırılması ve metalaşmamış yeniden üretim alanlarını genişletmektir. Son madde müşterekler örgütlenmesinin temelidir, bu temeli bedenlerimiz oluşturur (De Angelis, 2012: 18-19). Bu öneriler sayesinde sermayenin gücüne karşılık toplumsal hareketlerin desteği ile müşterekler siyasetinin örgütlenmesi tabana yayılabilir.

Müşterekler üzerine ortaya çıkarılan tezlerden biri müştereklerin Marx'ın belirttiği ve yukarıda değindiğimiz sermayenin kapitalist anlamdaki ilk birikimi ile mülkiyetin çitlenerek özelleştirilmesi süreci olarak günümüzde de neoliberal kapitalizmin çitlemelerinden nasibini aldığı bu sebeple müşterekler siyasetinin temelinde çitlemelerin modern halinin yer aldığıdır. De Angelis'in de belirttiği üzere müştereklerin çitlenmesi, kapitalizmde zorunlu bir olgudur, birikim sadece Harvey'nin belirttiği 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' olarak değil, yaşamın yeniden üretilmesinin alternatif yollarına da el konulması ve toplulukların yıkılması şeklinde de gerçekleşir (De Angelis, 2012: 5).

De Angelis'e göre müştereklerin sorunlara karşı getirdiği çözüm önerileri bazı durumlarla sınırlıdır, özellikle her toplumun farklı kültürlerinin olması ve hangi kaynakların müşterekleştirmeye izin verdiği farklılık göstermektedir. Bu bağlamda müştereklerin alternatif toplumsal sistem kurması için illa sıfırdan kurumların

oluşturulması gerekmez, var olan alanlara yayılarak ve buraları dönüştürerek de hayatına devam edebilir. Bu şekilde bir ilerleme sağlanması müştereklerin bulunduğu yerel güçlerle uyumsuzluk yaşamalarını ve ayrı düşmelerini beraberinde getirir (De Angelis, 2012: 12-13). Bu durum Lefebvre'nin kapitalizmin başarısının arkasında yatan nedenler ve bu başarıyı egale etmek için gerekli olan alternatif sistemin yaratılması konusunda ortaya koyduğu öneriyi desteklemektedir. Buna göre kapitalizmin krizlerinden kurtulmak için var olana mekâna yayılması gibi müşterekler siyasetinin işleyişi de var olan mekâna yayılmalı ve bu mekânı kendi doğruları uyarınca dönüştürmelidir. De Angelis ve Harvie'nin müşterekler üzerine tanımı ise şu şekildedir "müşterekler, mevcut kaynakların bir kullanıcılar/üreticiler topluluğu tarafından paylaşıldığı, bu kaynakların kullanım ve üretim tarzlarına, dağıtımına ve dolaşımına da bu kullanıcı/üreticilerin demokratik ve yatay yönetim biçimleri ile karar verdiği sosyal sitemleri ifade eder" (De Angelis, Harvie, 2017: 105).

Kapitalizm karşıtı müşterekleri tanımlamanın da bazı sorunları mevcuttur, zira piyasa için üretim yapan müşterek alanlar da olabilmektedir. Balık yetiştirme çiftliğinin sadece piyasaya sürdüğü ve karşılığında yüksek miktarda kâr elde ettiği alanlar olabilmektedir (Federici, Caffentzis, 2014: i98). Bu bağlamda müşterekler siyasetinin temelini oluşturan mantık müşterek mekânlarda yaratılan ürünlerin kâr güdüsü olmadan, kullanım değeri ile el değiştirmesidir. Müşterek mekânın mülkiyetinin kimde olduğu değil müşterek mekân üzerinde elde edilen ürünün hangi koşullar altında mübadele edildiği önem kazanmaktadır. Federici ve Caffentzis için bu noktada önemli olan müştereklerin toplumsal ilişkileri dönüştürmesi ve kapitalizme bir alternatif olmasıdır, ancak müşterekler sadece neoliberalizme karşı bir engel ya da komünal yönetim değil bundan daha fazlasıdır. Kapitalizm karşıtı müşterekler yeniden üretim koşulları üzerinde kontrolün geri alındığı özerk alanları ve çitlemelere karşı gelinerek piyasadan ve devletten kopuşu ortaya koyan temeller olarak görülür. Bu durum Ostrom'un kamu ve özel sektöre olumlu anlayışından uzaklaşılarak müştereklere Marksist anarşist bir yapı kazandırır, böylelikle kendi kendini yöneten ve insanların ihtiyaçlarının karşılanması için örgütlenmiş eşitlikçi bir toplum yaratılır (Federici, Caffentzis, 2014: i100-i101). Ancak bu ekolün daha önce belirtildiği üzere müştereklerin kriminalize edilmesi bakımından dezavantajları vardır. Kriminalize

olmaya teşne bir yapıya sahip olması sebebiyle anarşist hareketler müşterekler siyasetinin meşruiyetini tehlikeye sokabilmektedir. Bu ekolün kilit olan özelliği ise burada yatmaktadır, kamu ve özel sektörden görece özerk bir yapıda olup denetime açık olmaktan ziyade kendi kendini yöneten otonom bir yapıda kalınması tercih edilmektedir. Bu anlayışın müşterekler yaklaşımı ise bazı özellikleri barındırır:

1. Müşterekler verili değildir, üretilmesi *gerekir*. Müşterekler yalnızca yaşamlarımızı müştereklerşe üreterek oluşturulabilir. Buradaki özellik bu ekole göre müştereklerin maddi varlıklar değil, toplumsal ilişkiler ile kurulan pratikler olmasıdır.
2. Müşterekler ortak zenginlik içermelidir. Bu zenginlik alanlarının özelliğinin ise ticari olmayan amaçlar için kullanılan topraklar, ormanlar, su kaynakları, kentsel mekânlar olmalardır.
3. Müşterekler topluluk gerektirir. Müştereklerden yararlanan herkesin müşterek olan kaynağa katkı veriyor olması gerekir.
4. Yeniden üretim araçlarına eşit erişim ve eşit şekilde gerçekleşecek karar alma süreçleri müşterekler siyasetinin temelini oluşturmaktadır. (Federici, Caffentzis, 2014: i101-i102).

3.3. TÜRKİYE'DE MÜŞTEREKLER SİYASETİ

Türkiye'de müşterekler siyasetinin görünürlüğünün artması neoliberal kapitalizmin etkisinin iyice arttığı 2000'li yıllarda olmaya başlamıştır. Dünya genelindeki küreselleşme karşıtı hareketler başta olmak üzere ortaya çıkan birçok toplumsal hareket müşterekler siyasetinin uygulanabilirliğini arttırma açısından zihin açıcı olmuştur. Türkiye'nin kitlesel olarak müşterekler siyaseti ile tanışması tüm dünyayı saran *Occupy Movement* rüzgarının ardından 2013 Haziran'ında gerçekleşen kitlesel eylemler ile olmuştur. Bu eylemler sırasında müşterek varlıkların korunması, gelecek vaat eden siyasal bir araç olarak kullanılabilirliği, sürdürülebilirliği üzerine çok miktarda forumlar düzenlenmiş, bu bağlamda dayanışma ağlarının sağlandığı bazı çatı örgütlenmeler kurulmuştur. Müşterekler siyasetinin toplumsal hareketler ile olan ilişkisini Lefebvre'nin *şehir hakkı* kavramı üzerinden de okumak mümkündür. Zira

şehir hakkı kapsamlı bir kavram olarak su hakkından, eğlence hakkına, boş zaman hakkından iş gücünün yeniden üretimi hakkına kadar farklı alanları kapsayabilir. Ancak başta belirttiğim üzere müşterekleri sadece doğal müşterek kaynakların korunması ve müşterekleştirilmesi üzerinden tartışmak eksik olacaktır. Bu bağlamda Türkiye açısından da müşterekler iki başlık altında toplanarak doğal varlık olan müşterekler olarak ekolojik müşterekler ve toplumsal varlık olan müşterekler olarak ayrılmalıdır. Ekolojik müşterekler olarak Türkiye tarihinde son dönemde termik santraller ya da HES (Hidroelektrik Santralleri) olarak bilinen, özellikle Karadeniz bölgesindeki halkın kullandığı doğal su kaynaklarının özelleştirilip, çitlenmesi üzerine geliştirilen toplumsal eylemler üzerinde şekillenmektedir. Bu hareketler müşterekler siyasetini ilgilendirdiği kadar Türkiye'nin ekolojik siyasi tarihini de ilgilendirmektedir, yeşiller siyaseti çizgisinden yapılacak eylem çeşitlerinin de bu müşterekleştirme mücadelesi etrafında şekillendirilmesi mümkündür. Bir diğer unsur olan toplumsal müşterek varlıklar Türkiye'nin müşterekler deneyimi açısından günümüz itibariyle daha fazla göz önündedir, özellikle 2013 yılı sonrası ortaya çıkan toplumsal eylemler kentsel müşterekler üzerine gerçekleşen neoliberal kapitalizmin özelleştirme saldırılarından dolayı ortaya çıkmıştır. Kentsel müşterekler dediğimizde anlamamız gereken özelleştirilerek çitlenilmeye çalışılan parklar, meydanlar, hafıza mekânları, kentlerdeki âtıl mekânlar gibi daha çok mekânın müşterekler ile olan ilişkileridir. Bir diğer toplumsal müşterek ise kuşkusuz emektir. Emek toplumsal olarak üretilen bir varlık olarak korelasyonu olan bir süreçtir, emek gücüne sahip olan işgücü ürettiği emek ile toplumun ayakta kalmasını sağlamakta, gelişmesini ve kalkınmasını devam ettirmektedir. Aynı şekilde bu emeğin yeniden üretimi için de başka bir emek gücünün ürettiği tüketim araçlarına ihtiyaç duyan bir yapıda olmasıyla yeni emek süreçlerini yaratması bakımından önemlidir. Bu bağlamda neoliberalizmin esnek üretim tarzı ile olan sıkı ilişkisi son dönemde emeğin giderek daha sert koşullarda piyasalaşmasına, bireylerin kendilerini bir şirket gibi pazarlamak için birbirlerini alt etmeye çalışmalarına, mekân içerisinde bulunma vaktini metalaştırarak satacak mekân bulamayan işgücünün de *freelance* olarak tabir edilen, serbest şekilde güvencesiz, sendikasız bir üretim süreci içerisinde yer almaya başlamışlardır. Emeğin bu şekilde metalaştırılarak piyasalaştırılması da müşterekler siyasetinin konuları arasında sayılabilir. Son olarak gelişen küreselleşme ile birlikte metalaşabilme

kapasitesi taşıyan her varlığın piyasalaşması ve endüstri haline gelmesi kendisini eğlence hakkı bağlamında da gösterir. Başta kültür, sanat, spor gibi alanlar olmak üzere endüstriyelleşme müşterek olan bu kavramları da piyasalaştırmıştır. Bu bağlamda müşterekler siyasetinin Türkiye'de nasıl etki bıraktığını teorik olarak değil pratik olarak örnek olayların üzerinden incelenmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyim, bu sebeple ilk olarak ekolojik müşterekler üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Ekolojik Müşterekler

Türkiye'de doğal varlık olan müştereklerin anlaşılabilmesi için ekolojik müştereklerin araştırılması gerekmektedir, bu bağlamda Türkiye'deki ekolojik siyasal hareketlerin eylemliliklerinin yoğunlaştığı dönem olarak 1980 neoliberalizm dalgalarının önemi aşikardır. Kent merkezli ekolojik kriz bu dönemlerde görünür olmaya başlamış; Gökova Termik santrali, Yatağan, Ankara Güvenpark'ın otoparka dönüştürülmesi projeleri ve bunlara karşı geliştirilen yerel eylemler ekolojik sorunları kamuoyunda görünür yapmıştır. Türkiye'de yeşil hareket sosyalizm mücadelesi ile beraber seyir aldıktan sonra 1990'larda bu mücadeleden kurtulmaya çalışmış, ancak 90'lı yıllardan sonra daha çok nükleer karşıtı eylemlerin bir araya getirdiği hareketler olarak dağınık kalınmıştır. Bu hareketler içerisinde en önemlisi Bergama'da altın madenciliğine karşı yapılan eylemlerin uluslararası yankı bulması ve köylü hareketi haline dönüşmesiyle olmuştur. Ancak mücadele temelinde sınıfsal değil ekolojik bir mücadele olarak örgütlenildiği için sonuçta ekolojik hareket ile köylü hareketi arasında yeterli bağ kurulamamıştır (Özlüer, Turhan, Erensü, 2016: 17-21).

> "Türkiye'de 90'lı yıllardan sonra gelişen ekolojik kriz karşısında profesyonel çevrecilik, sivil toplumcu bir hatta oturmuştur. Kendini siyasetin merkezine koyar. Diğerleri, yakınlıkları ve ötekileri vardır. Bununla birlikte kendini çevreci olarak adlandıran kimi yerel gruplar ise böylesine bir ideolojik eksenden beslenerek kendilerini 'çevreci' diye adlandırmaz. Türkiye'de yeşil hareketi doğa korumacıları, çevrecileri, ekolojistleri, yeşil ve sol eğilimden gelen yapıları kapsayan bir çatı örgütlenmesinin adı değildir. Türkiye'de yeşiller siyaseti, ekoloji mücadelesinin yerelde filizlenen çeşitliliğini, farklılığını temsilden uzak bir tür seksiyondur. (…) Türkiye'de ekoloji hareketleri yatay örgütlenmelerini tamamlayabilmiş değildir. Küçük ve zayıf pek çok ekoloji hareketi birbirinden habersizdir" (Özlüer, Turhan, Erensü, 2016: 27).

Türkiye'de ekolojik hareketler 2000'li yıllarla birlikte kırda ve kentlerde yaşanan toplumsal mücadeleler ile birlikte artışa geçmiştir. Bu mücadelelerin başında kırsal bölgelerin su kaynaklarının özelleştirilip HES'lere dönüştürülmeye başlanmasıyla bu bölgelerde yaşayan yerel halkların müştereği olan su kaynaklarını korumak için başlattıkları eylemler olarak popüler gündemin ön planına çıkmıştır. "Başta hidroelektrik santraller (HES'ler) ve madencilik olmak üzere ekolojik tahribata yol açan iktisadi faaliyetlere karşı yürütülen, şirketleri sosyal medyada teşhir ve boykot eylemlerinin yanında, köylülerin aktif örgütçü ve katılımcısı olduğu çadır kurma ve iş makineleriyle şantiye alanlarını tahrip etme" (Doğan, 2014(1): 75) gibi eylemler gerçekleştirilmiştir. "Türkiye'de su hakkı mücadelesi 1990'larda Ilısu Barajı'na ve Fırtına Vadisi'ne yapılması planlanan HES'e karşı direnişlerle görünür hale gelip, Karadeniz başta olmak üzere ülkenin dört yanında cereyan eden toplumsal hareketlere dönüştü" (İlhan, 2015: 260).

Bu toplumsal hareketler çeşitli internet mecralarında da platformlar aracılığıyla örgütlenmeye başladı, bu platformların başında da 'Derelerin Kardeşliği Platformu' (http://www.arkitera.com/, 2017) gelmektedir. Bu platform su hakkından yola çıkarak başta Karadeniz olmak üzere müşterek su alanlarında yapılması planlanan özelleştirmelerin karşıtında yer alarak toplumsal hareketlerin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Bir diğer önemli platform ise 'Karadeniz İsyandadır' platformudur. Karadeniz'de gerçekleştirilen birçok HES, termik santral ve ekoloji karşıtı özelleştirmelere ve yapılara karşı savunma gerçekleştirmektedirler. Kendilerini tanıttıkları bildiri ise şu şekildedir:

> "Hidroelektrik Santrali (HES) projelerinin ilk girdiği vadilerden biri olan Rize Çayeli Senoz Vadisi'nden gençler, vadilerindeki tahribatı kamuoyuna duyurmak için 2009 yılının kasım ayında Üsküdar'da bulunan Karadeniz Elektrik A.Ş önünde eylem yapar. Eylemde Karadenizliler ve birçok ekoloji grubu bulunmaktadır. Eylemin değerlendirilmesinde Karadeniz'de sürdürülen talan ve rant projelerine karşı ulaşılabilen her alanda özellikle büyük şehirlerde mücadelenin yükseltilmesi ve sesinin duyulur hale getirilmesi noktasında karar verildi. Bu amaçla 25 Aralık 2009 tarihinde yapılan anonim bir çağrıyla 1. Karadeniz Formu toplandı. Bu forumda büyük çoğunluğu Karadenizli olan insanlar, Karadeniz İsyandadır Platformu'nun kurulmasına karar verdiler. Karadeniz İsyandadır Platformu, konuyla doğrudan ilgili ve duyarlı bireylerin bileşiminden oluşan bir platformdur. Kolektif şekilde karar alır. Çalışma şekli gönüllülerden oluşur. Genel olarak Karadeniz'in özel bir eko-sistemler

> topluluğunu barındırdığının farkındalığıyla hareketle doğal yaşamın korunmasını sağlamak amacıyla tüm yıkıcı, yok edici, kirletici ekonomik ve kültürel faaliyetlere karşı çıkar. Tahribatların durdurulmasına yönelik çaba sarf eder. Platform; iktidara karşı duruşunun referansı ne olursa olsun ekolojik yıkıma karşı verilen doğa ve yaşam mücadelesinde tarafını doğadan yana belirleyen tüm kesimlerin ortak hareketinin zorunlu bir ihtiyaç olduğunu düşünür ve buna göre hareket eder" (http://karadenizisyandadir.net, 2017).

Bu bağlamda müşterekler siyasetinin mekân ile olan ilişkisine bakmak zihin açıcı bir hal almaktadır. Harvey, "çoğu toplumsal hareketin mekândan çok mahalle hâkim olabilmesi, mahal ile toplumsal kimlik arasında potansiyel bir bağa güçlü bir vurgu yapar" der (Harvey, 2012b: 337). Burada Harvey'in bahsetmek istediği aslında mekânın toplumsal hareketlerin dinamiğine olan etkilerini ne şekilde etkilediğidir. Burada tartışmamız gereken 'içine doğulan mekân' ile 'sonradan üretilen mekânın' toplumsal hareketlerin işleyişinde nasıl bir rol oynadığıdır. Bu bağlamda yerel mekânlarında kurulan derelerini özelleştirmelerin elinden almak için uğraşan halk kitleleri, içine doğdukları mekânın savunusunu yapmaktadır. Bu mekân onların müşterek alanı olarak onlara hem bir kimlik hem de yaşamsal bir ortam sağlamaktadır. Geçim kaynaklarının bulunduğu, barınma ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladıkları mekânın neoliberal kapitalizmin çitlemeleriyle ellerinden alınmaları burada yaşayanların yaşamlarının da elinden alınması olduğu gibi su hakkı, kent hakkı gibi haklarından da mahrum kalmalarını beraberinde getirir. Dolayısıyla içine doğulan mekânlarda gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi ekseninde şekillendirilmesini beklemek doğru olmayacaktır, zira bu mekânlarda her türlü sınıf aidiyeti yaşayan birey gerçekleşecek olan ekolojik zararlardan mustarip olacaktır. Diğer taraftan sonradan üretilen mekânların içerisinde gerçekleşen toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi içerisinde gerçekleştirilme olasılığı daha yüksektir. Sonradan üretilen bir mekân olarak verebileceğimiz örnek su müştereklerinin olduğu yerlerdeki kurulması planlanan tesislerin inşaatlarında çalışacak olan işçi sınıfının çalışma mekânlarıdır. Bu işçilerin bölgede gerçekleştirilecek olan inşaatlara ekolojik zarar vermesinde rağmen sınıf bilinci içerisinde karşı çıkmaları olanaksızdır zira o inşaat yapıldığı sürece emeğini metalaştırıp sermaye sahibine satabilecektir. Dolayısıyla iki farklı toplumsal sınıfın yer aldığı bir mekânda iki sınıfı beraber şekilde eyleme geçirme kapasitesini sağlamak mümkün olmayabilir. Ancak sonradan üretilen

mekân içerisindeki iş gücü ile alakalı olan sorunlarda da bu sefer bu mekân içerisinde çalışan emek sahibi bireylerin hoşnutsuzluğu farklı bir toplumsal hareket ilişkisi doğurması olanağına sahiptir.

Ekolojik müştereklere karşı sermaye birikiminin başlattığı bu talan hareketine 2009 yılında Gerze'de yapılması planlanan termik santral projeleriyle devam edilmiştir. Ancak Gerze halkı santralin yapılacağı Yaykıl köyünde çadırlar kurarak termik santrallerin yapılmasını istemediğini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Geceli gündüzlü nöbetler tutularak termik santral yapmak isteyen şirketin, müşterek mekânlarının dışarısına çıkmasını talep etmişlerdir. İlçelerinde termik santral kurulmasını istemeyen Gerze halkı; 'Yeşil Gerze Çevre Platformu' (YEGEP) çatısı altında örgütlenmiştir. Bu arada Gerze halkının Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na yaptığı başvuru ile Çevresel Etki Değerlendirilmesi (ÇED) sürecine girildi (Erdem, 2016: 227-230). Bu süreç öncesinde santrali yapmayı planlayan şirket ÇED sürecine girmeden bu işi bitirmeye çalışsa da Gerze halkının yoğun hukuk mücadelesi sonucunda müştereklerini korumak için yaptıkları mücadele başarı ile sonuçlandı. Gerzelilerin termik santral istememelerin temelinde aslında temiz çevrede yaşama talepleri yer almaz, aksine termik santralin bulundukları bölgenin müşterek tarımsal geçim kaynaklarını etkileyecek olmasından dolayı karşı çıkmaktadırlar. Mücadeleleri içine doğdukları mekânda kendilerine yaşamsal mekân açma mücadelesidir (Erdem, 2016: 234).

Bir diğer HES karşıtı mücadele ise 2010 yılında Kastamonu Loç Vadisi'nde gerçekleştirilmiştir. Süreç Gerze'de olanlar ile aynı doğrultuda yürümüş HES'lere karşı 'Loç Vadisi Platformu' kurulmuştur. "Köylülerin HES'e ve taşocağına karşı açtıkları davada, karşı çıkma nedenlerinin başında "alandaki 220 bin metrekare alanda yer alan bütün ağaçların kesilmesi, bölgedeki yeşil otların bitirilmesi, toprağın betonla kapatılması" (http://www.locvadi.com,2017) konu edilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının ve halkın mücadelesi sonucu bilirkişi raporunun ekolojik sisteme zarar vereceği yönündeki kararı sonrası danıştay kararı ile yapılması iptal edilen proje son günlerde tekrar gündeme gelmiştir (https://yesilgazete.org/, 2017). Bu örneklerde olduğu gibi su hakkı çerçevesinde su müştereğinin korunması amacıyla başka şehirlerde de mücadeleler olmuştur. Rize'nin Fındıklı ilçesinde HES bilgilendirme

toplantısı için gelen şirketi halkın kovaladığı, Çanakkale'de Kirazlıdere termik santraline halkın yoğun karşı çıkması sonucu bakanlık tarafından onay verilmediği başarılı örneklerin yanı sıra yine Rize'de yaklaşık 300 bin kişinin içme suyu ihtiyacını karşılayan Andon içme suyu tesisleri üzerine HES yapılmıştır (https://yesilgazete.org, 2017).

Son olarak toprak müşterekleri üzerindeki sermayenin tahakküm yarışına örnek Manisa'nın Yırca köyünde 2014 yılında bir şirketin bu alanda termik santral yapmak istemesiyle başladı. Şirket bu santrali yapabilmek için köylünün geçim kaynağı olan zeytin ağaçlarından yaklaşık 6 bin kadarını keserek işe başladı. Bunun üzerine Türkiye gündemine gelen Yırca köylüleri müşterek alanlarını neoliberal kapitalist sermayeye bırakmamak için kitlesel eylemlere başladı, başta *Greenpeace* olmak üzere farklı sivil toplum kuruluşlarının da desteğiyle bu bölgedeki santral projesi de rafa kaldırılarak müşterek toprak köylülerin kullanımına bırakıldı (http://www.yesilist.com, 2017). Bir diğer örnek ise İzmir'in Foça ilçesinde ortaya çıkan başka bir platform olan FOÇEP'in (Foça Çevre ve Kültür Platformu) Aliağa'da kurulması planlanan termik santrallere ve enerji üretim şirketinin Aliağa ve Foça'yı bu santrallerin ürettiği tüf ve cürüflerin depolama alanı olarak kullanmasına karşı çıkmasıdır. FOÇEP'in gerçekleştirdiği mücadele Foça'nın antik kent olmasıyla tarih bakımından, Akdeniz foklarının yaşam ve koruma alanı olmasıyla da yaşamsal müştereklerin korunması açısından bu etkilerden uzakta tutulması açısından önemlidir. Platform kendisini oluşturma amacı olarak: "Ulusal ve yerel düzeyde insan sağlığına, çevre, doğa ve kültüre yönelik tehditler karşısında, bölgemizdeki duyarlı yurttaşları bir araya getirmek, bu politikalara karşı resmi kurum, kuruluş ve söylemlerden bağımsız, sivil bir demokratik inisiyatif, baskı grubu oluşturmak" olduğunu açıklamıştır. (http://focep-blog.blogspot.com.tr/, 2017)

Tüm bu örnekler Türkiye bağlamında gerçekleştirilen ekolojik müşterekler siyasetinin, müşterek kaynak alanlarının son dönemde artan neoliberal kapitalizmin özelleştirme açlığının ve sermayenin aşırı birikiminden dolayı ortaya çıkan artığın kırsal alanlara yayılarak enerji kaynakları üretilme iddiasıyla rant elde etme projelerine karşı duruş ve bir alternatif yol olduğu gözlemlenmektedir. Ancak şimdiye dek bu hareketler var olan müşterek mekânların savunusu şeklinde gerçekleşmiştir, önemli

olan gelecekte bu siyaset şeklinin sürdürülebilirliği açısından bu müşterek olan mekânların kullanım değeri temelinde şekillendirilip yerel halkın uzun vadeli kazanımlarının elde edileceği toplumsal bir mekâna dönüştürülmesidir. Lefebvreyen mekân üretimi anlayışının gereği olarak sermaye birikiminin yayılmasıyla soyut bir mekân olarak planlanan bu alanların kapitalizmin tahakkümünden kurtulmasının yolu sermayenin elinden kurtulduktan sonra yeniden kullanım değeri temelinde üretilmesidir. Bu üretimin müşterekler açısından gerçekleştirilmesini ve müşterekler siyasetinin sürdürülebilirliği olarak mekân üretiminde müşterekleri kullanmanın örneğini en iyi şekilde toplumsal varlık olarak müştereklerin kullanılmasında görmekteyiz. Toplumsal varlık olarak müşterekleri üç başlık altında incelemek mümkündür; kentsel müşterekler, emek müşterekleri ve kültür müşterekleri.

3.3.2. Kentsel Müşterekler

Türkiye'deki kentsel müştereklerin görünürlüğü de 2013 Haziran'ından sonra artmış ve ardından gerçekleştirilen mahalle forumlarında, platformlarda, dayanışma örgütlerinde üzerine düşünülen ve daha fazla popüler olan kavramlar arasında yer almıştır. Sermayenin aşırı birikiminin Harvey'in de belirttiği gibi şehirlere doğru kayması (Harvey, 2012a) özellikle 2000 yılından sonra artan küreselleşme ile birlikte kapitalizmin mülksüzleştirme yolu ile bu mekânları massetmesine neden olmuştur. Sermayenin şehirlere bu denli saldırısı yoğun bir inşaatlaşma sürecini ve mutenalaştırmayı da artırmış, İstanbul Tarlabaşı gibi eskiden kentin merkezinde olan ancak alt sınıfların yaşadığı semtler kentsel dönüşümler ile boşaltılarak burada yaşayan insanlar çeperlere gönderilmiştir. Gelişen teknolojinin ve postmodernizmin etkisi ayrıca daha dar alanlara daha fazla insanı sığdırabilme hırsı kentlerin siluetlerini değiştirmeye başlamış, 1950'lilerin klasik apartmanları yerlerini dikey bir mimariye, camlarla çevrili kulelere bırakmıştır. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin büyük kentlerinde sürekli olarak binaların inşasıyla sermayenin mekânı dönüştürmeye çalıştırdığını görmek zor değildir. Bu sebeple 2000 sonrası dönemi artan özelleştirmelerin, TOKİ gibi kurumların hazine arazileri üzerinde imar hakkı kazanarak toplu konutlar inşa etmesinin sonucu olarak 'şantiyeler çağı' olarak adlandırmanın yanlış olmayacağı kanaatindeyim.

Şantiyeler çağının damgasını vurduğu son yirmi yıllık süreç içerisinde Lefebvre'nin dediği teorinin doğruluğu ortaya çıkmaya başlamış gibidir. Bu bağlamda kapitalizm girdiği aşırı birikim krizlerinden çıkmanın yolu olarak mekân üretmeyi seçmiş bu sebeple şehirleri dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönüşüm sadece binaların inşa süreçleri ile yaşanmamıştır; sermaye çitleyip dönüştürebileceğini ve metalaştırarak piyasalaştırabileceği her mekâna girmeyi arzu eder, bu mekân ister ucu sonu belli olmayan büyüklükteki dönüm dönüm araziler olsun ister küçük bir park ya da bahçe… Bu bağlamda neoliberal sermayenin bu vahşi saldırısına karşılık Lefebvre'e geri dönüp mekânın kapitalist üretimine karşın alternatif bir mekânın üretilmesine bakmak gerekir. Üretilecek bu mekânın özelliğinin müşterek bir mekân olarak toplumun bütün farklı kesimlerini içerebilecek, mübadele değerini değil kullanım değerini öncelleyecek ve gücünü de şehir hakkından alacak bir mekân olması gereğidir. Müştereklerin mekânla olan ilgisini ortaya koymak konusunda Stavrides: "Müşterekleştirme temelde kolektif özneleşmenin yeni biçimini yaratır. (…) müşterek mekânın üretilmesi ile insanlar kendilerini ve topluluklarını değiştirirler" (Stavrides, 2017: 246), diyerek mekânın müşterekler ile olan ilişkisini ortaya koymuştur. Diğer taraftan Chatterton'ın yaklaşımı da önemlidir. Ona göre müşterek belirli grupları geçindirmeyi sağlayan sınırlı varlıkları belirten mekânsal bir motiftir. Bu bağlamda müşterekler (tarlalar, köy meraları, ormanlar) onları kullanan iştirakçiler tarafından yönetilen coğrafi varlıklar anlamına gelir. Ancak sadece sınırları çizilmiş mekânlar değil hava, su, toprak gibi geniş alanlar da müştereklere dahildir. Dolayısıyla müşterekler olarak vurguladığımız kavram dinamik mekânsal pratikleri yansıtan müşterekleştirme pratikleridir. Farklı zaman ve mekân ilişkileri yoluyla üretilirler (Chatterton, 2017: 204-205). Chatterton'ın ortaya koyduğu düşüncenin temeli mekânsal adaletin müşterekler yolu ile sağlanabileceğinin kavranmasına yöneliktir, ona göre:

> "Kentsel mekânın üretiminin yeni yollarını bulmak, gündelik hayatta yeniden üretilen kapitalizme meydan okumanın temelini oluşturabilir. Kentsel müşterek ve dayandığı pratikler ve toplumsal ilişkiler, daha adil bir kent için ihtiyacımız olan tür bir siyasetin en saf ifadesi haline gelir" (Chatterton, 2017: 208).

Stavrides ise mekân yaratmanın müşterekler açısından önemini belirtirken mekânın müştereklerle iç içe bir kavram olduğunu belirtmiştir.

> "Örgütlü 'iştirakçilerin' inşa ve yaşam pratikleri içinden yeni bir tür mekân veya belki de 'icra edilen' veya 'uygulanan' yeni mekân biçimleri ortaya çıkmakta. Bu mekânı hem özel hem de kamusal mekânlardan ayrıştırabilmek için 'müşterek' adıyla kavramsallaştırabiliriz. (…) Müşterek mekân paylaşılan mekândır. Kamusal mekân, egemen bir gücün varlığıyla işaretlenmiş mekân olduğundan, insanlara belli şartlar altında 'verilmiş' mekân iken, müşterek mekân insanlar tarafından 'alınan' mekândır" (Stavrides, 2017: 242).

Bu bağlamda kentsel müşterekleri kent bostanları, hafıza mekânları ve boş vakit mekânları olarak ayırmak mümkündür, böylelikle bu müşterek mekânlara sahip çıkan ve buraları müşterekleştirerek kendi mekânlarını üreten bazı pratiklerden söz etmek gerekir. "Aynı çevrede yaşayan insanların kültürel ve medeni hayatını kafeler, meyhaneler, kitabevleri, bovling salonları, toplantı salonları vb. özel işletmeler geliştirir. Ve bunlar özel işletmeler olmalarına rağmen, tıpkı parklar veya sosyal merkezler gibi, müştereklerimiz olarak iş görebilirler" (Walljasper, 2015: 154). Buna göre bir mekânın müşterekler siyaseti için kullanılabilmesi o mekânın mülkiyetinin kime ait olduğu ile değil, o mekândan kimlerin nasıl faydalandığına göre düzenlenmektedir.

3.3.2.1. Kent Bostanları

Kent bostanlarının farklı tarihsel gelişimleri olmakla beraber en çok bilinenlerinden biri Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta ortaya çıkan *Liberty* ve *Victory* isimli bahçelerdir ve dönemin şartları gereği halkın kendi yiyeceğini kendisinin üretmesini amaçlayan kentsel yapılardır. Diğer bir görüşe göre ise kent bostanları yine bir Amerikan fenomenolojisi olarak ilk komünal bostan 1973'de Manhattan'da yaratılmıştır. Ancak yaklaşık son on yıldır bu olgu farklı bir hal almış ve değişik deneyimler yaşanmıştır. Bu alanlar daha çok komşuluğu, müşterek alanların yaratılmasını, kentleşmenin karşısına kamu ya da özel mülkten kurtarılmış alanlar olarak taze yiyeceklerin üretilmesinin amaçlanmasıyla tekrar ortaya çıkmıştır (Cangelosi, 2010: 6-7).

Türkiye'de bu anlayışın ilk örneklerinden biri 2003 yılında İzmir Balçova'da yaratılan 'Balçova Ekolojik Komşu Bahçesidir'. Bu bahçenin kuruluş amacı olarak

“giderek uzaklaştığımız doğayla tekrar bütünleşmek, çocukluğumuzdaki gibi doğal, hormonsuz ilaçsız sebze ve meyveleri günlük hayatımıza geri getirip gelecek kuşaklara aktarmak. (…) Kentte, mahalle aralarında nefes alınacak alanların çoğalmasına katkıda bulunmak” (http://www.balcovaekolojikkomsubahcesi.com) olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda ticari amaçlar gütmekten uzak bir hobi bahçesi halini almış ve yerel ihtiyaçlara karşılık verebilmesi için yaratılmıştır. Bahçenin en önemli özelliği kuruluşundan bu yana değişmeden endüstriyelleşmeden ve tarımsal ürünlerin genetiklerinin değiştirilmesinden kurtulmak ve betonarme bir kentin içerisinde hem ekolojik tarım yapmayı hem de nefes alınabilecek bir alan yaratmayı amaçlamasıdır:

> “Balçova Ekolojik Komşu Bahçesi, yaşamaya değer bir dünya ve gelecek istiyorsak herkesin yapabileceği bir şey vardır diyerek semt sakinlerince kuruldu. 2003 dönemi Balçova Belediye Başkanı Ali Ihsan Ülker’in izniyle ve Belediye Encümeninin aldığı karar ile şu anda yurtdışında yasayan ama çocukluğunu İzmir’de geçirmiş olan benim ve annem Sema Altan öncülüğünde, Ekoloji ve Permakültür dersleri veren Avustralyalı Seed International eğitimcileri Evan ve Morag rehberliğinde bir ekolojik workshopla başlayan süreç sonunda yoktan var edildi ve doğayı seven, önemseyen başka bahçe gönüllüleri ya da dağcılık yapan birçok insan tarafından da benimsendi. İzmir’de yeşil alanlar hızla yok edilirken bir vaha niteliği taşıyan Bahçe’de sayıları şu an 40’a varan semt sakini katılımcı 13 yıldır sürdürülebilir ekolojik tarım yapıyor” (https://yesilgazete.org/, 2017)

Bahçenin önemli özelliği belediyeye ait bir araziyken böyle bir müşterek amaç uğruna belediyenin de destek vermesiyle yerel halkın kullanımına açılmış olmasıdır. Böylelikle Ostrom’un da belirttiği gibi müşterek bir alanın yönetilmesinde dışarıdan güçlerle de ittifak yapılabileceğinin örneği gösterilse de son dönemde belediyenin baskılarıyla bu alan da kentsel rant uğruna ortadan kaldırılmak istenmektedir. Kentin içerisinde müşterek bir mekân yaratılarak, kentin nefes almasını sağlanması sermayenin kâr aracı olarak kullanılmak üzere temellük edilmek istenmekte ve buna karşı olarak da internette imza kampanyası başlatılmıştır.

Kent bostanlarına verebileceğimiz bir diğer örnek ise Yedikule bostanlarında üretim yapanlarla dayanışma ağı kuran ve bu ağ sayesinde üreticinin ürünü aracı olmadan doğrudan tüketiciye ulaştırmaya çalışan bir kooperatif olan DÜRTÜK (Direnen Üretici Tüketici Kolektifi) vardır. DÜRTÜK’ün özelliği aslında örgütlenme açısından daha başarılı olması dolayısıyla tüketiciye ulaşma konusundaki

sürdürülebilirliğin olmasıdır. DÜRTÜK'ün de amacı müşterek kentsel bir mekân olan bostanlarda üretim yapmaya çalışan iştirakçileri, piyasanın hakimiyetinden kurtararak kullanım değeri temelinde alternatif bir hareket geliştirmesidir. DÜRTÜK'ün amacı, İstanbul ve çevresindeki tehdit altındaki yerel üreticilerle dayanışmanın sağlanması, uygun fiyata nitelikli gıdaya erişimin sağlanması, küçük çiftçinin varoluş koşullarının desteklenmesi ve alternatif bir ekonomi yaratarak ekolojik mücadelede yer alınması olmuştur. DÜRTÜK'ün özellikle benimsediği üç esas vardır:

1. "DÜRTÜK *gıda egemenliğini hayata geçirir*. Çünkü tohumdan sofraya gıdanın her aşamasının demokratik ve adil kurulmasını esas alır. Gıdayı üreten ve tüketen arasında doğrudan temas sağlamayı bu ikiliği aşmanın ve birlikte eylemenin aracı olarak görür. Küçük çiftçi tarımını ve gıda üretim-dağıtım-tüketim süreçlerinin yerelleşmesini destekler. Çiftçinin pazar koşullarına ve ekolojik yıkıma direnebilmesi için gıda talebini örgütlemeyi ve öngörülebilir kılmayı önüne koyar.
2. DÜRTÜK *dayanışmacı bir ekonomiyi esas alır*. Çünkü gıdanın üretim-dağıtım-bölüşümünün pazar koşullarına mahkûm olmadan örgütlenmesi için çalışır. Piyasa mantığının yerine, gıda süreçlerinde farklı grupların dayanışmacı ve birlikte hareketini koyar. Üretici ve tüketiciler arasındaki mesafeyi kısar ve piyasa yöntemlerini ortadan kaldırmaya gayret eder. Neyin, ne kadar, ne zaman üretileceğine görünmez piyasa güçlerinin değil bizzat gıda iştirakçilerinin karar vermesine dayanır. Kâr amacı yerine ekolojik denge ve sosyo-ekonomik adaleti önceler. Şirketleşmiş gıda üretimi ve dağıtımına alternatif bir gıda ekonomisini inşa eder.
3. DÜRTÜK *başka bir kent pratiğidir*. Çünkü kentlilerin adil, katılımcı ve ekolojik bir kenti kurmasının adımlarındandır. Kent içi ve çeperindeki gıda üretiminin mecra ve mekânlarına dair kararların kullanıcılar ve gıda paydaşları tarafından verilmesini savunur. Kentsel alanın kâra değil ihtiyaca yönelik kullanımını ve kullanım hakkı temelinde müşterekliğini esas alır. Kentliler arasında kolektif hareket ve dayanışmayı örgütleyerek, kentin dayanışmacı gıda mekânlarını üretir" (https://www.facebook.com/durtuk/, 2017).

Bu bağlamda DÜRTÜK'ün amaçladığı da kentsel müşterekler içerisinde alternatif bir mekân yaratarak, kapitalizmin karşısında bir mekân alternatifi olarak çıkmaktır. Burada kararların kolektif alındığı, ihtiyaçların ortak ekonomi içerisinde karşılandığı, iş bölümüne ve gönüllük esasına dayanan bir çalışma biçimi vardır, bu da müştereklestirilen alanların sürdürülebilirliği üzerine çok önemli bir pratiktir. Bostanlardan alınan ürünlere aslında aracı olan DÜRTÜK bu aracılık hizmetinden dolayı kâr elde etmeyi reddederken, üreticinin kazanmasını esas almaktadır.

Son olarak bakmamız gereken diğer kent bostanı İstanbul Cihangir'de yaratılan Roma Bostanı'dır. 'Bağa gel, bostana gel' sloganını benimseyen oluşum DÜRTÜK'e nazaran daha kendi içerisine kapanık ve üretimini de kolektif yardımlar aracılığıyla yapmaya çalışan bir kentsel müşterek mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu alan Cihangir'in değerli bir parselindeki ranta açık ve tek yeşil alan olma özelliğiyle kendisini göstermektedir. 1990'lı yıllardan beri sürekli olarak kentsel rantın temellük projelerine maruz kalmış ancak semt sakinleri tarafından yapılan direnişlerle günümüze kadar korunmayı başarmıştır. Roma Bostanı amaçlarını şu şekilde anlatıyor:

> "Aşamalı olarak planladığımız bostan projemizi devam ettiriyoruz. Nasıl mı? Roma Bostanı'nı, sürdürülebilir, dört mevsim ürün alınabilen bir "Gıda Ormanı"na ya da "Orman Bahçesi"ne dönüştürmek istiyoruz. Yani, bir bahçede farklı boylardaki ceviz, elma, akasya, erguvan gibi ağaçların arasında çalıların, onların yanlarında çeşitli otların olduğu, toprağın yer örtücülerle kaplandığı, ağaç dal ve köklerinin sarmaşıklar ile sarıldığı bir yer. Tüm bu farklı katmanlardaki türler birbirleriyle uyum içinde yaşayabiliyor. Doğal bir orman ekosistemini örnek alarak oluşturulmuş bu sistemde, kullanılan ağaçlar, gıda üreten, toprağa yarar sağlayan, yararlı böcekleri çeken, hayvanlar için önemli türlerden seçiliyor. Gıda ormanı ilk yıllarda bizim bakımımıza ihtiyaç duysa da belli bir zaman sonra doğal bir orman gibi, kendi kendine yeten bir sisteme dönüşüyor" (http://romabostani.org/, 2017).

Bu bostanın Yedikule Bostanlarından farklı aslında son tüketiciye ulaşan bir amaç taşımamasıdır. DÜRTÜK'ün öncülüğünü yaptığı müşterekleşme hareketi alternatif bir ekonominin yaratılmasına ve kapitalizme karşı mekânın üretilmesiyle başarı kazanabileceğini gösterirken Roma Bostanı daha çok kendi kendini yöneten bir anlayış içerisinde kent içerisinde nefes alma mekânı olması özelliği taşımakta, elde edilen ürünler bostanın üzerinde emek harcayanlar tarafından kullanılmakta, başka bir üreticiyle tüketicinin bağı kurulmamaktadır.

3.3.2.2. Hafıza Mekânları

Kentsel müştereklerin bir diğer önemli parçası kolektif belleğin yaratıldığı, yaşanmışlıkların yer aldığı hafıza mekânlarıdır. Nora için; "hafıza mekânları birçok boyuta sahip, buluşma yerleridir (…) tarih bunlarla oluşur; tarih, mekânların araçları, üretilişi ve işleyişini konu alır" (Nora, 2006: 10). "Hafıza mekânları kalıntılardır; bir başka geçmiş dönemin şahitleridir; mitlerini, kutsallıklarını kaybeden toplumun

ritüellerini, kutsallıklarını oluşturur. Hafıza mekânları modern dönemde oluşan topluluk hafızasının kaybı ile bağlantılıdır, ulusal ölçekte gruba bağlılığın sembollerini oluşturur" (Güler, 2014: 126). Bu semboller kentsel mekânda anıtlar, binalar, müzeler gibi somut kavramlar olabilirken aynı zamanda törenler, festivaller gibi gelenek görenek kavramlarını da barındırabilir. Burada değineceğimiz ise somut hafıza mekânlarıdır. Günümüzde her şeyin giderek piyasalaşması hafıza mekânlarını da etkilemiştir, hafıza mekânı olarak müzeler sermaye için kâr elde edilebilecek yerler halini almıştır. Bu mekânlara girerken kesilen biletlerden elde edilen gelirler, herkesin ortak değeri, müştereği olan tarihi metalaştırmaktadır diğer taraftan finansal sermaye sahibi olan bankaların kredi kartlarını 'müzekart' halinde yapması ve böylece yapılan alışverişlerden elde edilen puanlar ile de müzeye girişlerin indirimli olması ilginç bir durumdur. Hafıza mekânları, popüler kültüre kurban verilmekte ve rant getirmesi için sürekli değişime uğrayabilmesi ve tüketimin gündelik isteklerini yerine getirebilmeleri için unutturulmaktadır, ancak diğer taraftan nostalji ile de kâr sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durum sermayenin barındırdığı antagonist bir çelişkiye işaret eder. Ancak kentsel müştereklerin hafıza mekânları sadece müzelerden, parklardan ibaret değil aynı zamanda kolektif anıların yaşandığı, tarihsel olarak öneme sahip olan bazı mekânların da özelleştirme koşulları gereği hafıza mekânı statüsünden soyutlanıp birer kapitalizm mekânı haline dönüştürme çabaları da vardır. Sermayenin aşırı birikiminin kentsel mekâna kaydırılması ardından hafıza mekânları zamanla bu dönüşümün araçları olma özelliği taşımıştır. Bu mekânlardan ilki Kamp Armen'dir.

Kamp Armen, İstanbul Tuzla'da yer alan Gedikpaşa Ermeni Kilisesi Vakfı'nın 1962'de Ermeni çocukların yaz eğitimi için kurduğu bir kamp alanıdır. 21 yıl boyunca aralarında 2007 yılında suikasta kurban giden Agos gazetesi yazarı, gazeteci Hrant Dink'in de bulunduğu yetim ya da öksüz binlerce çocuğu yetiştirmiş, Ermeni cemaati için önemli bir hafıza mekânıdır. Mekânın üretimi bu çocukların hayata biraz olsun umut içerisinde tutunması ve kendi kimliklerini unutmadan yaşamaları için oluşturulmuştur.

> "Gidecek bir yeri olmayan yetim çocuklar için, uzun, sıcak yaz günlerini geçirebilecekleri bu beton bahçeden başka bir mekân yoktu. Kavurucu güneşin altında, o betonun üzerinde koşuşur dururlardı. Yazın köyüne gidebilen çocuklar ise Ermeniceyi unutmuş

> olarak geri gelir, her ders yılında yeniden başa dönmek gerekirdi. Çocuklar için yazları iyi vakit geçirebilecekleri uygun bir mekân yaratma düşüncesi böyle doğdu" (http://www.kamparmen.org, 2017).

Kamp Armen, Ermeni toplumu için sembolik değeri oldukça önemli bir yerdir, hatta mekân Ermeni cemaati dışındaki tanınırlığını da Dink'in bu kampta eğitim görmesinin öğrenilmesinden sonraki son zamanlarda yaşamıştır. Kamp Armen'in el konulma süreci ise 1979 yılında başlamıştır:

> "23 Şubat 1979'da Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kartal 3. Asliye Hukuk Hâkimliği'ne başvurarak, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi Vakfı'nın elindeki tapunun iptal edilmesini ve eski sahibine geri verilmesini istedi. Dört yıl süren davanın sonunda, mahkeme, kamp arazisinin vakfın elinden alınıp eski sahibine verilmesine karar verdi. Böylece, Sait Durmaz, 1962 yılında boş olarak sattığı araziyi, beş kuruş ödemeden, üstünde kurulu olan kamp tesisleriyle birlikte geri aldı. Ermeni Protestan Kilisesi Vakfı, yıllar önce her türlü yasal işlemi yerine getirerek satın aldığı malı, sanki çalmış gibi, eski sahibine iade etmek zorunda bırakıldı. Bin beş yüz çocuğun mutlu günlerinden geriye, terk edilmişliğin, ıssızlığın hüznü, camını çerçevesini yitirmiş bir harabe, paslanmış ranzalar, yaprakları sararmış bir okuma kitabı kalmıştı. Kampa el konması, Yargıtay'ın 1987'de yerel mahkeme kararını onaylaması ile tamamlanmış oldu. Eski sahibine dönen arazi, çok geçmeden başkalarına satıldı. Zaman içinde birkaç kez daha el değiştiren kamp, şu anda terk edilmiş ve harap bir vaziyettedir. Vakfın 2000'li yıllarda ve 27 Ağustos 2011 tarihli kararname kapsamında yaptığı iade başvurularının tümü reddedildi" (http://www.kamparmen.org, 2017).

Kamp Armen'in son sahibi olan Fatih Ulusoy'un 2014 yılında yıkım kararı almasından sonra bu mekân Ermeni toplumu için tekrar önemli hale gelmiş ve gün yüzüne çıkmıştır (Tan, 2014: 25). 2013 Haziran'ından sonra bu tür müşterek mekânlara yönelik gerçekleştirilen sermaye saldırılarına karşın duyarlı bir şekilde bekleyen sivil toplum örgütleri ve halk kitleleri Kamp Armen'in de yıkılmasına ve sermaye için kâr amaçlı bir yer haline gelmesine izin vermeyerek uzun süren işgal ve direniş hareketi başlatmıştır. Türkiye'nin farklı kesimlerinden de bu direnişe destek gelmiş, günlerce süren eylemler sonucunda Kamp Armen'in, Ermen Kilisesi Vakfı'na bağışlanacağı beyan edilmiştir (Tan, 2014: 24). 2015 yılında bu beyan gerçekleşmiş ve Kamp'ın eski haline dönmesi için belediyenin de yardımıyla çalışmalara başlanmıştır (http://www.hurriyet.com.tr, 2017).

Hafıza mekânlarının hepsinin sonu ne yazık ki Kamp Armen'de olduğu gibi mutlu sona ulaşamamaktadır. Bu mekânlardan bir diğeri Türkiye siyasal tarihinde iz bırakan 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi sonucu dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Adnan Menderes ve diğer önemli siyaset adamlarının yargılandığı ve sonunda sivil başbakanın askeri cunta tarafından idam edildiği bir hafıza mekânı olan İstanbul'da bulunan Yassıada'dır. Türkiye siyasi tarihinin demokrasi mücadelesi konusunda sembolik öneme sahip olan bu mekân yaşanılan olayların arkasından uzun süre boyunca kullanıma açılmamış sit alanı olarak korunmaya devam etmiştir, bu süreç içerisinde demokrasi müzesi yapılması da gündeme geldiyse de henüz gerçekleşmemiştir. Ancak son dönemde yapılan projeler ile birlikte Yassıada'nın sit alanı statüsü yerini imara açılan şantiye alanına bırakmıştır.

> "Demokrasi ve Özgürlükler Adası' projesiyle imara açılması kapsamında denizin doldurularak genişletilmesi amacıyla yeni bir plan hazırlandı. (…) Demokrasi ve Özgürlükler Adası' yapılmak istenen 184 bin metrekarelik Yassıada, 'doğal ve tarihi sit alanından' 'turizm ve kültürel tesis' alanına çevrilmiş, adaya otel, bungalov, kafe, restoran yapmak üzere inşaat başlamıştı. (…) Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 14 Nisan'da Yassıada'yla ilgili bir plan değişikliği yaptı. Buna göre adanın doğu sınırları deniz doldurularak genişletilecek. (…) Öte yandan adaya tekneyle ulaşım sağlanması, gelen misafirlerin karşılanması, biletleme, bilgi edinme, güvenlik hizmetleri ve diğer ihtiyaçların karşılanması amacıyla güvenlik ve idari birimlerin, yeme içme ünitelerinin olduğu liman yapılması gerektiği kaydedildi" (http://www.diken.com.tr, 2017).

Görüldüğü üzere hafıza mekânı olan Yassıada imara açılarak, bu alanın sermayeye hizmet ederek kâr elde edecek bir mekân haline dönüşecektir. İstanbul'un yoğun binalaşması ve kentsel dokudaki yeşil alanın giderek azalması sonucu şehir hakkı bağlamında nefes alabilecek mekân sayısının azalması hızla artış göstermektedir. Bu azalmaya karşı çıkmak üzere Yassıada'da ki müşterek haklarının savunulması amacıyla 'Adalar Savunması' platformu gerekli çalışmaları yürütmektedir.

> "Kentsel kırım politikalarına bugün Sivriada ve Yassıada ile devam ediliyor. Uzun yıllardır Hazine'nin mülkiyetinde olan, 2011 ve 2012 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na "müze olarak kullanılmak üzere" tahsis edilen Sivriada ve Yassıada , bugün tüm doğal , arkeolojik ve kültürel sit alanı statüleri düzmece yasalarla ortadan kaldırılarak imara açılmak isteniyor. Bizler de İstanbullular ve Adalılar olarak kamusal alanlarımızı rant alanlarına

> dönüştüren anlayışa, tüm insani değerlerimizle karşı duruyoruz" (http://adalarsavunmasi.tumblr.com/, 2017).

Yukarıdaki sözlerle amaçlarını açıklayan Adalar Savunması üyeleri, müşterek mekânlarının sermayenin metalaştırılmasına kurban edilmemesi ve bu mekânların kullanım değerinin mübadele değerine dönüşerek soyut mekânlar yaratılmasına karşı çıkmaya çalışsalar da görünen şu an için bu mücadelenin Kamp Armen'de olanın aksine başarısız kaldığıdır.

Türkiye genelinde birçok hafıza mekânı bulunmaktadır hatta bu mekânları turizm, kültür mekânları olarak da tanımlamak mümkündür. Ancak bu hafıza mekânları son zamanlarda sermayenin büyük tehdidi altındadır. İstanbul Haydarpaşa Garı'nın 2015 itibari ile kullanım dışı bırakılması bu mekânın ranta açılarak özelleştirilmesini isteyen sermaye sahiplerinin cazibe noktası haline getirilmesine sebep olmuştur. 20. yüzyılın başından beri ülke genelinde tren seferlerinin yapıldığı, birçok filmde kırsaldan gelen insanların İstanbul'la mücadelesinin sembolleştiği bir hafıza mekânı olan Haydarpaşa Garı'nın özelleştirme ile birlikte otel yapılacağı söylentisi bile bu müşterek mekânın savunulması için yeterli olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda büyük bir yangını da atlatan Gar'ın savunusu konusunda 'Haydarpaşa Dayanışması' kurulmuştur:

> "Bizler Haydarpaşa Dayanışması dayanışmacıları olarak, sürecin takipçisi olacağız. Trenlerimizi ulaşım yapılarının simgesi Haydarpaşa Garı'nda beklemeye devam edeceğiz. Unutmayın; trenleri ranta alet edenleri ve sözünü yerine getirmeyeni tren çarpar..." (https://www.facebook.com/, 2017).

Bu mottoyla harekete geçen dayanışma üyelerinin de amacı diğer platformlarda olduğu gibi kentsel müştereklerinin ranta açılmasının önüne geçmek, küresel sermayenin karşısında dikilmektir. Hafıza mekânlarının bu şekilde tahrip edilmesi ne ilk ne de sondur; tarihsel konumu ve canlı çeşitliliği bakımından öneme sahip olan Batman'daki Hasankeyf, Ilısu Barajının suları altında kalma tehdidi yaşarken, İzmir Bergama'da ki antik bir kent olan *Allianoi* çoktan Yortanlı Barajının suları altında kalmıştır.

> "Mera, yayla, kışlakların imara açılması, 2B adı verilen işgalli orman arazilerinin affı, Türkiye'nin dört bir köşesindeki derelerin üzerine yapılmak istenen HES projeleri, doğal

alanları yağmalayan rüzgâr, termik, nükleer enerji santralleri gibi yatırımlarla doğal alanlar inşaata elverişli hale getirilmiştir. Hasankeyf, Allianoi, Yenikapı gibi birçok tarihsel miras ve arkeolojik siteler de kalkınma adına gözden çıkarılabilecektir" (Çavuşoğlu, 2016: 254)

Sermayenin önce kentlerin yaşam alanlarına ardından da hafıza mekânlarına saldırıları yeni olmadığı gibi son yirmi yıllık küreselleşme ve vahşi neoliberal kapitalizm dönemi içerisinde etkisini artarak göstermiştir. Kapitalizmin içerisine girdiği krizlerden kurtulabilmek için var olan mekâna yayılıp buraları kendi lehine dönüştürerek yeni mekânlar üretmesi kapitalist sermayenin aşırı birikiminin doğası gereğidir. Ancak kapitalizm için doğal olan bu durum insanlığın yaşamının doğal şekilde sürmesinin önüne engel olmakta ve insanları doğaya yabancılaştırmaktadır. Son dönemlerde kentsel mekânlarda oluşturulmaya çalışılan yapay botanik parklar, spor merkezleri, doğal yaşam parkları bu durumun en güzel örnekleridir aslında. Zira kapitalizm mekâna yayılmasıyla birlikte yok ettiği müşterek alanları daha sonra metalaşmış bir şekilde yeniden üreterek insanlara geri pazarlamanın yollarını aramaktadır, bu durum aynı emeğin yabancılaşmasında olduğu gibi bireylerin de doğaya yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir.

3.3.3. Emek Müşterekleri

Emek sürecinden anlamamız gereken "insan ile doğa arasında geçen, insanın kendi emeğinin ve üretim araçlarının gücünü kullanarak kendi eylemi aracılığıyla doğayla arasındaki metabolizmayı düzenlediği ve denetlediği süreç"tir. (Dumenil, Löwy, Renault, 2011: 66). Emeğin ortaya çıkışı insanı dış doğadan kopartırken aynı zamanda dış dünyayı ve insan doğasını dönüştüren bir yapısı vardır. Emek harcanılan süreç hem emeğin sahibini etkileyip dönüştürürken hem ortaya çıkarılan ürünler açısından toplumsallık içeren bir sürece işaret eder. Emek süreçleri belirli zincirlerle birbirlerine bağlanarak, toplumun aslında birbirine dayanarak yaşamasını gerektiren bir haldedir. Ünlü anlatıda denildiği üzere 'bir çivinin bir atı, ardından bir ülkeyi kurtarması' gibi, en alt kademede üretilen kol emeğinden en üst kademedeki kafa emeğine kadar olan süreçte toplumsal bir hal alan emek zincirleme süreçte birbirlerini etkiler. Bunun yanı sıra Türkiye kırsal kesimindeki kültürün bir parçası olan 'imece' usulü kavramı da emeğin dayanışma içerisinde kullanıldığında nasıl sonuçlar vereceğini ortaya koyan önemli bir mirastır. Ancak neoliberal kapitalizmin gücünün

özellikle 2000'lerden sonra artışa geçmesi, küreselleşmenin ve neoliberal ideolojinin de esnek üretim tarzıyla olan sıkı bağları emek süreçlerinin üzerinde olumsuz etkiler yaratmaya başlamış, sanayi devrinin önemli işgücü mekânı olan fabrikaların yerlerini kapitalizmin spekülatif sermaye ile ürettiği ofisler, plaza çalışma kültürü, *freelance* çalışma süreçleri yaşanarak emek üzerinde güvencesiz, sendikasız, örgütsüz ve en önemlisi siniklik halini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler bir dönemin en önemli toplumsal hareket gücü olan proletaryanın neoliberal kapitalizm eliyle, Standing'in vurgusuyla 'küreselleşmenin yarattığı prekaryaya' (Standing, 2017) dönüştürülmesi sürecini yaşatmıştır. Bu sürecin en önemli özelliği bu sınıfın, yani sözleşmeli, güvencesiz bir şekilde müşterek olan emeklerini satmak zorunda bırakılan beyaz yakalı çalışan sınıfın kendisini güvence altına alabilecek bir mekânlarının olmayışıdır. Bu mekânlar yeri geldiğinde bir sendikal hareket, dayanışma ağı olabileceği gibi Castells'in de kentsel toplumsal hareketlerin temelinde yattığını belirttiği yeniden üretimin kitlesel tüketim araçlarının ve mekânlarının olduğu yerlerdir. Avrupa'da İsveç'te yer alan *Hoffice*, Türkiye'deki örneklerine göre daha az siyasallaşmış bir şekilde ev ortamında ofis sürecini ortak bir mekânda yaratmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de öne çıkan; sendikasız, güvencesiz çalışan beyaz yakalı ya da *freelance* çalışanlar için oluşturulmuş dayanışma ağları mevcuttur.

Kurulan dayanışma ağlarından değinmemiz gereken ilki 'Dünyada Mekân'dır. İstanbul Beyoğlu'nda bulunan ve *freelance* çalışanlar için hem çalışma mekânı olması hem de arkalarında örgütlenebilecekleri bir güvence sağlaması açısından önemli bir dayanışma ağıdır.

> "Dünyada Mekân, *freelance* ve beyaz yakalı çalışanlar/işsizler için bir dayanışma mekânı. Birlikte üretmenin, ortaklıklar kurmanın yollarını aramak, dertlerimize birlikte çözüm bulmak için yola çıktık. Zamanın yavaşladığı, mekânın ferahladığı, kolektif, dayanışmacı, müdürsüz, patronsuz ortak bir mekân hayal ettik. Şimdi birlikte kuruyoruz…" (https://dunyadamekan.wordpress.com/, 2017).

Freelance çalışanların bu şekilde günlük çalışma alanı olarak ve *network* kurma yeri olarak kullanabileceği farklı kuruluşlarda vardır. Ancak bu mekânlar zaten geliri çok olmayan ve güvencesiz şekilde çalışan emekçilerden kendi mekânlarını kullandıkları için belirli bir aidat ödemelerini istemektedir. Böylece zaten maddi olarak çok iyi

durumda olmayan çalışanları kendileri için kâr kapısı olarak görürler. Ancak Dünyada Mekân bu anlayışın aksine gönüllülük ve dayanışma esasıyla ekonomisini döndüren, kullanımı herkese açık olan kâr amacı gütmeyen bir dayanışma mekânıdır. Bu mekânın oluşturulmasıyla ilgili yaptığım kısa görüşmede aktardıkları şöyle olmuştur:

> "Mekânımız bir işgal mekânı değil. Beyaz-yakalı, freelance çalışanlar ve işsizler için bir dayanışma mekânı kurmak amacıyla tartışma başlatıp bir dizi forum yaptık. Bu tartışmalar sırasında o sırada hala İstanbul'da işgal evlerinin boşaltılmamış olmasının da etkisiyle işgal etme seçeneği konuşuldu. Ancak bu işgal evleri sürekli olarak dışarısıyla ilişkisinin zorluklarını taşıyan oluşumlar oluyor. Bir yandan işgal edilmiş yeri kaybetmemek için uğraşmak, diğer yandan da bulunduğu lokasyondaki komşularla ilişkilenmek, mekânı onların kullanımı için de anlamlandırmak vs. gibi çabalar gerekiyor. Önceliğimiz daha çok bir dayanışma mekânı kurmak ve enerjimizi mekânın uzun vadede tetikleyebileceği, oluşturabileceği yeni birlikteliklere ve kolektif üretimlere ayırmak istediğimiz için işgal seçeneğini henüz ilk tartışmalarda eledik. Beyaz yaka, *freelance* ve başka mücadelelerin içinden birbirini tanıyan insanlar böyle bir oluşum için çağrıcı oldu".

Dünyada Mekânın oluşturulmasında payı olan önemli bir çatı topluluk ise 'Müştereklerimiz' hareketidir (https://www.müştereklerimiz.org). Bu hareketin ana yapısı Türkiye'de ki özellikle İstanbul'da müşterek mekânlar üzerine yapılan tahakkümlere karşılık olarak alternatif eylemler gerçekleştirmektir. Dünyada Mekân'ın oluşum aşaması için de çağırıcı olan Müştereklerimiz hareketi için ise görüşlerini aldığım Dünyada Mekân'ın sakinleri:

> "Müştereklerimiz kendisini bir teşkilat gibi kuran bir oluşum değil, daha çok mücadelelerin ortaklaştırılması için çaba gösteriyor. Bu yüzden müştereklerimizin içinde yer alan arkadaşlar aynı zamanda Kuzey Ormanları Savunması, İstanbul kent Savunması, Dünyada Mekân gibi oluşumların da için de yer alıyorlar. Ayrıca duruma bağlı olarak siyasetinin örtüştüğü her türlü diğer hareketle de ilişki kurmaya çalışıyor, farklı alanlarda tabanda örgütlenen hareketler arasında ilişki ve dayanışma sağlamaya çalışıyor. Daha teorik olarak ayağını bastığı üç nokta: Müşterek olanların savunulması (bu alanda kent hareketleri ve ekoloji mücadelesine yakın duruyor), yeni müştereklerin yaratılması (Dünyada Mekân, bostanların savunulması ya da yenilerinin kurulması, işgal evleri) ve iştirakçilerin yaratılması (müşterek alanalar üzerinden yerel ve tabanda örgütlenen hareketler aracılığıyla kendi hayatı üzerine söz söyleyen, siyaset yapan yeni katılımcıların oluşması). Bu sene ise özellikle Dünyada Mekân'ın kurulması ve devam edebilmesi ve DÜRTÜK (Direnen Üreticiler Tüketim Kolektifi) üzerine yoğunlaştık"larını vurgulamışlardır.

Bu bağlamda Dünyada Mekân sadece *freelance* çalışanlar için dayanışma ağı değil, aynı zamanda DÜRTÜK'ün gerçekleştirdiği toplum destekli tarımın üreticiden tüketiciye dağıtımının yapıldığı mekân olma özelliği de taşır. Diğer taraftan 'takas pazarları' düzenlenerek paranın meta olarak kullanılmadığı, alıveriş ortamı yaratılan etkinlikler yapılmaktadır. Ayrıca bu mekânda bunların dışında çeşitli kültürel faaliyetler gerçekleştirilmekte; film gösterimleri, söyleşiler, çeşitli atölyelerin de gerçekleştirildiği dayanışma ağının ötesine geçmiş alternatif bir sistem mekânda üretilmiştir.

Bu dayanışma ağına benzeyen diğer önemli iki adres ise 'Kaç Bize Gel' ve 'Plaza Eylem Platformu' dayanışmasıdır. Beyaz yakalı ofis ve plaza işçilerinin dayanışması ve sendikalaşması için kurulan bir dayanışma ağı olan Kaç Bize Gel, vermiş olduğu bir röportajda kendilerini şu şekilde tanımlar:

> "Ofis ve plaza işçileri çok mutsuz. Sebebi de görüp adını koyamadıkları sınıf çelişkisi, diyor Hikmet. Dört yıl önce bir araya gelen Kaç Bize Gel, çekirdekte on kişinin işlere koşturduğu yüz kişiye yayılan bir dayanışma ağı. Beyaz yakalılara yaptıkları çağrı öncelikli olarak sendikalaşmaya yönelik; sonra da yaratıcı zekâyı, eğlenceyi de içeren bir dayanışmaya. Önümüzdeki her tür pratik engelin farkındayız ama mücadele böyle bir şey. Yoksa diğer seçenek antidepresanlarla geçecek bir hayat. İnsanlar mücadele deyince bunun çok zor olduğunu zannediyor. Biz 'Her şey bir çayla başlar' diyoruz. Çay içen, beş dakika konuşan insanların çok şey değiştirebileceğine inanıyoruz" (http://www.cumhuriyet.com.tr, 2017).

Onların da yapmaya çalıştığı şey plazalarda bireyselliklerine terk edilen, güvencesiz çalışan, her an işten atılma tehlikesi ile karşı karşıya olan ve sendikal bir gücü arkasında hissetmeden patronlarının baskılarıyla mücadele etmek zorunda kalan prekaryanın bir araya gelerek dayanışmasını sağlamak, seslerini duyurmaya çalışarak yalnız olmadıklarını hissettirmek. Aynı şekilde çalışmalarını devam ettiren Plaza Eylem Platformu da amacını anlattığı internet sitesinde şu sözleri paylaşmıştır:

> "Kariyer, takım çalışması, statü, başka türlü bir hayat isteğimizin sesini kısamıyor. Bu kelimelerin gerçek anlamının rekabet, performans baskısı, mobbing, kubik hapsi, rol yapmak ve rutin olduğunu biliyoruz. Bu yüzden taleplerimizi ancak örgütlenerek alabileceğimizi biliyor sesimizi yükseltiyoruz" (https://plazaeylem.org, 2017)

Bu bağlamda plaza çalışanlarının yaşadıkları sorunları duyurmak amacıyla eylemler, etkinlikle tertipleyen platform, internet sitesini de bu sorunların duyurulması amacıyla

da kullanmaktadır. Ayrıca atölyeler, sanat etkinlikleri ve 'Plaza Postası' adını verdikleri üyelerin yaşadıkları sorunları anlatan gazete de çıkarmaktadırlar.

Son olarak emek üzerine kurulmuş bir sosyal platformdan bahsetmemiz gerekir. Bu platform diğerlerinden farklı olarak emeğin yaşadığı sorunlara karşı çözüm olması amacıyla değil doğrudan emeğin metalaştırılmasına karşı olarak uygulanan alternatif bir emek takası platformu olan 'Zumbara'dır. Bu platformun düşüncesinin temelinde emeğin metalaşarak piyasalaşmasına alternatif olmak amacıyla emeğin satılmasını değil emeğin harcandığı zamanın takas edilmesidir.

> "İnsanların zamanı özgür bıraktıkları, parayı şükranın ifadesi olarak kullandıkları, birlik, bütünlük ve bolluk bilinciyle armağan kültüründe yaşadıkları bir dünyanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Bu dünyaya şu şekilde katkı sağlıyoruz: Paylaşım kültürü ve armağan ekonomisi ile ilgili farkındalık yaratarak, insanların armağanlarını (bilgi, beceri, tecrübe ve zaman) paylaşarak ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar açarak ve güven temelli ilişkiler ve dayanışık topluluklar oluşturarak" (http://www.zumbara.com, 2017).

Müşterek olan emeğin alternatif üretiminin en güzel örneklerinden olan Zumbara'nın amacı emeğin metalaşmasının önüne geçilmesi, emeğin harcandığı zaman miktarınca bu emeği takas alan kişinin karşılığında o zaman miktarında karşı tarafın ihtiyacı olan bir emek gücünü karşılamasıdır. Örneğin iki saat boyunca gitar dersi almak isteyen biri bunun karşılığında iki saat boyunca kendi emeğini harcayarak başka bir ihtiyaca faydalı olmak durumundadır. Bu müşterekleşme biçiminin oluşması için de sadece sanal mekân olan internet sitesinin kurulumuna para harcanmış, onun dışında herhangi bir kâr amacı ya da para aktarımı gerçekleştirilmemiştir. Böylelikle neoliberal kapitalizmin esnek üretim saldırısına alternatif olabilecek bir üretim tarzı ortaya çıkarılmıştır. Buna benzer bir başka örnekte yine İsveç'te yer alan *Bike Kitchens* adındaki gönüllülerden oluşan hem bisiklet tamir atölyelerinin olduğu hem de bisiklet kullanmayı ücretsiz öğreten bir mekândır.

3.3.4. Kültürel Müşterekler

Son olarak değinmemiz gereken toplumların ortaklaşa deneyimlerinden, ilişkilerinden, birbirleriyle eğlenme amacıyla geliştirdikleri oyunlardan, sanatsal etkinliklerden, iletişim araçlarından doğan kültür müştereklerdir. Kültür bir toplumun müşterek ürünü olarak kapitalizmin eline bırakılmaması gereken değerli bir süreçtir.

Toplumların yaşamlarıyla birlikte süre giden, sürekli olarak gelişen dönüşen bir kavram olarak kültür, insanlar gibi canlı olan bir yapıdadır. Bir toplumun yitip gitmesi aynı zamanda onlara ait kültürlerin de yitip gitmesi anlamına gelir. Çalışmanın başından beri anlatmaya çalıştığımız son dönemdeki neoliberal kapitalist sermayenin özelleştirme stratejileri ne yazık ki kültürü de etkilemiştir. Kültür metalaştırılarak pazarlanabilecek bir hal almış, popüler hale gelerek endüstriyelleştirilmiş ve böylece sermaye piyasalarında satılır hale getirilmiştir. Bu alandaki en önemli deneyimi geçtiğimiz dönemlerde Emek Sineması'nın bulunduğu binanın yıkılarak yerine alışveriş merkezi yapılması ve böylece sinemanın alışveriş merkezinin parçası haline getirilmesi bu duruma önemli bir örnektir. Bu saldırıya karşı müşterek kültürünü, sanatını korumak isteyenlerin oluşturduğu dayanışma platformları her ne kadar üstlerine düşeni yapsa da Emek Sineması'nın kurtulmasına vesile olamamıştır.

1990'ların neoliberal küreselleşme dalgasının geride bıraktığı en önemli unsur kültür üzerindeki yoğun popülerleşmedir. Amerika Birleşik Devletleri'nden başlayan müzikteki endüstriyelleşme ve popülerleşme dalgası Türkiye'yi de etkilemiş, günü birlik, kısa zamanlı, kalitesiz, sadece popüler olmak ve *hit* olmak amacıyla ortaya çıkan birçok şarkı ve şarkıcı olmuştur. Müzik endüstrisinin bu denli popülerleşmesi ve kâr odaklı hale gelmesi ise alternatif müzik yapan müzisyenlerin görünür olmasını engellemiş, dolayısıyla yaşamlarını geçindirmek için müzikten bile kopmalarına sebebiyet vermiştir. Bu duruma son dönemin bana göre en güzel sivil toplum hareketlerinden biri olan ve müziği gündelik hayatın mekânlarına dahil eden SOFAR (Songs From A Room) (https://www.sofarsounds.com) hareketi karşı çıkarak çözüm olabilmeyi amaçlamış ve yer yer de başarılı olmuşlardır. Dünyanın dört bir yanındaki 350'ye yakın şehri kapsama ağına alan bu hareketin, en çok talep gören ayağı ise Türkiye'de yer alan başta SOFAR İstanbul ve SOFAR Ankara konserleridir, özellikle konserlerde çalan müzisyenlerin şarkıları internet aracılığıyla milyonları bulan dinleyici sayılarına ulaşmıştır. SOFAR'ın ortaya çıktığı temel görüş 90'lı yılların getirdiği pop akımına ve müziğin endüstriyelleştirilerek sanat olmanın dışına çıkmasına karşılık olarak alternatif müziği, gözden uzakta sanat yapmaya uğraşan müzisyenleri internet aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken önce herhangi gibi bir kâr amacı gütmeden, gönüllülük usulü ile konserlerin yapılacağı mekânlar

seçilmektedir. Ev sahipleri, evlerinin bir odasını bu organizasyona verirken, iş birliği içerisinde yapılan çalışma ile evler birer konser alanlarına dönüşmektedir. Konserlere katılan seyirciler önceden yaptıkları başvurular ile kura usulüyle seçilmekte ve herhangi bir ücret ödememektedirler. Diğer taraftan organizasyonun kâr amacı gütmemesindeki en önemli özellik olarak konser vermek için gelen sanatçıların da herhangi bir ücret talep etmeden müziğini belki de kendisini ilk defa dinlemeye gelenlerle paylaşmasındadır. Bunun karşılığında sadece profesyonel bir çekim ile konserlerin görüntüsü kayıt edilmekte ve internette video paylaşım ağı olan *youtube*'da yayınlanmaktadır. Böylece müzik endüstrisinin kapitalist sisteminin dışına atılan alternatif müzisyenlerin sesini duyurmayı sağlamaktadırlar. *Wembley* gibi büyük konser mekânlarına çıkarak, milyon dolarlık sponsorluk anlaşmalarıyla popüler kültür ikonları haline gelen şarkıcıların aksine, bir evin odasından yükselen sesler ile kendilerini var etmeye çalışmaktadırlar. Bu organizasyon sermayenin tahakkümüne alternatif olarak yaratılan en güzel mekânsal karşılıktır. Kültürel bir müştereğin, küçük bir mekândan dünyanın diğer ucuyla buluşmasını sağlayan antikapitalist bir yapı olma özelliği taşımaktadır.

Son olarak Türkiye'deki spor kültürü denilince akla ilk gelen futboldur. Ancak Türkiye'deki futbol süreçleri de dünyada olduğu gibi endüstriyelleşmiş bir hal almıştır, 90 dakika boyunca emek harcayan sendikasız, güvencesiz futbolculara milyon dolarların harcandığı, kulüplerin milyarlarca lira borca girdikleri halde vergi aflarıyla kurtuldukları, borsada hisse satışlarıyla halka arz edilen şirketler haline dönüşen futbol kulüplerinin bulunduğu endüstriyelleşmiş, piyasalaşmış bir hal almıştır. Maçlardaki bilet fiyatlarının aylık düzenli olarak gidildiğinde asgari ücretin hatırı sayılır bir oranına denk geldiğini, daha özel tribünlerin ve özellikle locaların neredeyse ev fiyatına satılmasına rağmen Türkiye'deki futbol seyircisinin statları doldurduğunu görmek zor değildir. Ancak geçtiğimiz yıllarda futboldaki taraftar şiddetini engellemek amacıyla getirilen *passolig* uygulaması ile ilk dönemlerde seyirci sayılarında düşüş yaşanmaya başlamıştır. Foucault'nun panoptikonuna benzer şekilde bir uygulama olan passolig temelde her seyirciye özel kimlik ve banka kartı vererek hem sermaye için kaynak sağlamış hem de panoptikonda olduğu gibi mekânsal bir denetleme aracı olmuştur. Statlara yerleştirilen gizli kameralar ve takip sistemleri ile

seyircilerin yaptıkları her türlü eylem kayıt altına alınmakta ve daha sonra haklarında yasal işlemler başlatılmaktadır. Ancak bu durum beraberinde birçok eleştiriyi ve muhalif hareketi getirmiş, müşterek bir eğlence olan futbolun bu şekilde çitlenmesine karşı çıkılmıştır. Diğer taraftan toplumun farklı kesimlerinin başta cinsel kimliği sebebiyle hakemlikten uzaklaştırılanların, futbolculuk yapmasının önüne geçilenlerin de olduğu bir ortamda iştirakçiler kendilerinin örgütlediği alternatif futbol ligleri kurmaya başlamıştır. "Futbol borsada değil, arsada güzel" sloganıyla kurulan 'Gazoz Ligi' (http://gazozligi.com), bu alternatif liglerin başında gelir. Futbolun eğlence amaçlı, amatör ruhla yapılması gereken müşterek bir eğlence olduğu temelinden yola çıkan ligin üyeleri genellikle bu şiardan vazgeçmeden, kapitalist sisteme karşı müşterek bir alternatif hareket yaratmışlardır. Bu lig yalnız değildir, 'Karşı Lig' adıyla kurulan diğer bir lig ise yine amatör ruhla oluşturulmuş, özellikle ırkçılığa, cinsiyetçiliğe, nefret söylemlerine karşı bir anlayışla kurulmuş ve bu şekilde faaliyetine devam etmektedir (https://www.facebook.com/karsilig/, 2017). Son olarak aynı şekilde endüstriyelleşen futbola karşı kurulan bir diğer lig olan 'Efendi Lig'de aynı özelliklerden yola çıkmış, sermayenin şirketleştirdiği futbola karşı amatör ruhun olduğu, müşterek bir eğlencenin yaşandığı, yenmekten çok dayanışmanın önemli olduğu bir yapıdadır (http://www.efendilig.com, 2017). Aynı zamanda Avrupa çapında maçlara da çıkan ligin sanatçılar, yazarlar gibi entelektüellerden oluşan bir kulübü olan Ayazma CK, Almanya'da yaptığı maçın sonrasında karşı takımdaki diğer sanatçılarla sanatsal faaliyetlere de katılmış, karşılıklı fikir alışverişleri, kültürel etkinlikler yapılmıştır (http://www.aksam.com.tr, 2017).

Diğer müşterekleşme alanlarından birisi ise kültür ve bilgi üzerindeki hakların piyasalaşması ve müşterek olmaktan çıkartılarak kazanç kapısı haline getirilmesidir. İsim hakları gibi bazı telif alanlarının kullanımları büyük tekellerin elinde olmakta ve kullanımı için izinler gerekmektedir. Bu noktada müşterekler siyasetinin çözümü *creative commons (cc)* yani yaratıcı müşterekler lisansının olduğu kaynakların insanlarla paylaşılmasıdır. Bu lisansın yaratıcısı olan Lawrence Lessig, "yaratıcı eserlerin gayriticari amaçlarla serbestçe paylaşılıp değiştirilebilmesi için bir sistem geliştirdi. Artık eser sahipleri çalışmalarına 'Yaratıcı Müşterekler' (CC) simgesi ekleyerek bunların belli şekillerde -örneğin sadece gayriticari ortamlarda veya eserin

kime ait olduğu gereğince belirtilerek- paylaşılabileceğine işaret edebiliyor" (Bollier, 2015: 214). Bu durum sanatçılara eserlerini günümüzde siber mekânlarda kolaylıkla dinleyenlere ulaştırabilmesini sağlıyor, aynı zamanda da koruma altına alıyor. Bu gibi siber mekânların başını çektiği sanal bilgi müştereklerin başında dünyada yazılımlar gelmektedir. Bu bağlamda akla ilk gelen bağış usulü ile çalışan ve ücretsiz açık yazılım olan *Ubuntu* gelmektedir. Geliştiricilere ve kullanıcılara ücretsiz olarak açık olan bu bilgisayar yazılımı kâr amacı gütmeden bilgisayar kullanım imkanını sunmaktadır. Bu yazılım örneğinin Türkiye karşılığında ise Pardus ve Primefaces yazılımları yer almaktadır. Temel özellikleri ubuntu gibi olan bu iki yazılım da yine açık kaynak kodlarına ve ücretsiz erişime açıktır. Son dönemlerin dünyadaki en önemli açık kaynak bilgi ağı ise kuşkusuz *Wikipedia*'dir. Müşterek bir şekilde bilginin çoğalması esasına dayanılan sistem, internet ansiklopedisi olma özelliği taşır ve her dilden her kullanıcının doğrulukları muallakta olmakla birlikte bildikleri konu hakkında yaratıcı müşterek lisansına sahip şekilde bilgi ve resim paylaşmasına olanak sağlamaktadır.

Tüm bu faaliyetler Ostrom'un 'ortak kaynak havuzu' (*CPR*) olarak belirttiği müşterek alanların, ortaklaşa kullanımına, gelişimine ve sürdürülebilirliğine odaklanarak anti kapitalist alternatif mekânsallığın üretimiyle müşterekler siyasetinin nasıl gerçekleşebileceğinin, başarılıp başarılamayacağının pratik örneklerini vermektedir. Müşterekler siyaseti felsefi, düşünsel bir siyaset teorisi değildir, olmamalıdır. Müşterekler siyasetinin eklektik teorisini oluşturmaya çabalamak, bu siyasal sürecin pratiklerinin öneminin kaçırılmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla müşterekler siyasetinin yapması gereken teorik bir dünya sunmak değil, dünyayı değiştirebilecek pratikleri mekânsal örgütlenmeler ile ortaya koymaktır, odak noktasında da bu pratiklerin olması gerekmektedir.

SONUÇ

Mekân; dört tarafı betonla çevrili, geometrik dizaynlar ve fizik kuralları ile oluşturulmuş bir meskenden ibaret değildir, sonsuzluk kavramını içerisinde barındıran evrensel döngünün tecessüm ettiği salt bir boşluk da değildir. Mekândan bahsederken bu mekânın içerisinde yer alan en önemsiz cansız varlıktan, en önemli canlı varlığa birden fazla korelasyon, birden fazla bağımlı ilişki ağları mevcuttur. Mekânı mekân yapan, içerisindeki toplumsallığın etkilerini barındırmak, bu etkilere karşılık vererek de diyalektik bir süreç yaşanmasına sebep olmaktır. Bu bağlamda sözünü ettiğimizin toplumsal bir mekân olduğu aşikardır; toplumsal mekân gündelik hayatın yaşandığı, farklılıkların ve benzerliklerin var olduğu, etkilendiği kadar etkileyen de bir mekândır. Mekânın içinde olan varlıkların mekânı etkilemelerinden önce var olan mekânların içerisindeki gündelik hayatın yaşamsal döngüsünü etkilemesi daha önemlidir. Çünkü bu etkileme zaman içerisinde yeniden üretimin merkezi halini almakta, hegemonik bir mekân yaratarak 'gönüllü kulların' yetişmesine neden olabilecek rıza ve zor ortamını yaratmaktadır. Bu mekânın yaratılmasında bazı süreçler yer almaktadır; bir mekânı algılayabilmemiz için o mekânın pratiğe ihtiyacı vardır, bu pratik mekânın rasyonel seçişler ile sınırladığımız fiziksel boyutudur, bu fiziksel boyut mekânın bireyleri ne denli kapsayacağına karar verir. Boyutu algılanan bu mekânın sürdürülebilirliğinin sağlanması ise mekânsal boyutun içinin amaca uygun şekilde tasarlanmasına dolayısıyla mekânsal bir temsilin yaratılmasına bağlıdır. Mekânın dış güçler tarafından yapay olarak üretildiği süreç burasıdır. Bu süreçte var olan mekân tahakküm erkine sahip olanlar tarafından düşünsel olarak tasarlanmaya başlar. Mekânın hangi noktasının hangi amaçla kullanılacağı bu sürecin ürünü olarak ortaya çıkar, dolayısıyla bu süreç bulunulan mekâna göstergelerin yerleştirilerek, anlamlandırma çabasına girilen böylelikle *habitus*un yaratıldığı süreçtir. Ancak birey kendisi için çizilen mekânların sınırlarını, durması gerektiği yeri, çalışması gerektiği mekânı fiziksel ve düşünsel bu iki sürecin ardından gerçekleşen temsil mekânlarında, kendisine yaratılan alan içerisinde yaşayarak öğrenir. Bu durum süreç içerisinde gelişen, hegemonik bir mekân üretimi kavramını doğurur, dolayısıyla başta mekân üretimi olmak üzere

mekânın siyaset ile olan ilişkisi rıza ve zora dayanan mekânsal hegemonyayı yaratmaktadır. Bu bağlamda mekânın siyasal bir varlık olduğu da su götürmez gerçektir. Zira mekân yalnızca 'bulunma yeri' değil aynı zamanda 'karşılaşma mekânıdır'. Karşılaşma mekânları da insan ilişkilerini, iktisadi ilişkileri, kültürel ilişkileri içerdiği için belirli iktidar ilişkileri içermektedir. İktidarın bulunduğu her yer de iktidar erkine karşıt direnişleri yaratmaktadır. Bu bağlamda mikro iktidar ilişkilerinin buluştuğu, karşılaştığı alan olarak mekân siyasallaşır. Siyasallaşma süreci sadece devletin kamusal yetki alanıyla değil bireyler arasındaki hiyerarşik ilişkilerden ataerkil ilişkilere kadar uzanmakta aynı zamanda kültürel hal alarak bazı mekânların farklı kimliklerin bir araya geldikleri statü belirten alanlar olmasına sebep olurken, doğal olarak bu alanların dışında kalan bireyleri de ötekileştirerek heterotopya mekânlarının yaratılmasına sebep olmaktadır. Bu heterotopik mekânlarda kalan bireyler var olan tahakkümün hegemonyasını daha fazla hissetmektedirler ancak bu hegemonyadan kurtulabilmek için de kendilerine bazı eşikler yaratarak alternatif mekânların üretilmesini sağlamaları gerekmektedir, bu doğrultuda mekân salt anlamda barınak ya da yaşamın döngüsünün sürdüğü yer değil aynı zamanda siyasallaşmış bir kavramdır. Ancak burada önemli olan hegemonyanın sadece yaratılması değil, aynı zamanda sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır, aksi takdirde sürdürülebilir olmayan hegemonya çökmeye mahkumdur.

Günümüzde hâkim küresel hegemonyaya bakacak olursak tartışma yaratmayacak şekilde kapitalizm olduğunu söyleyebiliriz; her üretim tarzı kendisine uygun olan mekânsal formu da yaratmaktadır dolayısıyla kapitalizm de kendi özgül mekânsal formunu yaratma çabası içerisindedir. Bu yaratım çabası, kapitalizmin doğası gereği girmiş olduğu krizlerden kurtulmasının da en önemli aracı olmuştur, zira kapitalizm doğasında bulunan sürekli kâr etme isteği ve rekabet koşullarını arttırmasıyla sürekli olarak zengin olanı daha da zenginleştirmekte, fakir olanı ise daha da fakirleştirmektedir. Bu karşıtlık da doğal olarak sermaye sahibinin, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan üretim gücünün artık değerini temellük etmesi sonrası aşırı biriken artık değerin krizlerine sebep olmaktadır. Artan üretime rağmen, kitlesel üretim istenilen miktarda olamadığı için sermayenin aşırı birikiminin dengesizliği, krizlerden kurtulmak amacıyla makro formdaki mekânsal örgütlenme

olan kentlere gözünü dikmiş dolayısıyla kentsel mekâna yayılarak bu mekânları dönüştürerek, kendisine özgü mekânlar üretmeyi amaçlamıştır. Bu üretimin getirdiği olumsuz sonuçlar ise kapitalizmin küresel hegemonik güç olmasını kolaylaştırmış, kullanım değerine sahip olan her varlık metalaştırılarak mübadele değerine sahip ticari ürünlere dönüştürülmüştür. Dönüşümü gerçekleştiren ise küresel kapitalizmin son kozu olan neoliberalizm olmuştur.

Neoliberalizm; 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan Fordist üretim anlayışının getirdiği sıkı devlet tedbirlerinin yer aldığı Keynesyen refah devleti siyasetine karşıt olarak doğmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği olan kitlesel üretimin, beklenen kitlesel tüketim geri dönüşünü yapmaması sonucu devletlerin ekonomik alana müdahale etmesiyle serbest piyasanın üstlenmekten kâr etmemesini sebep göstererek kaçındığı yeniden üretim mallarını sağlama çabası, zamanla piyasaların durmasına ve yeni sermaye birikimlerinin ortaya çıkmasına sebep olarak büyük krizleri tetiklemiştir. Keynesyen siyasetin getirdiği sıkı parasal denetlemeler, Bretton Woods gibi küresel denetleme ağları, 1973 Petrol Krizi ile tarihe karışırken, bu ekonomik önemler kentlerde kendi zenginlerini yaratmış, toplumun büyük kesimini çeperlere atarak banliyöleşmeyi getirmiştir. Banliyöleşmelerin Avrupa'da hızla artması, Türkiye'de de kırdan kente göçlerin yaşandığı 1950-1970 arası dönemler doğal olarak artan talepler ile beraber kentsel mekânda sorunlara sebep olmuş ve böylece ortaya bir takım yeni kentsel toplumsal hareketlerin doğmasına neden olmuştur, tüm dünyayı saran 68' Kuşağı hareketi, etkilerini Türkiye'de de göstermiştir. Burada önemli olan Türkiye'yi de etkisi altına alan neoliberalizm rüzgarının mekân üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıdır. Neoliberalizm bugüne kadar küresel kapitalizm içinde hiç olmadığı kadar etkili olmakta, her türlü şeyi metalaştırarak piyasalaşmasını sağlamakta ve kendisini bir ideoloji şeklinde kabul ettirmektedir. Bu ideolojinin mekâna kaydırılması ve sermayenin aşırı birikimini mekânda massetmesi ile de başta dünya geneli olmak üzere Türkiye'de de 'şantiyeleşmeler çağı'na sebep olmuştur. Bu çağın başlamasında hazine arazilerin özelleştirmeler aracılığıyla serbest piyasaya açılması böylece rant kapısı haline getirilmesi, toplu konutların yapımlarının hızla artmasıyla da sermaye birikiminin fazlasını bu şekilde massedilmesi sağlanmıştır. Küresel neoliberalizm sadece kentsel mekânın yapısını döndürmekle

kalmamış aynı zamanda emeğin esnek üretime geçmesini beraberinde getirerek; sendikasız, güvencesiz, sözleşmeli çalışan bir emek grubunu da yaratmıştır. Bunun yanı sıra kültürel varlıklar endüstriyelleşerek mübadele edilebilir hale getirilmiştir, kısacası doğal ya da toplumsal olarak üretilen her türlü varlık metalaştırılarak kâr amacıyla satılabilir hale gelmiştir. Bu dönüşümün temelinde kapitalizmin krizlerinden kurtulabilmesi için mekân üretmeyi çıkış yolu olarak görmesiyle başta ekolojik mekânlar olan doğal varlıklarını tahrip ederek kendisine kâr getirecek sermaye mekânları yaratmakta, kentsel mekânlarda ise inşaatlarla, emek süreçlerini dönüştürmesiyle ve kültür süreçlerini endüstriyelleştirmesi ile kapitalizm kendisine özgü mekânlar üretmektedir. Bu sürecin son bulabilmesi için de küresel kapitalizme karşı alternatif hareketler üretilmesi gerekmektedir, madem ki kapitalizm başarısını mekân üretmeye borçludur, o halde yapılacak olan anti kapitalist alternatif mekân siyaseti yaratmaktır. Bu siyasetin yaratılmasının temelinde, kentsel mekânda da pratiğini gördüğümüz şekilde farklılıkların bir arada olabileceği, şiddeti geri planda tutarak kapitalizmin vahşiliğine karşı nahif bir cevap vermesi gereğidir, bu bağlamda alternatif olarak tutunmamız gereken herkesin ortak olarak paylaştığı her şey olan ‘müştereklerdir’.

Müşterekler, tüm insanlığın paylaştığı ortak varlıklardır, herkesin kullanımına açık olan, ortak kullanmayı temel alan, kâr ilişkilerinden uzakta, herkesi farklılıklarıyla kabul eden ve insanlığın ortak çıkarı için varlıkların müştereklerleştirilerek, müşterek bir şekilde kullanılmasını amaçlar. Burada önemli olan müşterekten anlamamız gerekenin herkesi kapsaması, herkesin kullanımına açık olması ve sermayenin saldırılarına karşı alternatif bir ‘imece’ usulü yaratarak dayanışma içerisinde, doğal ya da toplumsal kaynakların kapitalizmin sömürüsüne kurban edilmesinin önüne geçilmesi gereğidir. Burada bahsedebiliriz ki müştereklerleşme fikrini temel alan bir siyaset biçiminin, anti kapitalist formda olması gereğidir, ancak bu form müşterekler siyasetinin belirli bir ideoloji tarafından tahakküm altına alınmasına neden olmamak durumundadır. Müştereklerden anlamamız gereken, anti kapitalist hareketin sadece sosyalizm ya da komünizm bağlantılı olması gereğinde bulunmamasıdır. Yeri geldiğinde müşterekler bir muhafazakâr siyasetin aracı olmak durumunda kalır çünkü müştereklerleştirilen

mekânın, kaynağın savunulması, sürdürülebilir olması gerekir. Müşterekler siyaseti kendi dinamikleri içerisinde dışarıdan devlet müdahalesine imkân tanımakta dolayısıyla devlet gücünü olumlamaktadır. Ancak diğer taraftan emek müşterekleri söz konusu olduğunda müşterekler siyaseti emek gücünün yanında yer almakta olup gerektiğinde Özgür Kazova Tekstil Kolektifi'nde olduğu gibi sermayenin tahakkümündeki mekânın sahiplenilmesiyle emek müştereğine sahip çıkılmakta ve kâr odaklı, sömürü odaklı üretim tarzını kolektif, yatay örgütlenmenin yer aldığı bir hale dönüştürebilmektedir. Diğer taraftan mahalle ölçeğinde 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan başta Avrupa olmak üzere *squatting* hareketleri de müştereklerin daha anarşist ve illegal özelliklerini barındırmaktadır. Bu yolla kentlerde atıl durumda bulunan, mülkiyetinin hazineye ya da özel şahıslara ait olan binalar *autogestion* kavramı temelinde işgal edilerek, müşterek bir alan haline getirilmektedir. Bu kültü uzun yıllardı Avrupa'da süre gitmekte olup son yıllarda ki toplumsal hareketlerin devamı olarak Türkiye'de de örneklerini göstermiş, ancak kültürel dinamiklerin de etkisi, yerel iktidar güçlerinin zorlaması ile sürdürülebilirlikleri uzun olmamaktadır. Buradan hareketle ayrılması gereken nokta olarak daha önce de belirtildiği üzere son dönemde ki *Occupy* hareketleriyle *squatting* hareketlerinin farkına varılması gereğidir. 2013 yılı itibarıyla dünyada önemli bir rüzgar estiren *occupy* hareketleri temel olarak belirli bir amaç için genel-geçer zamanlı ve işgali gerektiren amaç ortadan kalktıktan sonra dağılmayla karşı karşıya kalan hareketlerdir. Ancak *squatting* hareketleri müşterek bir alan yaratma amacıyla atıl durumda bulunan mekânların işgal edilmesi yoluyla uzun süreli bir müşterek alan kurmayı amaçlamaktadır.

Müşterekleştirme pratiklerinin bir diğer önemli boyutu ise kentsel mekânlarda gerçekleşen kapitalist sermayenin saldırılarına karşı ekolojik alanlar yaratılması yoluyla alternatif, nefes alabilecek mekânların yaratılması böylelikle kendine özgü heterotopyalar yaratılarak hegemonyadan kurtulma amacı taşınmaktadır. Gıda müşterekleri üzerindeki yoğun piyasalaşma, tohum terörü vb. gibi durumlar sonucu doğal tarımın sona yaklaşması ve buna paralele hem kırda hem de kentte ekolojik alanların tahribatı iştirakçileri kentsel mekânlarda kent bostanları, tüketici destekli tarımsal alanlar gibi çeşitli faaliyet alanlarına yöneltmiş böylelikle üreticiye ulaşmada

aracıları ortadan kaldırarak kapitalist kârın önüne geçmeye çalışılmıştır. Sadece gıda müşterekleri ve ekolojik hareketler ile yetinilmemiş aynı zamanda kapitalizmin piyasalaştırdığı müşterek alanlar olarak eğlence, kültür, sanat vb. gibi alanlarda müştereklestirme pratiklerinin radarına girmiştir. Büyük konser mekânlarına çıkma imkânı olmayan alternatif müzisyenler için ev odaları konser mekânı yapılmış, fikri mülkiyet adı altında piyasalaştırılmaya çalışılan bilgi müşterekleri de yaratıcı müşterekler lisansı ile korunmaya çalışırken, sıradan bireyin yani iştirakçinin kullanımına ücretsiz olarak açılırken, sermayenin kullanımı izne tabi bırakılmıştır. Tüm bu gelişmeler 1980 sonrası dönemde apolitik olarak adlandırılan gençliğin, başta 2000 sonrasında Seaatle eylemleri, daha sonra 2008 krizi ile birlikte tüm dünya geneline yayılan eylemler ile Türkiye'de de gerçekleştirilebilmesini olanaklı hale getirmiş ve sürdürülebilirliğini de başarılı şekilde devam ettirmiştir.

Sonuç olarak müşterekler siyaseti teorisinin değil, pratiklerinin anlatılmasının gerektiği bir toplumsal harekettir, daha doğrusu toplumsal hareketler sonrasında hayata geçirilmesi gereken alternatif bir siyasettir. Ancak kapitalizmin mekân üreterek varlığını devam ettirmesi, müşterekler siyasetinin de buna karşıt bir mekân siyaseti olabileceğini göstermektedir. Zira kapitalizmin dönüştürdüğü kentsel mekânlara, kentsel müşterek mekânların yaratılması ile cevap veren müşterekler siyaseti, yukarıda anlattığım üzere esnek üretim tarzının getirdiği mekânsız *freelance* çalışanlar için de örgütlenebilecek mekânlar yaratma konusunda başarı sağlamıştır. Mekânlar iktidar ilişkilerinin denetim aracı, kültürel etkinliklerin piyasalaşma alanı olduğu orantıda anti kapitalist mekânların, alternatif müşterek faaliyetlerin üretilmesi de o oranda başarı ile artmaktadır. Dolayısıyla Lefebvre'in hayalinde yer alan ve teorisinin temelini oluşturan kapitalizmin ürettiği mekânların yerine alternatif bir mekânı üretebilecek olan müşterekler siyasetinin dinamikleri olması önünde engel yoktur. Böyle bir üretim var olan sermayenin hegemonyasına karşı getirilebilecek bir karşı hegemonya hamlesi olarak görülebilir, binaları on iki kat yapmak da insanın akıl etmesiyle olmuşken; yine bu durumdan iktidar olmadan kurtulabilmek de insanın pratiklerinin elindedir.

KAYNAKÇA

ALKAN, A.: 2009. **Cins Cins Mekân,** İstanbul: Varlık Yayınları.

BACHELARD, Gaston: 1996. **Mekânın Poetikası**, (A. Derman, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

BALİ, R. N.: 2013. **Tarz-ı Hayattan Life Style'a**, İstanbul: İletişim Yayınları.

BAUMAN, Z., 2010. **Küreselleşme.** (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BERKTAY, F., 2010. **Politikanın Çağrısı.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BOLLİER, D.: 2015. "Belki de Çoktan İştirakçi Olmuşsunuzdur" içinde (130) J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

BORATAV, K.: 2015a. **Dünyadan Türkiye'ye İktisattan Siyasete**, İstanbul: Yordam Kitap.

BORATAV, K.: 2015b. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009,** Ankara: İmge Kitabevi.

BUĞRA, A.: 2010. **Sınıftan Sınıfa**, İstanbul: İletişim Yayınları.

CASTELLS, M.: 1977. **The Urban Question**, London: Edward Arnold.

CASTELLS, M.: 1997. **Kent, Sınıf, İktidar**, (A. Erendil, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

ÇAYIR, K.: 2016. **Yeni Sosyal Hareketler,** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ÇAVUŞOĞLU, E.: 2016. **Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ÇETİNKAYA, Y. D.: 2004. **1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan: 2014. **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul: İletişim Yayınları.

CHATTERTON, P. 2017: "Kent Müştereğini Aramak". F. Adaman, B. Akbulut, U.Kocagöz, içinde, **Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Antoloji**, İstanbul: Metis Yayınları.

ÇOBAN, F: 2015. **Sokak Siyaseti: Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme**, İstanbul: Metis Yayınları.

DARDOT, P., LAVAL, C.: 2012. **Dünyanın Yeni Aklı, Neoliberal Toplum Üzerine Deneme,** (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DE ANGELİS, M: 2017. "Krizler, Hareketler ve Müşterekler". F. Adaman, B. Akbulut, U. Kocagöz içinde (250-279), **Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Antoloji**, İstanbul: Metis Yayınları.

DE ANGELİS, M., HARVİE. D., 2017. "Müşterekler". F. Adaman, B. Akbulut, U. Kocagöz içinde (105-128). **Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Antoloji**, İstanbul: Metis Yayınları.

DİRLİK, A.: 2014. "Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler", Y.D. Çetinkaya, içinde. **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul: İletişim Yayınları.

DUMENİL, G., LÖWY, M., RENAULT, E.: 2011. **Marksizmin 100 Kavramı**, (G. Orhan, Çev). İstanbul: Yordam Kitap.

ERENSÜ S., TURHAN E., ÖZLÜER, F. GÜNDOĞAN, A. C.: 2016. **İsyanın Ve Umudun Dip Dalgası,** İstanbul: Tekin Yayınevi.

FOUCAULT, M.: 1992. **Hapishanenin Doğuşu**, (M. A. Kılıçbay, Çev). Ankara: İmge Kitabevi.

FOUCAULT, M.: 2012. **İktidarın Gözü**, (I. Ergüden, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FOUCAULT, M.: 2013. **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

FOUCAULT, M.: 2014. **Özne ve İktidar**, (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GÜLHAN, S.T: 2014. "Teşhisin Tedhişinden Çıkış: Gezi Eylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma İçin Öneriler." V. S. Öğütle, E. Göker. içinde, **Gezi ve Sosyoloji: Nesneyle Yüzleşmek, Nesneyi Kurmak** (17-79), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HABERMAS, J.: 2013. **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, (T. Bora, M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

HARVEY, D.: 2008. **Umut Mekânları**, (Z. Gambetti, Çev). İstanbul: Metis Yayıncılık.

HARVEY, D.: 2012a. **Paris, Modernitenin Başkenti**, (B. Kılınçer, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

HARVEY, D.: 2012b. **Postmodernliğin Durumu**, (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

HARVEY, D.: 2012c. **Sermayenin Mekânları**, (B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar, S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

HARVEY, D.: 2013a. **Asi Şehirler**, (A. D.Temiz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

HARVEY, D.: 2013b. **Sosyal Adalet ve Şehir, (**M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

HARVEY, D.: 2016. **Kent Deneyimi**, (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

HEYWOOD, A.: 2007. **Siyaset**, Ankara: Adres Yayınları.

HUBERMAN, L.: 2008. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ILLICH.: 2015. içinde, J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

IŞIK, O., Pınarcıoğlu, M. M.:2015. **Nöbetleşe Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları.

KOBU, B.: 2010. **Üretim Yönetimi**, İstanbul: Beta Yayınları.

LEFEBVRE, H.: 2014a. **Kentsel Devrim**, (S. Sezer, Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.

LEFEBVRE, H.: 2014b. **Mekânın Üretimi**, (I. Ergüden, Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık Yayıncılık.

LEFEBVRE, H.: 2016. **Şehir Hakkı**, (I. Ergüden, Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.

LINEBAUGH, P.: 2015. "Özgürlük ve Herkesin Müşterekleri", içinde (87-89), J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

MELUCCİ, A.: 2016. "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması." içinde (s. 75-100). K. Çayır: **Yeni Sosyal Hareketler,** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

MERRİFİELD, A.: 2012. **Metromarksizm, Şehrin Marksist Bir Hikayesi**, (N. Ünver, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

MOUFFE, C.: 2013. **Siyasal Üzerine,** (M. Ratip, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.

MUMFORD, L.: 2013. **Tarih Boyunca Kent**, (G. Koca, T. Tosun, Çev) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

NORA, P.: 2006. **Hafıza Mekânları**, (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.

OFFE, C.: 2016. "Yeni Sosyal Hareketler Kuramsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması" içinde (s. 47-73). K. Çayır: **Yeni Sosyal Hareketler,** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

OSTROM, E.: 1990. **Governing the Commons**, Cambridge University Press.

OSTROM, E.: 2015. "Müşterekler Trajedisi" Doğru Değil", içinde (39-40), J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

PAİNTER. J. R.: 2005, **Mussolini's Rome: Rebuilding the Eternal City**, Palgrave Macmillan.

PEROUSE, J.F.: 2011. **İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.

RIFKIN, T.: 2015. içinde, J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

ROWE. J.: 2015. "Asya Köylerinden ABD Anacaddelerine", içinde (34-37), J. Walljasper, **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kolektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

PHİLLİPS, A.: 2012. **Demokrasinin Cinsiyeti**, (A. Türker, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

SARAÇOĞLU, C.: 2012. **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları.

SARGIN, G. A.: 2012. **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.

SHARR, A.: 2013. **Mimarlar İçin Düşünürler / *Mimarlar İçin Heidegger***, (V. Atmaca, Çev.) İstanbul: Yem Yayın.

STANDİNG, G. 2017. **Prekarya**, (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

STAVRİDES, S.: 2016. **Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru**, (A. Karatay, Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.

SWARTZ, D.: 2013. **Kültür ve İktidar, Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi,** (E. Gen, Çev.9) İstanbul: İletişim Yayınları.

TOURAİNE, A.: 2016. "Toplumdan Toplumsal Hareketler." içinde (s. 31-46). K. Çayır: **Yeni Sosyal Hareketler,** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

YELDAN, E., 2010. **Küreselleşme, Kim İçin?** İstanbul: Yordam Kitap

WALLJASPER, J.: 2015. **Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey**, (kollektif çeviri) İstanbul: Metis Yayınları.

SÜRELİ YAYINLAR

AKARSU, B.: 2014. "Kant'da Mekân ve Zaman Kavramları". **İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi**, 0 (14), 108-122.

AL, M.: 2016(3). "Mekân Her Şeyden Önce Yok Etmeye Yarar.", **Praksis** 42, (s. 583-608). Ankara: Dipnot Yayınları.

CANGELOSİ, E.: t.y., "Commons: Practices of Spaces And Social Change", **Comparative Law Review,** Vol 5.

DOĞAN, A. E. 2014/1. "Neoliberal Çitleme Dalgası, Müşterekler ve Yeni Kamu Uzamı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", ***Praksis***, 34, Ankara: Dipnot Yayınları.

DURGUN, S.: 2013/3. "Arz'ın Seyahati: gaidan Google earth'e)", içinde. **Felsefelogos 50.**

ELDEN, S.: 2007. "There is a Politics of Space Because Space is Political", **Radical Philosophy Review**, Volume 10.

GENİŞ, Ş.: 2009, "İstanbul'da Güvenlikli Siteler", ***Toplum ve Bilim***, 116, İstanbul: Birikim Yayınları.

GOTTDİENER, M.: 2001. Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru, ***Praksis***, Sayı 2, s.248-269.

HARDIN, G.: 1968. "The Tragedy of Commons", **The Science**, New Series, Vol. 162, No. 3859, pp. 1243-1248.

KURTULUŞ, H.: 2003. "Mekânda Billurlaşan Kimlikler: İstanbul'da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekânsal Ayrışmanın Bazı Boyutları" içinde. **Doğu Batı**, 23, Doğu Batı Yayınları.

KUTLUER, İ.: 2003. **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 28, s. 550-552.

SAĞLAM. H,: 2011. "Adolf Hitler'in Mimarlık Tutkusu", **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 25.**

ŞENGÜL, T.: 2001. "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı.", **Praksis** (2), içinde (9-31), Ankara: Dipnot Yayınları.

TAN, G.: 2015. "Demokrasi: Sürgündeki Kamp Armen", Heinrich Boll Stiftung Derneği, **Perspectives,** 13.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://adalarsavunmasi.tumblr.com/, 30.05.2017. (çevrimiçi)

http://www.aksam.com.tr/cumartesi/bizim-entelektueller-3-almanyanin-entelektuelleri-2--71996h/haber-71996/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.arkitera.com/etiket/1032/derelerin-kardesligi-platformu/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.balcovaekolojikkomsubahcesi.com/index.html/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/02/130228_mars_yolculuk_mars_tito.shtml/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

CAFFENTZİS, G., FEDERİCİ, S.: 2014. "Commons against and beyond capitalism", Community Development Journal, Vol 49, No. S1, i92-i05

https://www.researchgate.net/publication/275126795_Commons_against_and_beyond_capitalism adresinden alınmıştır. 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.cnnturk.com/2013/bilim.teknoloji/bilim/04/30/uzay.turizmi.icin.buyuk.adim/706122.0/index.html/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.cnnturk.com/yasam/coplerden-semt-analizi, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/599459/_Beyaz_yakalilari_kaymak_tabaka_saniyorlar_.html/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yazi_dizileri/600257/_Pers_ordusuna_karsi_30_Spartaliyiz_.html/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

DE ANGELİS, M.: 2012. "Crisis, Movements and Commons", Borderlands e-journal,Volume 11, No. 2, (çevrimiçi).

http://www.academia.edu/3595745/Crises_Movements_and_Commons_-_2012_Borderlands adresinden alınmıştır. 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.diken.com.tr/yassiada-genlesiyor-deniz-doldurulacak-feribotlar-icin-genisletilecek/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://dunyadamekan.wordpress.com/bilgi/, 30.05. 2017, (çevrimiçi).

https://www.facebook.com/durtuk/ 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://www.facebook.com/Haydarpa%C5%9FaDayan%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1-132976733427744/ , 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.hurriyet.com.tr/kamp-armen-yeniden-doguyor-40421565/, 30.05.2017 (çevrimiçi)

http://www.kacbizegel.com/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.kamparmen.org/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://karadenizisyandadir.net/biz-kimiz/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

KILIÇ, E.: 2011. **Aristoteles ile Farabi'nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi), (çevrimiçi).

http://www.kuzeyormanlari.org/2016/02/02/direnen-uretici-tuketici-kolektifi-durtuk ile-soylesi/ 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/istanbul-izmir-otoyolunun-ucte-ikisi-bitti,uRfcZDb6xkiJtLzWI1aXEA/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://plazaeylem.org/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://romabostani.org/ 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.tdk.gov.tr/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://yesilgazete.org/blog/2017/05/19/300-bin-kisinin-icme-suyu-uzerine-yapilan-hes-acildi/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://yesilgazete.org/blog/2017/04/05/loc-vadisi-yeniden-hes-tehdidi-altinda/ 30.05.2017, (çevrimiçi).

https://yesilgazete.org/blog/2015/08/20/yirca-koyu-gunese-donuyor-yuzunu-3/, 30.05.2017, (çevrimiçi).

http://www.zumbara.com/manifesto/, 30.05.2017, (çevrimiçi).